

Elina Yli-Luukko

KIRJEISIIN KIRJOITETTU SOTA

Avioparin kirjeenvaihdossa rakentuvat merkitykset vuonna 1944

Tammikuu 2015
Jyväskylän Yliopisto
Historian ja etnologian laitos
Historian Pro gradu -tutkielma

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta – Faculty Humanistinen tiedekunta	Laitos – Department Historian ja etnologian laitos
Tekijä – Author Elina Yli-Luukko	
Työn nimi – Title Kirjeisiin kirjoitettu sota – Avioparin kirjeenvaihdossa rakentuvat merkitykset vuonna 1944.	
Oppiaine – Subject Suomen historia	Työn laji – Level Pro gradu -tutkielma
Aika – Month and year Tammikuu 2015	Sivumäärä – Number of pages 117
Tiivistelmä – Abstract	
<p>Tarkastelen tutkielmassa isovanhempieni Helmi ja Reino Yli-Luukon vuonna 1944 jatkosodan aikana käymää kirjeenvaihtoa. Käytetty kirjeenvaihto katkesi viideksi kuukaudeksi, kun Reino Yli-Luukko jäi sotavangiksi heinäkuussa 1944. Kirjeenvaihdossa rakentuu kuva kirjoittajien tavoista kuroa umpeen poissaoloa, sen vaikutuksista toisen osapuolen kadotessa, ja miten yhteydet luodaan uudelleen aviomiehen palatessa viestiyhteyksien ulottumattomista. Tarkastelutapani sijoittuu uuden sotahistorian teoreettiseen viitekehykseen.</p> <p>Käsittelen aineistoa kahdesta eri näkökulmasta: pohdin sen käyttöön liittyviä tutkimus- ja eettisiä haasteita, ja analysoin sen sisältämiä diskursseja. Tulkitessaan tunnepitoista yksityiskirjeenvaihtoa tutkija joutuu jatkuvasti pohtimaan hyvää tieteellistä esitystapaa ja käsittelemään myös omia tunnereaktioitaan.</p> <p>Kirjeaineiston kirjoittajat solmivat liittonsa kirjeystävyyden perusteella. Siten mielenkiintoni kohdistuu avioparin kirjoittamalla rakentuvaan suhteeseen. Esittelen ajatuksen neuvottelevasta diskurssista, jossa kirjoittajat määrittelevät keskinäistä suhdettaan ja roolejaan. Puolisoiden ainoana viestikanavana kirjeenvaihto sisältää sosiaalisia funktioita, joissa suhdetta paitsi rakennetaan ja pidetään yllä, se myös muodostaa selviytymiskeinon sodan arjessa. Kirjoittamalla pyritään kuroma umpeen välimatkaa, pitämään huolta toisesta ja kestämaan poissaoloa. Toisaalta kirjoittaminen on keino käsitellä pelkoja ja kipeitä tunteita. Sikäli kirjeenvaihdon avulla voidaan tarkastella sodasta jälkikäteen kerrotun sankaritarinan taakse jääviä piirteitä.</p> <p>Tulevaisuudensuunnitelmat ja niistä puhuminen muodostavat tilan, jossa pariskunta voi kuvitella olevansa yhdessä sodan aikanakin. Toiveet ja haaveet joutuivat koetukselle, kun isoisäni jäi sotavangiksi heinäkuussa 1944. Aineistosta ilmenee, että kotiseudun yhteisön silmissä isoisääni pidettiin jo kaatuneena, ja hänen vaimoan kohdeltiin sotaaleskenä. Tarkastelen siksi myös vaimon näkökulmaa aviomiehen katoamiseen sekä naisten roolia sodan surijoina. Pyrin osoittamaan, miten ajan uskonnollis-isänmaalliset diskurssit näyttäytyvät aineistossani, ja millä tavalla kirjoittajat käyttivät niitä.</p>	
Asiasanat – Keywords: jatkosota; kirjeenvaihto; jatkosodan kirjeet; diskurssit; yksityiskirjeenvaihto; sotavankeus; suomalaiset sotavangit; sota-aika; tutkimusetiikka	
Säilytyspaikka – Depository: Jyväskylän yliopiston Historian ja etnologian laitos	
Muita tietoja – Additional information	

Sisälllys

1. JOHDANTO	4
1.1. Teoreettiset ja metodologiset lähtökohdat	5
1.2. Aiempi tutkimus	13
1.3. Aineisto ja sen rajaus	18
1.4. Tutkimuskysymys ja tutkielman rakenne	22
2. AINEISTOJEN HAASTEET JA EETTINEN KÄYTTÖ.....	24
2.1. Kenen tarinaa kerrotaan?	27
2.2. Tutkijan positio	29
2.3. Emootiot – mahdollisuus vai ongelmakohta?.....	33
3. KIRJEENVAIHDON JA TUTKIELMAN KONTEKSTIT.....	35
3.1. Sota ja kirjeenvaihto	35
3.2. Suomalaiset sotavangit Neuvostoliitossa.....	38
4. PARISUHTEEN RAKENTAMINEN JA YLLÄPITÄMINEN.....	43
4.1. Avioliitto kirjoittaen ja neuvotellen	43
4.2. Perhe ja arki	54
4.3. Mielen sodat.....	65
5. KADONNUT SOTILAS, SANKARIVAIMO	70
5.1. Kun sotilas katoaa	70
5.2. Uhraus ja naiset sodan surijoina.....	78
5.3. Paluu	86
6. KIRJEISIIN KIRJOITETTU SOTA	98
Lähteet.....	104
Liitteet	114

1. JOHDANTO

Reino Johannes Luukko. Kadonnut Äyräpään sillanpäässä 5/7 -44. Kohtalosta ei tietoa. Ei silminnäköitä. Ehkä jäänyt sillanpäähän, joka kovissa taisteluissa jäi viholliselle.

Sotilaspastori Routama.

Kpk. 1

6488.¹

Näillä sanoilla tiedotettiin isoäidilleni Helmi Yli-Luukolle (os. Rakennus) hänen aviomiehensä, isoisäni Reino Yli-Luukon katoamisesta Äyräpäässä 5.7.1944 Neuvostoliiton suurhyökkäyksen ankarissa taisteluissa. Viiden kuukauden ajan Helmi Yli-Luukko ja muut perheenjäsenet elivät tietämättöminä Reinon kohtalosta: oliko hän kaatunut Äyräpään ”tulihelvetissä”², vai voisiko hän kenties palata kotiin sotavankien vaihdon yhteydessä?

Tässä pro gradu -tutkielmassa tarkastelen avioparin suhteen rakentumista ja sen sisäisiä ja ulkoisia merkityksiä, käyttäen hyväkseni pääasiallisesti isovanhempieni Helmi ja Reino Yli-Luukon kirjeenvaihtoa vuodelta 1944. Lisäksi minulla on käytössäni jonkin verran muiden perheenjäsenten kirjoittamia kirjeitä. Pyrin selvittämään pariskunnan yhteydenpitoa jatkosodan aiheuttamassa yhteiskunnan kriisitilanteessa. Mielenkiintoni ytimessä on suhteen rakentuminen kirjoittaen, osapuolten poissaolo ja sen asettamat haasteet, sekä sille annetut merkitykset. Käyttämäni aineisto sopii poissaolon tarkasteluun erityisen hyvin, sillä Reino Yli-Luukko jäi sotavangiksi heinäkuussa Neuvostoliiton suurhyökkäyksen rajuissa taisteluissa. Hänet vapautettiin saman vuoden marraskuussa ensimmäisen sotavankipalautuksen yhteydessä. Ennen kotiinpaluutaan hän vietti kolme viikkoa Hangossa palautettujen sotavankien karanteenileirillä.

Historian ja etnologian tutkimuksen piirissä ja erityisesti opinnäytteissä sota-ajan kirjeenvaihdot ovat viime vuosina olleet suosittu aihe. Pro gradu -tutkielmissa on tarkasteltu puolisoitten välistä vuorovaikutusta ja perheyhteyden rakentumista kirjeissä. Kirjeenvaihtoja on käsitelty myös väitöskirjahankkeissa ja artikkelijulkaisuissa³. Pyrin rakentamaan kokonaiskuvaa niistä tulkinnoista,

1 Päiväämätön sähke rintamalta. Ks. liite 1.

2 Reino Yli-Luukon kortti Helmi Yli-Luukolle 24.11.1944.

3 Esim. Hagelstam (2006, 2008, 2011, 2012), Pehkonen (2013), Suojanen (1984). Lisäksi kirjekoelmia on julkaistu myös sellaisenaan. Ks. esim. Katarina Eskolan toimittama ”Sodassa. Elsa Enäjärvi-Haavion ja Martti Haavion kirjeet 1939-1940” tai Taina Huuhtasen toimittamat ”Talvisodan kirjeet” ja ”Jatkosodan kirjeet”.

joita on tehtävissä kirjeenvaihdoista ja joita on muotoiltu niitä koskevassa tutkimuksessa. Aineistoni perusteella sota-ajan kirjeenvaihtoa voidaan tarkastella melko harvinaisesta näkökulmasta sen vuoksi, mitä tapahtui Äyräpäässä heinäkuun viidennen ja kuudennen päivän aikana vuonna 1944.

Tarkasteluni on tavallaan kahtalainen, sillä lähestyn yksityisaineistoja ja niiden tutkimusta myös yleisemmästä näkökulmasta katsottuna. Pohdin yksityishenkilöiden tuottamia aineistoja ja niiden käyttöä tutkimuksessa, ja millaisia yksityisyyteen ja eettisyyteen liittyviä kysymyksiä aiheeseen kytkeytyy. Käsittelen niitä haasteita, joita tutkija kohtaa ja joutuu ratkaisemaan käyttäessään yksityiskirjeenvaihdon kaltaista aineistoa, ja pyrin tässä käyttämään hyväkseni omaa näkökulmaisuuttani, sillä tutkielman lähdeaineisto on pääasiassa sukulaisteni tuottama. Lisäksi pureudun lyhyesti emootioiden merkitykseen aineistossa ja tutkijan reaktioissa. Tarkoitukseni on myös antaa selkeä kuva siitä, millainen arkistoaineisto sota-ajalla kirjoitettu yksityiskirjeenvaihto on. Vaikka sota-ajan kirjeenvaihtoja onkin kerätty ja talletettu⁴ ja lisäksi julkaistu, on silti mahdollista, ettei kaikkia yhä olemassa olevia aineistoja ole vielä löydetty. Sikäli aiheellinen kysymys on, miten ja mihin kuvaillun kaltainen kirjeenvaihto tulisi tallentaa. Ongelma liittyy laajemmin yksityisarkistojen säilymistä ja säilyttämistä koskevaan keskusteluun. Käsillä olevan aineiston näkökulmasta katsottuna voi toisaalta kysyä, kenelle aineisto kuuluu, ja mitä eettisiä perusteita siihen pitäisi soveltaa eri tasoilla.

1.1. Teoreettiset ja metodologiset lähtökohdat

Teoreettisesti tutkielmani sijoittuu uuteen sotahistoriaan ja se ammentaa muistitietohistoriallisesta lähestymistavasta. Niin ikään työhöni on vaikuttanut myös elämäkerrallinen tutkimusote erityisesti koska tarkastelen kirjeitä egodokumentteina⁵, ja käytän hyväkseni kirjeiden tutkimuksen näkökulmia. Mielenkiintoni kohdistuu kirjeissä rakentuviin merkityksiin ja kirjoittamalla tuotettuihin todellisuuskuviin.

Uusi sotahistoria syntyi 1960-luvulla muiden niin kutsuttujen uusien historioiden tavoin sosiaalisten muutosten aikakaudella. Aikaisemmin sotahistoria oli keskittynyt strategioiden ja taisteluiden kuvaamiseen. Uuden tutkijasukupolven näkemys oli se, että tutkimuksessa sotaa ja sen vaikutuksia

---

4 Ks. esim. Suojanen 1984.

5 Dokumentit, joissa ihmiset kertovat itse elämästään ja ajatuksistaan. Ks. Lahtinen, Leskelä-Kärki, Vainio-Korhonen ja Vehkalahti 2011, 9–25.

yhteiskuntaan oli käsiteltävä paljon laaja-alaisemmin: pelkkä sotatoimiin keskittyminen ei riittänyt antamaan kattavaa kuvaa sodan ilmiöiden kirjosta. Huomion keskipisteeseen nousivat esimerkiksi suhteet rintaman ja kotirintaman välillä, ja vaille tarkastelua jääneet ryhmät havaittiin kiinnostaviksi. Tutkimuskohteiden tarkastelunäkökulma laajeni kattamaan sukupuolet ja etnisyyden – havaittiin, että eri ihmisryhmien kokemukset sodasta saattavat olla hyvinkin erilaisia. Lisäksi on katsottu, ettei sotaa voi ymmärtää pelkästään rajavuosissaan eikä sitä voi ajatella vain yhtenä sotana.⁶ Kirsi-Maria Hytönen osoittaa, että sotaa koskevissa omaelämäkerrallisissa aineistoissa käsitellään usein sodanjälkeistäkin aikaa – muistelua ei siis rajata vain sotavuosiin. Kotirintaman näkökulmasta katsottuna asiat eivät välttämättä paljonkaan muuttuneet aselevon myötä.⁷ Esimerkki kuvaa oivallisesti sodan luonnetta ilmiönä, jonka ajallisuus ja vaikutus eivät liity pelkästään tiettyihin vuosiin ja päivämääriin.

Uuden sotahistorian tarkastelutapa sotaan poikkeaa siis perinteisestä taisteluiden, strategioiden ja suurmiesten tutkimuksesta. Joanna Bourken mukaan ”uutta sotahistoriaa” on käytetty nimilappuna melko sekalaiselle joukolle hyvin erilaisista lähtökohdista toteutettuja tutkimuksia, eikä sen yksiselitteinen määrittely olekaan aivan selkeää – näin muun muassa siksi, että paljon siitä, mitä ymmärretään uutena sotahistoriana, ei ole kirjoitettu juuri historiatieteessä. Pitkälti sitä voi kuitenkin pitää kritiikkinä nk. vanhaa sotahistoriaa kohtaan: Bourken mielestä on katsottu, että sodan vaikutukset koskettavat yhteiskuntaa ja kulttuuria syvällisillä tavoilla, ja keskittymällä pelkästään sotatapahtumiin ilmiön tarkastelu jää yksipuoliseksi. Lisäksi on kritisoitu vanhan sotahistorian tutkimuksessa annettua naiskuvaa.⁸ Uuden sotahistorian vahvuutena on pidetty sen parissa tuotettujen tutkimusten analyyttisyyttä sekä menetelmien ja tutkimusnäkökulmien monitieteisyyttä.⁹ Toisaalta uutta sotahistoriaa on kritisoitu kohteensa yksinkertaistamisesta ja suorastaan väärin ymmärtämisestä. On kysytty, voiko sotaa mielekkäästi tutkia tai ymmärtää, jos ei ole sitä kokenut. Historiantutkija Natalie Zemon Davis on kuitenkin todennut, että ulkopuolisella perspektiivillä voi olla etunsa, kuten hänen esimerkissään 30-luvun uskontohistorian kirjoituksesta.¹⁰ Niin ikään Joanna Bourke korostaa, että perimmiltään uudella ja vanhalla sotahistorialla on sama päämäärä. Kummatkin pyrkivät ”niiden historiallisten ongelmien täsmälliseen kuvaukseen ja vakuuttavaan selittämiseen, jotka nousevat menneisyyden aseellisista

---

6 Bourke 2006, 24–25; Kinnunen & Kivimäki 2006, 9.

7 Hytönen 2014, 74.

8 Bourke 2006, 21–24.

9 Cooling 1988, 29; Bourke 2006, 23.

10 Zemon Davis 1999, 22.

konflikteista.”¹¹ Voi väittää, että sodan kaltainen, koko yhteiskuntaa materiaalisilla ja immateriaalisilla tasoilla koetteleva ilmiö suorastaan vaatii monista eri lähtökohdista ammentavaa teoreettista ja metodologista perustaa.

Sikäli uuden sotahistorian tarkastelutapoja voikin pitää moniäänisinä ja monipuolisina. Sen tutkimusotteen ja näkökulman avulla pyritään luomaan laajempi ja tavallaan tasapainoisempi kuva sodasta. Uusi sotahistoria tarkastelee sodan eri puolia ja vaikutuksia, sekä sodan kokemista yhteisön ja yksilön näkökulmasta. Esiin nousee raadollisuus, tavallisten ihmisten kokemukset, ja urotekojen kääntöpuoli.¹² Siten uuden sotahistorian tutkimus tähtää myös sodasta kerrotun sankaritarinan purkamiseen. Populaarissa ajattelussa Suomen vaiheet toisessa maailmansodassa ovat muotoutuneet suorastaan myyttisiksi ja suhtautuminen on ollut myös ihannoivaa ja kritiikitöntä. Aina ei ole edes muistettu, ettei sota koskettanut kaikkia samalla tavalla. Samankaltaisista lähtökohdista ammentava näkökulma on vaikuttanut jossain määrin tutkimuksessakin: esimerkiksi Susanna Tuomi-Toljola kirjoittaa sota-ajan naisia käsittelevässä sosiaalityön gradussaan mielellään ”miten naiset selvisivät hengissä”.¹³ Selviytyminen on sikäli aiheellinen tarkastelun kohde, mutta vain niin kauan kuin muistetaan sen suhteellisuus. Vaille huomiota näyttäisi jäävän se, etteivät sodan kokemukset tai selviytyminen sinänsä ole yhtenäisiä tai absoluuttisia kategorioita sen paremmin miehille kuin naisillekaan.¹⁴ Kaikki täysi-ikäiset miehet eivät ottaneet osaa taisteluihin tai edes palvelleet rintamalla, ja naisten kokemukset vaihtelivat yhtä paljon riippuen heidän asuinpaikastaan, ammatistaan ja iästään.¹⁵ Sikäli voi todeta, että uuden sotahistoriankin kehityksessä sorrutaan ajoittain viljelemään juuri sellaista yksipuolista kuvaa, jota se painottaa haluavansa välttää.

Tutustuessani kirjallisuuteen olin yllättynyt, kuinka sama kertomus toistui niin usein. Ihmettelin, missä olivat tarinat väsymyksestä, epäilyksestä ja ahdistuksesta, jotka ajoittain nousivat esiin niin

---

11 Bourke 2006, 21–24; Näre & Kirves 2008, 9.

12 Teräs, Keskinen & Seppälä 2012, 7.

13 Tuomi-Toljola 2008, 27–28, 44.

14 Junila 2012, 193.

15 Rintamalla oli miehiä myös aseettomassa palveluksessa. He toimivat muun muassa rakennustöissä ja erilaisissa huoltotehtävissä. Reino Yli-Luukko toimi aseettomassa palveluksessa, pääasiallisesti rakennustöissä ja kuljetustehtävissä. Sodan loppua kohti aseettomassa palveluksessa olleita miehiä komennettiin taisteluihin, tai kuten Reino Yli-Luukon tapauksessa pikakoulutettiin lääkintätehtäviin. Naisten elinolot vaihtelivat hyvinkin paljon riippuen siitä, asuivatko he maalla vai kaupungissa. Maaseudulla ruokahuolto oli yleisesti ottaen turvatumpi. Hajanaisemmin asutetuilla alueilla ilmapommituksetkaan eivät olleet todellinen uhka. Länsi-Suomessa pommituksia ei ollut käytännössä lainkaan. (Junila 2012, 193.) Kotirintamalla oli töissä miehiäkin tehtaissa ja teollisuudessa, eikä pelkästään johtotehtävissä, (Hytönen 2014, 113.) Sodan aikaisten ja jälkeisten haasteiden erilaisuuteen vaikutti niin ikään asunnon menetys evakuoinneissa ja pommituksissa, ja uuden asunnon hankkiminen; kuten Malinen esittää väitöstutkimuksessaan, oli asunnonsaanti erityisesti pääkaupunkiseudulla joskus hyvin vaikeaa. (Malinen 2014, 78–81.)

vahvasti omassa aineistossani. Harvinaisen poikkeuksen tapasin Riikka Raittiin ja Elina Haavio-Mannilan toimittamassa naisten muistoja käsittelevässä teoksessa. Eräs keruuprojektiin vastannut muistelija kertoo Eeva Peltosen mukaan suorasukaisesti sangen erilaista sotatarinaa; muistelussa korostuu väsymys, kärsimys ja pelko. Kyseinen muistelija näyttää ajattelevan, ettei hänen tarinansa kuulu kerrottavaksi edes tässä yhteydessä, mikä on sikäli erittäin kertovaa.¹⁶ Vastauksen kysymykseen löysin lopulta historiantutkija Pirjo Markkolan ja Eeva Peltosen artikkelien avulla. Markkola on problematisoinut historiantutkimuksessa elävää ja erityisesti naishistorian tutkimuksen antamaa kuvaa ”vahvoista naisista”. Samanlaista selviytymis- ja sankaritarinaa on rakennettu myös sota-aikana elämänsä aktiivisinta vaihetta eläneistä naisista eikä siitä ole haluttu luopua. Eeva Peltosen mielestä se kertoo sotatrauman ja surun kieltämisestä – aihetta ei haluttu käsitellä sellaisena kuin se oli, vaan keskityttiin enemmän selviytymisen korostamiseen.¹⁷ Näin muotoiltuna Peltosen huomio ja Markkolan ajatukset osoittautuivat kannaltani hyödyllisiksi ja avasivat tarkasteluani kirjeenvaihtoni suhteen. Ajoittaiset epäilykset ja uupumuksen tunteet ovat yhtä inhimillisiä kuin päättäväisyys ja sitkeyskin, ja käsitin, ettei niiden tarvitse sulkea pois toisiaan. Juuri tästä mielestäni on kysymys, kun puhutaan uuden sotahistorian kompleksisuudesta.

Ene Kõresaar, Kristin Kuutma ja Epp Lauk ovat esittäneet, että toisen maailmansodan muisto on keskeinen elementti useimpien eurooppalaisten maiden kulttuurisessa muistissa. Heidän mukaansa sukupolvelta toiselle siirretyt sotamuistot ovat kaikkea muuta kuin staattisia. Kollektiiviset kansalliset muistot ovat kuitenkin usein suorastaan vaientaneet yksilöiden muistot sodasta – erityisesti jos ne eivät ole sopineet sodasta kerrotun sankaritarinan asettamiin ehtoihin.¹⁸ Pirjo Korkiakankaan mukaan sotaa käsitellessään suomalainen mediakulttuuri on keskittynyt lähes kokonaan juuri sota-aikaan itseensä ja luonut sille muistia vahvistavia kulttuurisia skeemoja ja välineitä, mutta unohtanut sodasta palaamisen ja jälleenrakentamisen.¹⁹ Kyse ei silti ole pelkästään suomalaisesta piirteestä. 1900-luvulla kukoistukseen noussut muisti- ja muistelukulttuuri on eri maissa ollut monin tavoin nimenomaan sodan muistelua, missä toiminnassa historioitsijat ovat vain

---

16 Peltonen 1993, 36–41. Myös Hytönen on tuonut esiin, että monet kotirintamalla työskennelleet naiset eivät pitäneet omia muistojaan kertomisen arvoisina. (Hytönen 2014, 7.) Osaltaan tämä kertoo siitä, millaisena pidetään ”oikeaa”, virallista sodasta kerrottua tarinaa; perinteinen sotahistorian tutkimus, jossa korostetaan taisteluja, erityistä rohkeutta ja suurmiehiä, on varmasti vaikuttanut myös muisteluun ja siihen, miten arvokkaina omia muistoja pidetään.

17 Markkola 2002, 75–90; Peltonen 1997, 107. Vaikeuksien muisteleminen muotoutuu usein selviytymistarinaksi. Kirsi-Maria Hytösen mukaan tämä onkin luontevaa, kun tapahtuneesta on kulunut pitkä aika ja vaikeudet ovat jääneet taakse. (Hytönen 2014, 162–163.)

18 Kõresaar, Kuutma & Lauk 2009, 19–23.

19 Korkiakangas 2009, 60. Myös Jay Winter kirjoittaa ”muistin teattereista. Ks. Winter 2006, 2.

yksi tekijä.²⁰ Ei liene kaukaa haettava väittää, että muistelu ja sodan tulkinnat palautuvat lopulta inhimilliseen tarpeeseen merkityksellistä kokemusta niin, että niitä voidaan myös ymmärtää.²¹ Niin tai näin, uudella sotahistorialla on vielä annettavaa tutkimukselle ja julkiselle keskustelulle.²² Samasta syystä olen itse kiinnostunut Helmi ja Reino Yli-Luukon, kahden tavallisen ihmisen, näkökulmasta pienen maan suureen sotaan. Tarkastelemalla heidän suhdettaan sodan keskellä, heidän kokemuksiaan ja selviytymistään, katson sijoittuvani tutkimuksessani uuden sotahistorian kenttään.

Käytän tutkimuksessani jonkin verran muistitietohistoriallista aineistoa. Isäni Tuomas Yli-Luukko ja tätini Liisa Yli-Luukko ovat haastatteluin, kirjoituspyynnöin ja sähköpostikeskusteluin valaisseet Reino ja Helmi Yli-Luukon elämänvaiheita. Koska Reino ei kirjeissään juuri kertonut vankeuskokemuksistaan, pääasiallisesti olen kartoittanut kyseistä ajanjaksoa informanttien avulla.

Muistitietohistoria juontaa juurensa 1930-luvun Yhdysvaltoihin. Uskottiin sen antavan äänen alistetuille kun nämä kertoivat kokemuksistaan omasta näkökulmastaan. 60-luvulla muistitieto oli niin ikään mukana tieteiden murroksessa ja sillä oli tuolloin erityinen merkitys tallentajana sellaisten kulttuurien parissa, joilla ei ollut kirjoitettua historiaa. Sen teoreettisiin ja metodologisiin käytäntöihin on otettu vaikutteita eri tieteenaloilta, kuten antropologiasta, kielitieteestä, sosiologiasta, psykologiasta ja historian tutkimuksesta. Jorma Kalelan mukaan historian tutkimuksessa on lisäksi havaittu, että muistitietohistorialliset lähteet voivat korvaamattomasti tukea tutkijan lähdeaineistoa.²³ Muistitietohistorian tuleminen akateemisen tutkimuksen piiriin liittyy Jay Winterin mukaan ajan kulttuuriseen ja henkiseen ilmapiiriin, suoranaiseen ”muistibuumiin” (*”memory boom”*). Vaikka muistitietohistorian muotoutuminen ei liity pelkästään maailmansotien kokemuksiin, totaalisen sodan väkivaltaiset ja mullistavat tapahtumat ovat kuitenkin olennaisesti muovanneet sitä. Muistelulla (ja välillisesti muistitietohistorialla) onkin ollut jonkinlainen todistajan tehtävä: äärimmäisemmissä tapauksissa sen on uskottu kertovan ”miten asiat todella olivat”. ”Muistibuumiin” liittyvät keskeisesti ”traumaattiset muistot” (*”traumatic memory”*). Winter myös korostaa muistelun subjektiivisuutta: hän kuvailee sitä epävakana, plastisena, synteettisenä ja jatkuvan muovauksen alaisena. Winter muistuttaa, että historian tutkimus on vain hyvin pieni osa muistelua, mutta

---

20 Winter 2006, 5–6.

21 ”The war experience is the ultimate confirmation of the power of men to ascribe meaning and pattern to a world, even when that world seemed to resist all patterning.” (Leed 1979, x.)

22 Kinnunen & Jokisipilä 2012, 435–482.

23 Latvala 2005, 12; Berger Gluck & Patai 1991, 3; Kalela 1999, 140.

muistelu vaikuttaa historioitsijoidenkin työhön.²⁴

Muistitieto on henkilöiden, jopa sukupolvien tulkintaa jostain tapahtuneesta. Erityisesti suvun muistitiedosta puhuttaessa on pidettävä mielessä, että aineistona se on kerrostunutta tulkintoineen ja uudelleentulkintoineen – toisin sanoen niitä muokataan aktiivisesti, joskaan ei välttämättä tietoisesti. Muistitieto voi kaunistella mennyttä ja vaieta vaikeista ja kipeistä asioista. Henkilökohtaiset muistot myös vaikuttavat kerrontatapoihin ja siihen, miten nostalgisesti asioita esitetään. Pauliina Latvalan mukaan perheen suuret tarinat voivat saada jopa myyttisiä sävyjä. Lisäksi muistitietolähteissä voivat sekoittua historialliset, runolliset ja legendaariset ainekset.²⁵ Menneisyys ja muisti ovat jatkuvassa vuorovaikutuksessa nykyhetken kanssa niin, että kumpikin muovaa toisiaan. Puolustuspuheenvuoroissa on toisaalta esitetty, että juuri muistitietohistoria sallii parhaiten kompleksisen, näkökulmien monitahoisuuden esiin tuovan kuvauksen menneestä²⁶. Alessandro Portelli kirjoittaa, etteivät muistitietolähteet niinkään kerro konkreettisista tapahtumista kuin niiden merkityksistä. Erityisesti toisen maailmansodan kaltaiset mullistavat tapahtumat voivat vaikuttaa hyvin syvällisesti siihen miten niitä muistellaan: kuten Portelli toteaa, kokemuksen totaalisuus ”imaisee” kokijansa täysin, ja niinpä siitä myöhemmin kerrotaan ikään kuin eepoksena. Psykologi Ruthellen Josselson kuvailee hyvin samankaltaista lähestymistapaa kirjoittaessaan erään informanttinsa elämän ”eepisistä” narratiivista, joka vaientaa muut diskurssit.²⁷ Paul Thompsonin mukaan muistitietohistoria voi kuitenkin auttaa kyseenalaistamaan yleisesti hyväksytyt historian ja tässä tapauksessa suvun kerrotun menneisyyden myytit²⁸. Omat lukukokemukseni antavat ymmärtää, että yhtä lailla muistitieto voi lopulta myös omaksua myytin ja tukea sitä²⁹.

Narratiivisen käänteen³⁰ myötä elämäkerralliset sisällöt ja metodit ovat tulleet aikaista laajemmin käyttöön eri tieteenaloilla. Erityisesti feministisen tutkimuksen näkökulmat ovat vahvasti vaikuttaneet sen teoreettisiin rakenteisiin. Muita elämäkerralliseen tutkimukseen vaikuttaneita

24 Winter 2006, 3–6, 29–30, 43. Sikäli voi väittää, että Winterin kuvaama ”muistibuumi” on osaltaan synnä vuosisadan taitteessa korostuneeseen historian tulkintojen kontroversiaalisuuteen. Ks. myös Zemon Davis 1999. Myös Jorma Kalela (2000) on kirjoittanut historian tutkijoiden rooleista historiakuvien tuottamisessa.

25 Latvala 2005, 51, 74–76; Winter 2006, 4; Portelli 2006, 35.

26 Merill & West 2009, 42; Thompson 2006, 28.

27 Portelli 2006, 36–38; Josselson 1995, 38–39.

28 Thompson 2006, 31.

29 Ks. myös Portelli 2006, 35.

30 Termillä tarkoitetaan ihmistieteissä kuluneiden 30 vuoden aikana kasvanutta kiinnostusta elämäkerralliseen tutkimusotteeseen. Narratiivisella käänteellä on monia muitakin nimityksiä ja teoreettisena kehityksenä se käsittää melko laajan kokoelman eri tieteenaloilla tehtyä tutkimusta. On katsottu, että luonnontieteiden määrittelemä yleistettävyyden ja objektiivisuuden marginalisoivat ja suorastaan kadottavat ihmisen subjektina tutkimuksessa, eivätkä sikäli soviakaan ihmistieteiden tutkimuskohteisiin. Ks. lisää aiheesta sekä narratiivisen, elämäkerrallisen ja elämän historian tutkimuksen eroista esim. Merrill & West (2009).

oppiaineita ovat esimerkiksi antropologia, kirjallisuudentutkimus, psykologia, kasvatustiede ja sosiologia.³¹ Elämästä kertominen, sen merkityksellistäminen sekä sosiaalisten ilmiöiden yksilölliset merkitykset ovat muutenkin nousseet monien ihmistieteiden tutkijoiden kiinnostuksen kohteeksi. Vaikka eri alojen tutkijat lähestyvät asiaa eri näkökulmista eivätkä ole samaa mieltä, mikä oikeastaan muodostaa narratiivin, taustalla on silti perustava mielenkiinto merkityksenannon prosesseihin ja viestimiseen.³² Onkin tuotu esiin, että elämäkerrallinen tutkimus mahdollistaa paitsi laajempien rakenteiden havaitsemisen, se myös osoittaa kokemusten erityisyyden. Tutkimuksessa on nostettu esiin erityisesti marginaaliset ryhmät ja pyritty kyseenalaistamaan hallitsevia tulkintoja. Niin ikään elämäkerrallisen tutkimuksen katsotaan paljastavan tavattoman tavallisessa, ja siten osoittavan, että kaikki elämät ovat eri tavoilla kiinnostavia. Elämänhistorioiden uskotaan auttavan ymmärtämään, miten ihmiset selviytyvät erilaisista kriiseistä ja katastrofeista. Kriittisemmissä lausunnoissa on kuitenkin kysytty, häviääkö yleistettävyys ja laaja kuva kun keskitytään yksittäisiin ja yksilöllisiin elämäntarinoihin. Toisin sanoen tutkija eksyy aiheeseensa niin, ettei hänen tutkimuksensa enää kerro yhteiskunnan toiminnasta.³³

Merrill ja West kirjoittavat, että lopulta narratiivien ja elämäkerrallisten metodien nousun taustalla on modernin ajan pirstaleisuus, jossa uudet sukupolvet pyrkivät itsereflektiivisesti löytämään merkityksiä kokemuksilleen ja omalle elämäntarinalleen.³⁴ Elämäkerrallinen tutkimus ei silti ikinä konstruoi pelkästään yhden ihmisen elämän merkityksiä: Liz Stanley huomauttaa, että tutkijan rekonstruktioissa heijastuvat myös hänen oma historiansa, sosiaaliset ja kulttuuriset siteensä, sekä arvonsa ja ns. subjektiivisuutensa.³⁵ Siksi Merrill ja West korostavat tutkijan itsensä ja hänen sidonnaisuuksiensa esittämistä tutkimuksen kehityksessä; heidän mielestään ei ole mielekästä tai edes mahdollista sulkeutua ulos, kun käsitellään elämäkerrallisia aineistoja, joissa ihmiset kertovat itse kokemuksistaan. Tulkitsemisen ja kokemisen merkitykset ovat hyvin suhteellisia ja kontekstuaalisia käsitteitä.³⁶ Toimihenkilöinä työskennelleiden naisten omaelämäkertoja tarkastellut historiantutkija Heli Valtonen on lisäksi todennut, että vaikka tällaiset aineistot ovat subjektiivisia kertomuksia, ne kertovat silti kertojan kannalta todellisista ja konkreettisista tapahtumista.³⁷

Tutkimuksellisen mielenkiintoni kohteeksi on siis lopulta tarkentunut juuri lähdeaineistossani

31 Esim. Stanley 1992; Josselson & Lieblich 1995, x.

32 Chase 1995, 1.

33 Merrill & West 2009, 1–11, 53; Stanley 1992, 12–13.

34 Merrill & West 2009, 2–3.

35 Stanley 1992, 6–11.

36 Merrill & West 2009, 5; Josselson & Lieblich 1995, ix.

37 Valtonen 2004, 23.

merkityksin rakentuva maailma, sekä se koettu todellisuus, jota kirjoittajat puolestaan merkityksellistävät ja siten ymmärtävät – erityisesti suhteessa toisiinsa. Tätä vyyhtiä päätin ryhtyä purkamaan diskurssianalyysin avulla. Tutkielmani teoreettinen kehys rakentuu eri tieteenaloilta ammentaen uuden sotahistorian ja elämäkerrallisen tutkimuksen metodologian mukaisesti.

Väitöskirjassaan etnologi Erkki Pehkonen tiivistää diskurssin suhteessa kirjeisiin itsellenikin hyödyllisellä tavalla: ”[T]arkoitan kirjeissä sosiaalisesti rakentuneita kielen käyttötapoja ja merkitysjärjestelmiä, jotka määrittelevät kohteensa ja rajaavat ulkopuolelle joitain toisia.” Pehkonen mukaan diskurssit ovat historiallisia merkitysjärjestelmiä, jotka konstruoivat tietoa ja ymmärrystä. Se, millaisen diskurssin kirjoittaja on omaksunut, vaikuttaa suoraan kerronnan tapoihin mutta myös siihen tulkintaan, joka ohjaa kerrontaa. Diskurssi konstruoi aktiivisesti kielessä muotoutuvaa todellisuuskuvaa. Toisin sanoen merkitykset eivät kuulu olennaisesti tekoon tai kokemukseen, vaan ne rakentuvat diskursseissa.³⁸ Antropologi Nigel Rapport puolestaan korostaa yksilön roolia diskurssin aktiivisena tulkitsijana ja siten eräänlaisena diskurssin julkisena elävöittäjänä.³⁹ Diskurssien tarkastelu ei sikäli ole jännitteetöntä, sillä myös tutkija on riippuvainen merkitysjärjestelmistään ja todellisuuskuvistaan. Niin ikään historian tutkimuksessa esimerkiksi Jorma Kalela on esittänyt, ettei suhteessa lähteisiin tai omaan tutkimukseenkaan voida puhua mistään objektiivisesta todellisuudesta.⁴⁰

Etnologi Tiina-Riitta Lapin mukaan diskurssien sisältämät puhunnat voidaan jakaa yksityisiin ja julkisiin. Yksityiset puhunnat keskittyvät yksilön elämänpiiriin, mutta sillä on yhtymäkohtia muihin yksityisiin puhuntoihin ja kollektiiviset käsitykset vaikuttavat siihen. Yksityisessä puhunnassa rakentuvat identiteetit ja sen kautta hahmotetaan ympäröivää maailmaa.⁴¹ Mielestäni kahden henkilön välisessä kirjeenvaihdossakin voidaan puhua yksityisestä puhunnasta tai niiden kokonaisuuksista, jotka muotoutuvat ympäristön ja osapuolien vuorovaikutuksen kautta. Kirjeiden yksityisiin puhuntoihin vaikuttavat nähdäkseni myös kirjeenvaihtojen sosiaaliset funktiot, joita tarkastelen jäljempänä luvussa 3.1.

Nigel Rapportille diskurssi on resurssi yksilölliseen ilmaisuun, jossa itseä ja ympäröivää

---

38 Pehkonen 2013, 75; Josselson 1995, 32. Ks. myös Kalela 1999, 146.

39 Rapport 1997, 176.

40 Kalela 1999, 146.

41 Lappi 2007, 19; Pehkonen 2013, 76.

todellisuutta rakennetaan ja ymmärretään kielen avulla.⁴² Elämäkerrallisessa aineistossa merkitykset rakentuvat kulttuurin, vallan ja narratiivisten resurssien ehdoilla, mutta niihin vaikuttavat myös kertojan – tai tässä tapauksessa kirjoittajan – yksilöllinen ääni ja tarina. Niissä rakentuvat narratiivit sisältävät suuren määrän diskursseja.⁴³ Pehkosta mukaillen käsillä olevan, sota-aikaan kirjoitetun aineiston tapauksessa on kuitenkin paljon sellaista, mitä ei voi muotoilla diskurssin käsitteen ja määritelmien kautta. Tällä Pehkonen tarkoittaa sellaista sodan kokemusta ja todellisuutta, jota ei osattu pukea sanoiksi sen paremmin suullisessa keskustelussa kuin kirjeissäkään.⁴⁴ Toisaalta Rapportin mukaan kirjoittaminen mahdollistaa ohimenevän kokemuksen säilyttämisen, uudelleennoutamisen ja tarkastelun. Yksinkertaisimmin sanottuna kirjoittaminen on koetun symbolista tarkastelua ja sen ymmärtämistä.⁴⁵ Sikäli voi väittää diskurssianalyttisen otteen soveltuvan hyvin elämäkerrallisen aineiston tulkintaan sekä sen todellisuuden hahmottamiseen, jota kirjoittajat rakentavat käyttämässään kirjeenvaihdossa.

1.2. Aiempi tutkimus

Kuten edellisen perusteella voi päätellä, uuden sotahistorian piirissä tutkimus on viime vuosina ollut sangen vilkasta – tietystä mielessä todistaen Benjamin Franklin Coolingin havainnon sen monitieteisyydestä. Aihepiiriin liittyviä tutkimuksia on toteutettu esimerkiksi väitöskirjahankkeissa ja artikkeliteoksina.⁴⁶ Uuden sotahistorian tutkimuksesta voisikin helposti mainita lukuisan määrän erilaisia esimerkkejä.

Etnologi Sonja Hagelstam kuuluu sota-ajan kirjeenvaihtojen tutkijoihin. Kirjeiden avulla hän on tarkastellut sotilaiden kerrottuja kokemuksia, tulkintoja ja tunne-elämää parisuhteen ja aviopuolisoiden näkökulmasta.⁴⁷ Hän on kuvaillut tapoja ja keinoja, joilla sodan erottamat avioparit pyrkivät ylläpitämään parisuhdettaan. Hagelstamin mukaan perheenjäsenten väliset kirjeenvaihdot estivät eristymisen perheestä ja loivat kokemuksellista jatkuvuutta kodin ja rintaman välille. Lähestyn käyttämäni kirjeenvaihtoa Hagelstamin kuvailemalla tavalla: kyseessä ei ole aineisto, joka kuvaa miten ”asiat todella olivat”, vaan se kertoo kirjoittajien omista ajatuksista ja

---

42 Rapport 1997, 43–44.

43 Merrill & West 2009, 39; Josselson 1995, 35.

44 Pehkonen 2013, 76.

45 Rapport 1997, 45–46.

46 Kinnunen ja Kivimäki 2006, 10–11. Ks. esim. Raitis ja Haavio-Mannila (1993), Kinnunen ja Kivimäki (2006 & 2012), Näre ja Kirves (2008) tai Turtola et al. (2008).

47 Esim. Hagelstam 2006, 2008, 2011, 2012.

tulkinnoista.⁴⁸ Samaten Erkkä Pehkonen on väitöskirjassaan tutkinut sotilaiden kirjoittamia kirjeitä narratiivien ja diskurssien näkökulmasta. Pehkosen painopiste ei ole avioparin suhteessa, vaan sotilaiden kirjeissä rakentuvien identiteettien tarkastelussa. Pehkosen tutkimus on kuitenkin teoreettiselta anniltaan ollut laajasti avuksi oman tutkielmani kirjoittamisessa.

Tutkimuksessa on myös kiinnostuttu naisten kokemuksista sota-ajalla. Riikka Raittiin ja Elina Haavio-Mannilan toimittamassa teoksessa *Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa* on tarkasteltu muisteluaineistojen avulla sota-ajan eri elämänalueita, kuten työntekoa, miesten ja naisten välisiä suhteita, ja sotaeskiä kokemuksia.⁴⁹ Ilona Kemppaisen mukaan historiantutkimus on luonut kuvaa ”vahvasta naisesta” ja kirjoittanut jonkinlaista selviytymistarinaa.⁵⁰ Naisten työn ja ponnistusten tuominen esiin on sikäli tärkeää, mutta sitä voi mielestäni tarkastella vastareaktiona vanhemman sotahistorian kirjoituksen antamaan naiskuvaan.⁵¹ Toisaalta juuri tästä syystä naisten näkökulman ja ponnistusten esiintuominen tutkimuksessa on tärkeää; tähän on tähdännyt Kirsi-Maria Hytönenkin väitöstutkimuksessaan *”Ei elämäni lomina mahtunut.” Naisten muistelukerrontaa palkkatyöstä talvi- ja jatkosotien ja jälleenrakennuksen aikana*. Myös Hytönen korostaa pyrkivänsä osallistumaan ”vahvan naisen” myytin purkamiseen. Se ei kuitenkaan ole pelkästään tutkimuksen tuotetta, sillä fyysisesti voimakas nainen oli ihanne agraariyhteisössä sodasta riippumattakin, ja työteliäisyyttä ja kestävyyttä arvostettiin⁵². Kemppaisen kuvaaman selviytymistarinan voi ehkä Pirjo Markkola mukailien tulkita kasvaneen ja kertyneen tämän jo olemassa olevan ihanteen päälle ja ympärille.

Naisten sotakokemuksia on käsitellyt myös Pia Olsson Lotta Svärd -järjestöä käsittelevässä tutkimuksessaan. Olssonin katse kohdistuu sukupuolittuneeseen muistamiseen ja toimijuuteen. Historiantutkija Tiina Kinnunen on niin ikään tutkinut lottia sodanjälkeisen ajan näkökulmasta katsottuna. Lisäksi Kinnunen on yhdessä Markku Jokisipilän kanssa tarkastellut sodan tulkintoja sen loputtua, sekä toimittanut artikkeliteoksia uuden sotahistorian tutkimukseen liittyen.⁵³

48 Hagelstam 2011, 320; 2012, 277.

49 Teoksen aineistot kerättiin Helsingin yliopiston, Museoviraston ja Marttaliiton yhteisellä keruuprojektilla *Suomalaisen naisen asema ja työpanos toisen maailmansodan aikana*, ja tallennettiin Museovirastoon. Tavoitteena oli luoda yleisesti tutkijoita ja muita kiinnostuneita hyödyttävä muistiaineisto. Haavio-Mannila, Peltonen ja Raitis esittelevät projektin taustoja teoksen johdannossa. (Haavio-Mannila, Peltonen & Raitis 1993, 17–25.) Esimerkiksi Olsson (2005) ja Hytönen (2014) ovat käyttäneet aineistoa, ensimmäinen lottia koskevassa tutkimuksessaan ja jälkimmäinen väitöskirjassaan.

50 Kemppainen 2007, 17. Ks. myös Markkola 2002, 75–90 tai Hytönen 2014, 20–21.

51 Esim. Bourke 2006, 22.

52 Olsson 2005, 72.

53 Teokset ”Myytti ja kokemus. Lotta Svärd sodassa”, ”Kiitetyt ja parjatut – lotat sotien jälkeen”, ”Ihminen sodassa.

Väitöskirjassaan *Isänmaan uhrin. Sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana* ja aiheeseen liittyvissä artikkeleissaan Ilona Kempainen tarkastelee sotakuolemaan liitettyjä merkityksiä naisten kannalta katsottuna. Kempainen käsittelee sotakuolemaa, uhria ja naisten merkitystä paitsi kansakunnan henkisenä selkärankana mutta myös kaatuneiden sotilaiden surijoina. Hyödynnän hänen ajatuksiaan käsitellessäni Reino Yli-Luukon katoamista Helmi-vaimon näkökulmasta. Sodan väkivallan, uhrauksen ja sankarikuoleman merkityksellistämistä ovat tarkastelleet myös Sari Näre sekä Ville Kivimäki ja Tuomas Tepora artikkeleissaan⁵⁴.

Edellä mainitut sotakuolemaan liittyvät artikkelit kuuluvat sodan henkisten vaikutusten tutkimukseen ja niissä korostuu hyvin paljon sodan raadollisuus. Ville Kivimäki on jatkanut aiheen parissa teoksessaan *Murtuneet miehet. Taistelu suomalaissotilaiden hermoista 1939-1945*, joka perustuu hänen väitöskirjaansa. Kivimäki käsittelee suomalaissotilaiden henkiseen kestävyYTEEN, sotatraumoihin ja mielenterveysongelmiin liittyviä kysymyksiä. Kivimäki kysyy teoksessaan, mikä oikeastaan on pätevä sotatrauman määritelmä, ja kenen kohdalla sitä todella voidaan käyttää. Lisäksi hän esittää, että talvi- ja jatkosodan aikana hoidetut 18 000 psykiatrista potilasta edustavat vain jäävuoren huippua koko ilmiöstä.⁵⁵ Matti Ponteva on tarkastellut hoidettuja tapauksia väitöskirjassaan otsikolla *Psykiatriset sairaudet Suomen puolustusvoimissa vv. 1941–1944. Jatkosodan aikana sota- ja kenttäsaaraloissa hoidettujen sotilaspotilaiden epidemiologinen ja seurantatutkimus*. Sodan käänöpuolta tarkastellaan myös Sari Näreen ja Jenni Kirveen toimittamassa teoksessa *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Tässäkin teoksessa on käytetty hyväksi muisteluaineistoja, joiden avulla kirjoittajat käsittelevät erilaisia aiheita kuten esimerkiksi sodan sukupolvia traumatisoivia muistoja, väkivaltaa, päihteiden käyttöä, poliittisten vankien kohtelua ja seksuaalista väkivaltaa. Esipuheessaan Näre ja Kirves huomauttavat, että tulkintavaltaa sodan tapauksessa ovat usein käyttäneet ajan tapahtumissa osallisina olleet miehet sekä maanpuolustuksellisesta taustasta kirjoittavat auktoriteetit⁵⁶. Normista poikenneet näkökulmat eivät olekaan mahtuneet sota-ajasta esitettyyn tulkintaan. Myös Näre ja Kirves toteavat sodasta kerrotun sankaritarinaa, ja kutsuvat sitä peittelyksi ja jopa sukupolvipetokseksi.⁵⁷

Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodassa” sekä ”Finland in World War II. History, Memory, Interpretations”.

54 ”Päin ryssä!” – lapset ja nuoret sukupolviväkivallan uhreina”, ”Meaningless Death or Regenerating Sacrifice? Violence and Social Cohesion in Wartime Finland” ja ”Elävät vainajat’ – kaatuneet kansakuntaa velvoittavana uhrina”.

55 Kivimäki 2013, 120–128.

56 Vrt. esim. Bourke 2006.

57 Näre & Kirves 2008, 7–9.

Sodan muistelu ja merkityksellistäminen ovat siis uuden sotahistorian hedelmällisiä aiheita. Edellä mainittu Haavio-Mannilan ja Raittiin toimittama teos sijoittuu näkökulmaltaan tähän aihepiiriin, vaikkakin rajaten muistelijoihin naiset. Esimerkiksi Jay Winter on tarkastellut ensimmäisessä maailmansodassa ja sen jälkeen syntyneitä muistelukulttuuria otsikolla *Remembering War. The Great War Between Memory and History in the Twentieth Century*. Aiheeseen liittyen on melko helposti löydettävissä erinomaisia artikkeleita.⁵⁸ Miesten sotakokemuksia ja niiden merkityksiä ovat tutkineet Eric J. Leed teoksessaan *No Man's Land. Combat and Identity in World War I*, ja Suomessa Knut Pipping väitöskirjassaan *Kompaniet som samhälle. Iakttagelsers i ett finsk frontförband 1941–1944*. Pippingin teos ilmestyi ensimmäisen kerran jo vuonna 1947, siis vain muutamia vuosia jatkosodan päättymisen jälkeen – sikäli sen lukeminen uuden sotahistorian tutkimukseen on tulkinnanvaraista, mutta otteeltaan ja näkökulmaltaan Pippingin teoksella on sen kanssa paljon yhteistä. Sodasta palaamista, sen muiston kanssa elämistä, ja sen vaikutuksia rauhanaikaan sopeutumiseen on tarkastellut Antti Malinen Helsingin sodanjälkeistä asutopulaa käsittelevässä väitöskirjassaan.

Suomalaiset sotavangit ovat pitkään olleet jokseenkin kartoittamaton aihealue. Esimerkiksi heidän tarkasta lukumäärästään ei ole vielääkään täyttä varmuutta.⁵⁹ Sotavangeista on kirjoittanut erityisesti Dmitri Frolov väitöskirjassaan *Sotavankina Neuvostoliitossa. Suomalaiset NKVD:n leireissä talvi- ja jatkosodan aikana* ja yhteistyössä Teuvo Alavan ja Reijo Nikkilän kanssa teoksessa *Rukiver! Suomalaiset sotavangit Neuvostoliitossa*. Frolovin mukaan sotaa käsittelevät suomalaisteokset koskettavat asiaa vain melko pintapuolisesti, eikä analyttisiä julkaisuja juuri ole ilmestynyt. Sotavankien kirjoittamia muistelmateoksia on kuitenkin julkaistu muutamia ja niiden avulla voidaan saada tietoa, jota ei löydy virallisista lähteistä tai arkistomateriaaleista.⁶⁰ Frolov esittelee väitöskirjassaan neuvostoliittolaista sotavankilainsäädäntöä, sotavankien vaiheita sodan kuluessa, sekä palaamista Suomeen. Mielenkiintoisesti hän käyttää hyväkseen myös sotavankien kuulusteluja Hangon karanteenileiriltä.⁶¹ Niin ikään Timo Malmi on kirjoittanut sotavangeista ja käyttänyt hyväkseen heidän kertomuksiaan. Esimerkiksi teoksessaan *Suomalaiset sotavangit Neuvostoliitossa 1941–1944. Miehet kertovat* hän tarkastelee jatkosodan aikana vangiksi jääneiden kokemuksia ja kohtaloita vankileireillä. Hän käsittelee sotavankeutta yleisesti mutta antaa myös äänen

58 Esim. Korhokangas (2009), Köresaar, Kuutma & Lauk (2009), Kinnunen & Jokisipilä (2012).

59 Ks. esim. Malmi 2001, 19.

60 Frolov 2004, 36–37.

61 Dmitri Frolov kuitenkin muistuttaa, että erityisesti kuulusteluja lukiessa on muistettava, että vapautetut vangit pyrkivät antamaan sellaisia vastauksia joita he olettivat kuulustelijoiden haluavan. Näin pyrittiin oman aseman parantamiseen. (Frolov 2004, 260.)

sotavangeille itselleen. Teoksessa onkin laajasti sotavankien kertomuksia eri teemoista. Kertomukset vaihtelevat ääripäästä toiseen: jotkut kuvaukset ovat hyvinkin raadollisia, mutta usein miehet myös kertovat kokemuksistaan huumorin höystämänä. Humoristinen suhtautuminen ei ole sota-ajasta kerrotuissa tarinoissa mitenkään poikkeuksellista: sen avulla erityisesti vaikeita kokemuksia on helpompi käsitellä.

Erityisesti talvisota esitettiin julkisessa kielenkäytössä pyhänä sotana, joka sai jo omana aikanaan lähes myyttisiä piirteitä. Sotaa merkityksellistettiin erityisesti uskonnollis-isänmaallisessa diskurssissa, ja samaa puhuntaa käytettiin hyväksi jatkosodankin aikana. Kohti jatkosodan loppua uskonnollinen ja uhrimielisyyttä korostava paatos oli kuitenkin menettänyt jo parhaan teränsä. Sota-ajan uskonnollisuutta ovat tarkastelleet hieman eri painotuksin esimerkiksi Marianne Junila ja Erkki Kansanaho, ensin mainittu tarkastellen uskonnon roolia kansakunnan motivoijana ja jälkimmäinen keskittyen rintamalla palvelleisiin sotilaspappeihin. Papiston roolia jatkosodan propaganda- ja mielialatyössä on tarkastellut Jouni Tilli teoksessaan *Suomen pyhä sota. Papit jatkosodan julistajina* ja korostanut, ettei suhtautuminen sotaan papistonkaan piirissä ollut aina yksiselitteisen kannustavaa. Tarkastelen sota-ajan hengellisyyteen ja uskonnon käyttöön liittyvää diskurssia luvuissa 4 ja 5.

Kuten mainitsin edellä, sota-ajan kirjeenvaihdot ovat olleet opinnäytteiden, erityisesti pro gradu -tutkielmien suosittu aihe. On sikäli kuvaavaa, että nämä tutkielmat sijoittuvat eri oppiaineisiin. Niissä fokus on vaihdellut sotilaan ja perheen välillä. Esimerkiksi Satu Pekkarinen on tarkastellut perheyhteyden ylläpitämistä kirjeenvaihdon avulla sosiologisesta näkökulmasta, ja Suomen historian oppiaineessa Kirsi-Maria Hytönen on tutkinut kirjeissä rakentuvaa sukupuolisuuden diskurssia. Kimmo Metsberg on niin ikään historian pro gradussaan tarkastellut sota-ajalla kirjoitettuja kirjeenvaihtoja, vertaillen kahden eri perheen yhteydenpitoa. Susanna Tuomi-Toljola sijoittuu myös sota-ajan naisia tarkastelemaan kuntaan. Sikäli voi kysyä, onko sota-ajan kirjeenvaihdolla enää mitään uutta annettavaa. Minusta vastaus on kyllä. Tutkimuskirjallisuutta kartoittaessani en kertaakaan törmännyt omani kaltaiseen aineistoon, eikä mielestäni ole mitään syytä olettaa, ettei kotien vinteilä voisi olla vielä täysin käsittelemättömiin asioihin liittyviä kirjeenvaihtoja. Verrattain kiinnostavia olisivat muiden sotavankeudesta palanneiden miesten kirjeenvaihdot puolisoidensa ja perheidensä kanssa, mikäli tällaisia aineistoja on ylipäätään säilynyt nykypäivään.

1.3. Aineisto ja sen rajaus

Lähdeaineistoni koostuu pääasiallisesti Helmi ja Reino Yli-Luukon kirjeenvaihdosta vuonna 1944. Kirjeenvaihto jatkui läpi vuoden heinäkuun alkuun saakka, jolloin Reino jäi vangiksi. Lisäksi aineistoon kuuluu Helmille osoitettuja kirjeitä syksyiltä 1944. Ne ovat suurimmaksi osaksi Reinon sisarusten hänelle lähettämiä, joskin joukossa on joitakin ulkopuolisten kirjeitä. Tarkastelen näitä omaisten kirjeitä käsitellessäni sitä epävarmuuden ajanjaksoa, jossa Reino Yli-Luukon läheiset elivät syksyllä 1944. Reinon palattua Suomeen pariskunta kävi vielä kirjeenvaihtoa sen aikaa, jonka hän vietti Hangossa karanteenileirillä muiden palautettujen suomalaisten tavoin marras-joulukuussa 1944. Myös muutamia Reinon anopilleen Eliina Rakennukselle osoittamia kirjeitä kuuluu aineistoon.

Helmi ja Reino Yli-Luukko tutustuivat ja avioituivat jatkosodan aikana. He olivat molemmat kotoisin Ilmajoelta. Yhteydenpito sai alkunsa alkuvuonna 1943, kun lomalla ollessaan Reino tapasi Helmin nuoremman sisarensa Maijan (ristimänimeltään Ave Maria) luona; tuolloin Maija ja Helmi toimivat kumpikin kerhoneuvojina. Tapaamisen jälkeen Maija antoi veljelleen Helmin osoitteen, ja vajaan vuoden mittaisen kirjeenvaihdon jälkeen 1.1.1944 he solmivat avioliiton.⁶² Sota-aikana oli melko tavanomaista, että sukulaiset antoivat osoitteita puolin ja toisin. Kirjeystäviä myös haettiin lehti-ilmoituksin, lähetettiin paketteja tuntemattomille, ja avioliittoja solmittiin kirjeenvaihtojen perusteella. Tietyissä mielessä miesten ja naisten väliset suhteet olivatkin välittömämpiä; kuoleman läheisyydessä elämä ja suhteiden solmiminen oli spontaanimpaa.⁶³ Sodan kestäessä haaveet rauhasta, kotiinpaluusta ja tavanomaisesta perhe-elämästä olivat monille kantava voima.

Käyttämäni aineistoon kuuluu yhteensä 142 kirjettä – lisäksi joukossa on kaksi postikorttia, yksi sähke ja yksi korusähkösanoma⁶⁴. Kirjeistä 63 kirjoitti Reino Yli-Luukko vaimolleen. Hän kirjoitti hyvin säännöllisesti, yleensä joka toinen päivä vähintään yhden arkin. Helmin kirjeitä on yhteensä 36; vaikka hän kiireiltään kirjoitti hieman harvempaan, hänen kirjeensä ovat yleensä pitempiä (kaksi tai kolme arkkia).⁶⁵ 4 kirjeistä on Reinon anopilleen, Eliina Rakennukselle osoittamia.

62 T. Yli-Luukko 2008; L. Yli-Luukko 2010.

63 Haavio-Mannila 1993, 290–315.

64 Yksi kirjeistä on päiväämätön, ja Hangosta Reino kirjoitti kaksi kirjettä 9.12.1944 (toisen näistä lähetettäväksi seuraavana päivänä). Viitataan näihin kahteen eri kirjeeseen seuraavasti: 9.12.1944 (a) & 9.12.1944 (b). Muuten aineistossa ei ole päivämäärältään epäselviä kirjeitä.

65 Verrattain kotirintamalla elämä oli usein paljon kiireisempää kuin rintamalla. Rintamaeloon kuului paljon verkkaisia hetkiä, jotka osaltaan vaikuttivat miesten turhautumiseen ja ikävään. Siksi heillä oli aikaa kirjoittaa useammin kuin perheenäideillä, vaimoilla ja kihlatuilla kotona. Erityisesti perheelliset miehet usein tunsivat, että

Muiden (pääasiassa Yli-Luukon sisarusten) Helmille kirjoittamia kirjeitä aineistoon kuuluu yhteensä 14, sekä 1 korusähkösanoma Reinon palattua Suomeen. Marras-joulukuulta, kun Reino oli vielä karanteenileirillä, on säilynyt yhteensä 20 kirjettä. Näistä 10 on Reinon, 4 Helmin, ja loput ovat omaisten käsialaa. Ilmeisesti Helmi kirjoitti Reinolle Hankoon useammankin kirjeen, mutta jostain syystä nämä eivät ikinä tavoittaneet häntä⁶⁶. Lisäksi aineistoon kuuluu 5 Helmin kirjoittamaa, palautettua kirjettä. 4 näistä hän kirjoitti puolisonsa vangiksi jäämisen jälkeen, ennen kuin uutinen tavoitti hänet heinäkuun lopulla tai elokuun alussa. Sikäli aineisto on rajallinen, mutta käsillä olevan tutkielman puitteissa riittävä; pyrin kuitenkin rakentamaan mahdollisimman laajan vertailupinnan kirjeenvaihdon ja aiemman tutkimuksen välille.

Kirjeet on pääosin kirjoitettu melko puhekieliseen sävyyn. Murreilmaisuja ilmenee jonkin verran, mutta ei kirjeiden yleistä ymmärtämistä vaikeuttavissa määrissä.⁶⁷ Sisällöltään ja tyyliään kirjeet ovat usein helliä ja intiimejä. Erityisesti Reino käytti paljon hellittely-nimiä ja osoitti kiintymystään sanavalinnoillaan. Toisaalta hänen kulttuurisesta tajustaan osoittavat ilmeiset viittaukset ajan populaarikulttuuriin lainauksien muodossa – Yrjö Varpion mukaan erityisesti kirjallisuus oli ajan kirjeenvaihdon klisee- ja sitaattivarasto, jota käytettiin vaihtelevan ahkerasti⁶⁸. Helmin tyyli on käytännön- ja maanläheisempi, ja hän kirjoittaa paljon arjen askareista. Kuitenkin myös Helmi, erityisesti tunteiden vallassa ollessaan, saattoi kirjoittaa pitkästi sangen suorasukaisia kirjeitä. Helmi oli tietystä miehestä hyvin paljon kirjoittamalla itseään ilmaiseva persoonallisuus; sodanjälkeisinä vuosina hän osallistui erilaisiin kirjoituskilpailuihin ja kirjoitti ahkerasti pakinoita, joita julkaistiin paikallisessa Ilmajoki-lehdessä.⁶⁹

Kirsi-Maria Hytönen on pro gradu -tutkielmassaan tarkastellut omien isovanhempiensa kirjeenvaihtoa jatkosodan ajalta. Hänen mukaansa he tietoisesti säilyttivät kirjeenvaihdon jälkipolvia varten, järjestelivät sitä aktiivisesti, ja harjoittivat itsesensuuria hävittämällä joitain kirjeitä. Hytösen mielestä tämä antaakin kodista ja perhepiiristä silotellumman kuvan.⁷⁰ Vuosikymmenten jälkeen on toki vaikea sanoa toimivatko Helmi ja Reino Yli-Luukko samoin.

---

aika meni hukkaan rintamalla, kun kotona perheen parissa olisi ollut tekemistä. Ks. esim. Pehkonen (2013) tai Kivimäki (2013).

66 Aiheesta lisää luvussa 5.3.

67 Esimerkiksi Erkka Pehkonen toteaa väitöskirjassaan, että kirjeiden kirjoittaminen on oma genrensä ja kontekstinsa, jota ohjaavat tietyt säännöt ja konventiot. Puhutun ja kirjoitetun kielen välillä on selvä ero, jonka myös kirjeiden kirjoittajat tunnustivat. Ks. Pehkonen 2013, 67.

68 Varpio 1984, 43. Ks. myös Pehkonen 2013, 97–109.

69 T. Yli-Luukko 2012; L. Yli-Luukko 2010.

70 Hytönen 2007, 9.

Ainakin kirjeet olivat melko sekalaisessa järjestyksessä kun ne päätyivät käsiini, ja joissakin kirjeissä on käsitelty aiheita, jotka oman tulkintani mukaan olisivat saattaneet vaikuttaa päätökseen tuhota kirjeitä, jos pariskunta olisi tietoisesti sensuroinut sodanaikaista yhteydenpitoaan. Näin ollen pidän sängen todennäköisenä, että oma aineistoni on lähes kokonainen ja sensuroimaton.

Kirjeenvaihto on pääasiallinen lähdeaineistoni, jonka perusteella pyrin tutkimukseni rakentamaan. Käytän apunani isältäni Tuomas Yli-Luukolta ja tädiltäni Liisa Yli-Luukolta keräämääni muistitietoa. Tämän muistitiedon olen kerännyt kirjoituspyynnöin, haastatteluin ja keskusteluin. Muistitiedon ensisijainen tarkoitus on valottaa kirjeenvaihdon kontekstia ja kirjoittajien henkilöhistoriaa. Lisäksi sen avulla pyrin lähestymään Reino Yli-Luukon sotavankikokemuksia; niistä hän ei kirjeissään puhu paria mainintaa enempää.

Käytettävää aineistoa olisi ollut myös vuodelta 1943, jolloin pariskunta tutustui ja kihlautui. Olisi ollut kiinnostavaa sisällyttää tutkimukseen tämäkin osuus kirjeenvaihdosta, sillä sen avulla pystyisi tarkastelemaan suhteen kehittymistä aivan alusta saakka. Helmi Yli-Luukon kirjeet ennen vuotta 1944 ovat kuitenkin kadonneet syystä tai toisesta, joten näkökulma olisi mielestäni ollut liian epätasapainoinen tarkasteluni keskipisteen ollessa juuri avioparin välinen suhde ja viestintä. Luonnollisemmalta tuntui keskittyä vuoteen 1944, miltä ajalta molempien kirjeet ovat tallessa. Lisäksi päätin rajata kysymyksenasettelun nimenomaisesti avioparin suhteen ympärille. Päätökseeni vaikutti niin ikään Liz Stanleyn esiin tuoma seikka: kun kirjeenvaihdosta puuttuu sen ”toinen puoli”, se väistämättä vaikuttaa siihen, miten lukija ymmärtää ja tarkastelee olemassa olevia kirjeitä.⁷¹ Tästä syystä Helmille syksyllä 1944 osoitetut kirjeet ovat hieman pienemmässä roolissa suhteessa avioparin väliseen kirjeenvaihtoon. Tutkielman toteuttamisen kannalta vuoden 1943 kirjeiden käyttäminen olisi vaatinut kysymyksenasettelun uudelleenmuotoilua, ja siten vienyt tarkasteluani pois päin avioparin vastavuoroisen kirjeenvaihdon merkityksistä.

Kuten edellä esitin, aineistoon kuuluu kirjeenvaihtoa ajalta, jonka Reino vietti Hangossa palautettujen suomalaisten karanteenileirillä – pariskunnan välillä, sekä kirjeitä Reinon sisarilta heille molemmille. Toisin sanoen aineistoni luo sodan erottamien pariskuntien yhteydenpitoon mielenkiintoisen näkökulman, sillä dokumentit ovat syntyneet juuri sotavankeuden loputtua, kun kokemus on vielä tuoreessa muistissa ja mahdollisesti merkityksellistämisen prosessin alaisena. Sikäli aineisto onkin poikkeuksellinen. Sodanaikaista kirjeenvaihtoa on toki kerätty, julkaistu ja tutkittu

---

71 Stanley 2004, 210.

esimerkiksi opinnäytteissä. Varsinkin parina viime vuosikymmenenä huomiota kirjeenvaihtoihin on kiinnitetty runsaasti.⁷² Erityiseksi käyttämäni aineiston tekee Reino Yli-Luukon sotavankeus, sillä vangiksi jäämisen katkaisemia kirjeenvaihtoja ei ole julkaistu eikä niiden perusteella ole käsitykseni mukaan tehty tutkimusta ainakaan Suomessa. Toisin sanoen aineistoni perusteella avioparin suhdetta ja poissaoloa sodassa voidaan tarkastella melko harvinaisesta näkökulmasta: miten tietämättömyydestä kirjoitetaan, millaisia henkisiä ja materiaalisia vaikutuksia sillä on, mitä aviopuolisot kertovat toisilleen tässä tilanteessa, ja miten poissaolo ja epävarmuus lopulta purkautuvat?

Kirjeenvaihtoa tarkasteltaessa on tietysti muistettava sen syntyajankohta ja olosuhteet. Kirjoittajat eivät tieneet, miten sodassa kävisi ja palaisiko toinen osapuoli kotiin hengissä ja terveenä. Edelleen syksyn 1944 tilanteessa omaisilla ei ollut mitään tietoa, oliko Reino Yli-Luukko edes elossa. Epävarmuutta ja omaisten tuntoja sodassa kuolemista kohtaan aiempi tutkimus kyllä valottaa, ja aineistostani ilmenee, että kotirintamalla monet todella pitivät Reinoa kuolleen. Tästä syystä en yritäkään selvittää, miten sotavankeudesta sinänsä puhuttiin, vaan laajemmin ottaen pyrin tarkastelemaan sitä, millaisia merkityksiä kadonneen sotilaan poissaololle annetaan ja mitä se merkitsee hänen omaisilleen. Juuri poissaolo on mielenkiintoni ydin ja kohde. Aineisto valottaa paitsi yhteydenpitoa sodan arjessa ja miten kadonneen sotilaan vaimoa puhutellaan, mutta toisaalta se kertoo parisuhteen rakentumisesta kirjoittaen, palaamisesta ja yhteyksien uudelleenluomisesta. Tässä tulkintakehyksessä on tärkeää pitää mielessä, että kyseessä on tutkijan kokonaiseen⁷³ kirjeenvaihtoon liittämät ja aineistosta riippuvaisina syntyneet havainnot.

Olisi harhaanjohtavaa kutsua lähestymistapaani yksiselitteisesti aineistolähtöiseksi. Huomionarvoista on kuitenkin se, että tarkasteluni ja kysymyksenasetteluni on syntynyt aineiston

72 Tulkitseen tämän osaltaan liittyvän siihen, miten suhtautuminen sotiin on muuttunut mainittuna aikana. Tiina Kinnunen ja Markku Jokisipilä (2012) kutsuvat tätä *uuspatrioottiseksi käännteeksi*. Termillä he tarkoittavat korostuneen nationalistisia sävyjä ja esitystapoja, joilla Suomen sota-ajan muistoja on käsitelty julkisuudessa 90-luvulta lähtien. Uuspatrioottinen diskurssi esittää sodanajan Suomen yhtenäisenä ja ainutlaatuisena, sekä antaa siitä idealisoidun ja romantisoidun kuvan. Diskurssissa korostetaan talvisotaa ja jatkosotaa sankarillisina torjuntavoitoina. Uuspatrioottisessa diskurssissa nykyinen yhteiskunta näyttäytyy epäaitona, materialistisena ja itsekkäänä verrattuna sodan vuosien kuviteltuun uhrautuvaan ja yhteistä hyvää tavoittelevaan kansallisrintamaan. (Ks. Kinnunen & Jokisipilä 2012, 450–453.) Lisäksi tyypillisissä sota-aikaa koskevissa muisteluaineistoissa korostuu yleistävä kerrontatapa, joka ikään kuin esittää koko kansakunnan jakamassa yhteisen kohtalon – puhutaan suorastaan jonkinlaisesta erityisestä ”sota-ajan ihmisestä”. (Ks. Peltonen 1993, 28–31.) Jenni Kirveen mukaan sotaa ihannoiva ajattelutapa voi johtua sodan kokeneiden haluttomuudesta muistella ikäviä kokemuksiaan ja kertoa niistä jälkeläisilleen. (Kirves 2008b, 382.)

73 Kokonaisella en tarkoita, että olisi olemassa jokin varmuus siitä, että kaikki pariskunnan ja perheenjäsenten kirjoittamat kirjeet olisivat ehdottomasti säilyneet tähän perhearkistoon. Pikemminkin termi viittaa siihen, että kirjeet muodostavat jo loppuun saatetun dialogin, joka on ollut kävijöilleen keskeneräinen. Katso esim. Hagelstam (2012) tai Stanley (2004).

ehdoilla ja sitä lukemalla eri ajankohtina ja erilaisia opinnäytteitä varten⁷⁴. Tutkielmaani ja siinä esittämiäni ajatuksia voi siksi pitää kerrostuneina. Olen joutunut tarkistamaan ja kehittämään tulkintojani kun ymmärrykseni aineistosta on syventynyt. Yksittäiset dokumentit ovat jopa saattaneet merkittävästi muuttaa tulkintaani; näin kävi esimerkiksi isäni löydettyä perheen arkistosta kaksi Helmille lähetettyä, kaatuneen omaisille suunnattua lehtistä. Tarkastelen näitä dokumentteja, niiden sisältöä ja niiden merkitystä suhteessa kokonaisuuteen luvun 5 yhteydessä. Sikäli voi todeta, ettei aineistoni lopulta koostu pelkästään kirjeenvaihdosta ja muistitiedosta – olen siis käyttänyt joitakin lisämateriaaleja, kuten edellä mainittuja lehtisiä, valokuvia, sekä alussa lainaamaani sähköä. Niiden avulla olen pystynyt terävöittämään tarkasteluani suhteessa kirjeenvaihtoon.

1.4. Tutkimuskysymys ja tutkielman rakenne

Tarkastelen tutkimuksessani siis sotavuonna 1944 yhden perheen sisällä käytyä kirjeenvaihtoa, keskittyen erityisesti pariskunnan väliseen vuorovaikutukseen kirjeiden välityksellä. Tutkielma etenee temaattis-kronologisesti, aloittaen heidän avioliittonsa alusta ja päättäen vuoden lopussa kirjoitettuihin viimeisten kirjeiden kuvaamaan paluuseen ja sodanjälkeiseen aikaan. Tämän aineiston avulla pyrin vastaamaan seuraaviin kysymyksiin:

1. Millä tavoin yhteyttä rakennetaan ja ylläpidetään kirjeenvaihdossa? Miten kirjoittajat merkityksellistävät arkeaan ja todellisuuttaan?
2. Millaisia merkityksiä poissaololle annetaan, kun sotilas katoaa, ja miten suhteet uudistetaan hänen palattuaan? Millaisia ovat sodan henkiset tekijät tavallisten ihmisten näkökulmasta?
3. Millaisia haasteita tutkija joutuu käsittelemään tutkiessaan yksityistä kirjeenvaihtoa?

Tutkimuskysymysten näkökulmasta katsottuna aloitan käsittelyni ikään kuin loppupäästä, sillä ensimmäisenä toisessa pääluvussa lähestyn aineistoani sen ulkopuolelta. Pohdin sikäli yksityiskirjeenvaihtoon liittyviä, mutta toivottavasti laajemminkin vastaavaan yksityisaineistoon ja -arkistoihin sovellettavia tutkimuseettisiä kysymyksiä ja haasteita. Kenelle egodokumentit kuuluvat? Mitä merkitsee kirjeiden kirjoittajan auktorius, ja miten tutkijan tai säilyttäjän käsi ja tulkinta vaikuttavat siihen? Lisäksi pohdin arvojen vastakkainasettelua. Kun tarkastellaan yksilön tarinaa,

---

74 Esim. seminaarityöni historian (2010, 2013) ja etnologian (2013) oppiaineissa. Näissä seminaaritoissa keskityin juuri vuoden 1944 loppupuoleen, siis Reino Yli-Luukon sotavankeuden aikaan ja sen päättymiseen.

missä suhteessa ovat yksityisyys ja tarinan rikkaus kertomuksena ihmiselämän ja -kokemusten kirjosta? Päätän luvun selvittämällä sitä, millaisia haasteita tutkija joutuu kohtaamaan ja käsittelemään, kun tarkastelussa on emotionaalinen ja tunteellisia reaktioita potentiaalisesti aiheuttava aineisto.

Seuraavaksi kolmannessa pääluvussa tarkastelen kirjeenvaihdon syntykontekstia sekä sotavankeuden merkityksiä. Pysin esittelemään tutkielmassa käytetyn kirjeenvaihdon luonnetta ja ominaisuuksia yksityisarkiston muodostavina dokumentteina. Millaisessa ympäristössä sota-ajan kirjeenvaihdot on kirjoitettu? Mitä ehtoja ja rajoituksia olosuhteet asettivat, ja toisaalta millaisia mahdollisuuksia ne loivat? Mitkä tekijät vaikuttivat kirjeiden kirjoittamiseen ja millaista tietoa niiden perusteella voidaan saada tarkasteltavasta ajankohdasta? Aineistoni tarkastelu mielekkäänä kokonaisuutena sekä sen merkitysten ymmärtäminen vaatii perehtymistä sotavankeuteen. Tarkastelen suomalaisten sotavankien oloja Neuvostoliitossa, heidän kokemuksiaan, ja heidän paluutaan takaisin Suomeen. Mahdollisuuksien mukaan käytän informanttien antamia tietoja Reino Yli-Luukon kokemuksista sotavankeudessa.

Neljännessä ja viidennessä pääluvussa tartun itse aineistoon. Mitä kirjeenvaihto lopulta kertoo? Pysin vastaamaan yllä listaamiini tutkimuskysymyksiin ja valottamaan sitä merkitys- ja kokemusmaailmaa, johon aineistoni viittaa. Tarkastelen avioparin suhteen rakentumista kirjeiden kautta, sekä sotilaan katoamista hänen itsensä, mutta myös hänelle läheisimpien ihmisten näkökulmasta. Osittain tuon mukaan yhteisön näkökulman sotilaan katoamiseen. Tarkastelen lisäksi palaamista ja suhteiden uudelleenluomista. Tässä käytän hyväkseni niitä kirjeitä, jotka kirjoitettiin Reino Yli-Luukon oleskellessa Hangon palautettujen suomalaisten karanteenileirillä. Lopulta kuudennessa pääluvussa esittelen tutkielmani johtopäätökset.

2. AINEISTOJEN HAASTEET JA EETTINEN KÄYTTÖ

Arkistoissa kysymys yksityisarkistojen ja -aineistojen säilymisestä on viime vuosina ollut merkittävä mutta myös ongelmallinen kysymys. Tutkimuksessa ja arkistoissa on huomattu yksityisten henkilöiden ja yhteisöjen tuottamien aineistojen arvo menneisyyden kuvaajina. Merkittävä haaste on kuitenkin niiden löytäminen, hankinta ja resurssit dokumentin elinkaaren eri vaiheissa. Kuten Tytti Voutilainen osoittaa, kyse ei kuitenkaan ole uudesta ilmiöstä: arkistoalalla on jo pitkään pohdittu yksityisarkistoihin liittyviä kysymyksiä, sekä sitä, miten ne edustavat tavallisten ihmisten kokemuksia. Hankintaan, arvonmääritykseen ja seulontaan liittyvät kysymykset ovat osaltaan myös kysymyksiä arkistonhoitajan roolista, kuten alan sisällä käyty keskustelu osoittaa.⁷⁵

Voutilaisen selvitys tuo esiin, että yksityisarkistojen tapauksessa juuri hankintaan on sovellettu erilaisia ratkaisuja eri maissa. Tässä tarkastelen kuitenkin enemmän sitä, millaisia eettisiä kysymyksiä tutkielmassa käytettyyn yksityiskirjeenvaihtoon liittyy, ja esitän, että eettisyyksien ja auktorisuuden tarkastelu on tärkeää myös arkiston säilyttäjän näkökulmasta katsottuna. Avioparin henkilökohtainen kirjeenvaihto, jossa kirjoittajat kertovat tunteistaan hyvin suorasukaisesti, asettaa lukijalleen haasteita näkökulmasta huolimatta; kuten myös myöhemmin tulen toteamaan, kirjeitä ei ole kirjoitettu ulkopuolista lukijaa varten. Kun siis käytetään tällaista elämäkerrallista aineistoa, on aiheellista arvioida oman toiminnan merkityksiä ja eettisyyttä. Käsittelyssäni korostuu jokseenkin etnologinen lähestymistapa, ja pyrin soveltamaan sitä uuden sotahistorian näkökulmaan.

Eettiset lähtökohdat

Tutkimuseettinen neuvottelukunta on ohjeessaan määritellyt hyvän tieteellisen käytännön yhdeksän lähtökohdan mukaisesti. Tärkeiksi tekijöiksi listataan tutkimuksen rehellisyys ja huolellisuus läpi koko tutkimuksen, tieteellisen tutkimuksen kriteerien soveltamisen tutkimusmenetelmiin, muiden tutkijoiden työn kunnioittaminen, tutkimuksen suunnitelmallisuus, tutkimuslupien hankkiminen ja eettinen ennakoarviointi, tutkimushankkeen tai -ryhmän osapuolten oikeuksista sopiminen, sidonnaisuuksien läpinäkyvyys, tutkijoiden esteellisyyden esiintuominen, sekä tutkimusorganisaation velvollisuudet ja tietosuojan huomioon ottaminen.⁷⁶ Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohjeet ovat hyvä peruslähtökohta mille tahansa tutkimukselle, mutta toisaalta niitä voi soveltaa tutkimusaineistoihin muutenkin kuin tutkimuksen näkökulmasta. Tässä

⁷⁵ Voutilainen 2012, 1–2, 8–9.

⁷⁶ Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2012, 6–7.

tutkielmassa olen pyrkinyt noudattamaan näitä ohjeita soveltuvilta osiltaan – omassa tapauksessani ei ole ollut tarvetta laatia sopimuksia hankkeen tai ryhmän oikeuksista, tai miettiä hyvää henkilöstö- ja taloushallintoa. Lisäksi olen pyrkinyt historian tutkija Jorma Kalelan muotoilemaan *oikeudenmukaiseen kuvaukseen*.⁷⁷

Tutkimuseettiset ohjeet ja kriteerit sekä niiden tarkkailu ovat sikäli tärkeitä erityisesti arkaluontoisten aiheiden tarkastelussa. Niitä voidaan pitää itsestään selvänä osana tutkijan työtä ja ammattitaitoa, kuten hyvin onkin. On silti tärkeää pitää mielessä, että käsitys eettisyydestä on sopimuksenvarainen ja aikasidonnainen. Menneisyyden tutkijat ovat voineet esimerkiksi kerätä aineistoaan tavoilla, joita nykyään pidettäisiin vähintäänkin arveluttavana. Joissain tapauksissa aineistoa keräävän tutkijan etuoikeutettu asema suhteessa informanteihin voi olla tutkimuksen toteutumisen edellytys. Niin ikään edellä mainittu Tutkimuseettinen neuvottelukunta perustettiin vasta vuonna 1991.⁷⁸ Ensimmäiset ohjeet neuvottelukunta antoi vuonna 1994, minkä jälkeen niitä on uudistettu ja ajanmukaistettu vuosina 1998, 2002 ja 2012.⁷⁹ Uudistustoiminta on kertovaa: selvästi nähdään, että tutkimuksen eettisyyden ja siihen vaikuttavien kriteerien on aktiivisesti mukauduttava ympäristöön. Edes muutamia vuosia aikaisemmin määritellyt kriteerit eivät välttämättä enää päde uusissa tilanteissa. Toisin sanoen eettisyyttä on pohdittava jatkuvasti, itsenäisesti ja suhteessa tutkimukseen. Toisaalta eettisyyden toteutuminen tutkimuksen aineiston keruussa ja säilyttämisessä liittyy tärkeänä osana sen kontekstiin. Eettisyyden vaatimus läpäisee koko tiedeyhteisön ja tutkimuslaitoksilla on vastuu järjestää eettistä koulutusta perusopinnoista alkaen.⁸⁰ Heta Aleksandra Gylling on silti huomauttanut tutkimuseettikan olevan niin monimuotoinen alue, etteivät ohjeet mitenkään voi kattaa koko tutkimuksen tekemisen kenttää. Lisäksi Gylling korostaa, ettei aito eettisyys voi jäädä vain sääntöjen mekaaniseen seuraamiseen. Hänen kuvailemansa aito eettisyys nousee tutkijan aktiivisesta ajattelusta, ongelmien nostamisesta esiin, ja valmiudesta pohtia ja keskustella toiminnan oikeellisuudesta.⁸¹

Pauliina Latvalaa mukailien voi tunnistaa omiin tarkoitukseen ja tulkintakonteksteihin vaikuttavia tekijöitä, sekä havaita niiden muuttuva luonne. Tutkijan ikä, tausta, kokemus ja kiinnostuksen kohteet vaikuttavat tulkintaan muutenkin kuin eettisissä kysymyksissä. Tulkinta on myös vallankäyttöä suhteessa aineistoon ja siksi tärkeää tehdä mahdollisimman läpinäkyväksi. Niin ikään

77 Kalela 2002, 180.

78 Olsson 2005b, 284–287; Patai 1991, 137.

79 Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2013.

80 Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2013, 7.

81 Gylling 2006, 349–350.

eettisesti kestävään tutkimustyöhön kuuluu oman työn vaikutusten arviointi. Millaisia seurauksia julkaisulla voi mahdollisesti olla?⁸² Käsillä olevaan tutkielmaan ikäni ja kokemukseni on vaikuttanut eniten juuri kirjoittajantaitojeni kehittyessä, sekä kirjeiden sisällön tuntemuksen syventyessä. Sukulaisuussuhde on varmasti muokannut tulkintaani ja on mahdollista, että sen vuoksi suhtaudun kirjoittajiin empaattisemmin kuin joku ulkopuolinen ehkä suhtautuisi. Mitä tulee tutkielman julkaisemiseen, on selvää, ettei kirjeenvaihdon kirjoittajille siitä voi enää olla haittaa. Olen kuitenkin pyrkinyt tarkastelemaan heidän ajatuksiaan hienotunteisesti ja liittyen yleisempiin, paitsi aiemman tutkimuksen esittämiin myös omiin tulkintoihini. Joitakin perhepiirin jännitteisiin liittyviä sisältöjä en ole käsitellyt ollenkaan, mutta toisaalta kysymyksenasettelu on jo sinänsä rajannut ne aiheena pois. Huomautettakoon lisäksi aiheeseen liittyvissä keskusteluissa esiin noussut toteamus, että tutkielmalla on positiivinen merkitys suvun kannalta; sen avulla kaikki Reino ja Helmi Yli-Luukon jälkeläiset voivat suhteellisen helposti tutustua kirjeenvaihdon muodostamaan dialogiin.⁸³ Tässä näyttäytyy yksityisaineiston luonne aineistona, joka ei ole tunnepitoinen pelkästään sisältönsä vuoksi. Kirjeenvaihto voi olla hyvin merkityksellinen perheen ja suvun itseymmärryksen kannalta, sekä sukulaisista kerrottujen muistojen tulkinnassa. Tästä syystä arkiston näkökulmasta yksityisarkistojen löytäminen ja hankinta saattaa olla haasteellista: tärkeänä pidetty yksityisarkisto voi olla tunnearvoltaan niin suuri, ettei siitä haluta luopua.

Eettisiä kysymyksiä on siis tärkeää pohtia suhteessa aineistoihin, ja käsillä olevan tutkimuksen tapauksessa yksityiskirjeenvaihtoon. Tässä luvussa pyrin vielä tarkastelemaan sekä tuomaan esiin niitä tutkimuseettisiä ja oman näkökulmaisuuteni tuottamia haasteita, joita jouduin selvittämään ja pohtimaan tutkielmaa kirjoittaessani. Lähestyn asiaa myös omakohtaisen kokemuksen kautta: ensiksi avatakseni tekemieni tulkintojen lähtökohtia, ja toiseksi esittääkseni, millä tavoin tutkijan ja sukulaisen roolit ovat jännitteisiä ja miten niiden asettamia haasteita voi yrittää selvittää. Tarkoitukseni on siten esittää yhdenlainen ratkaisu suhteessa yksityishenkilöiden tuottamaan kirjeaineistoon ja sen hyvän tieteellisen käytännön mukaiseen käsittelyyn

---

82 Latvala 2002, 115–118.

83 T. Yli-Luukko 2013.

2.1. Kenen tarinaa kerrotaan?

Historiantutkija Natalie Zemon Davis on sattuvasti kysynyt, kenelle historia kuuluu, ja onko silloin kyse yksinomaisesta haltijasta.⁸⁴ Sota-ajan kirjeenvaihdon ja sodasta kerrottujen kokemusten näkökulmasta katsottuna Zemon Davisin ajatus herättää lisäkysymyksiä kokemuksen ja kirjeiden omistajuudesta, sekä niiden roolista perheen historian lähteenä. Kenen historia siis on kyseessä, kun tarkastellaan elämäkerrallisia yksityisaineistoja? Lisäksi kuten Heli Valtonen toteaa, historiantutkimuksen näkökulmasta katsottuna on ongelmallista se, että aineistot ovat sekä lähde että tutkimuskohde.⁸⁵

Feministisessä muistitietohistorian tutkimuksessa aineiston keräämiseen, käyttöön ja analyysiin liittyviä eettisiä kysymyksiä on pohdittu paljon. Osaltaan se liittyy feministisen tutkimuksen ajatuksiin valta-asemista ja etuoikeuksista.⁸⁶ Esimerkiksi Katherine Borland kuvailee artikkelissaan, miten hänen isoäitinsä koki Borlandin tutkimukseen tutustuessaan menettäneensä oman tarinansa auktorisuuden: hänen mielestään Borlandin esittämä versio ei ollut hänen omansa, vaan siitä oli tullut tutkijan tarina. Borland joutuikin tarkistamaan käsityksiään ja neuvottelu informantin kanssa lopulta selvensi molempien käsitystä tutkimuksesta ja sen tuloksista. Pauliina Latvala onkin korostanut tutkittavien oman äänen merkitystä. Kun käytetään aineistona ihmisten kirjoittamia (tai kertomia), omaelämäkerrallisia aineistoja, on Latvalan mielestä tutkijan velvollisuus nostaa kuuluviin tarinansa omistavan ihmisen ääni. Historiantutkija Jorma Kalela katsoo, että tämä ääni tulee kuuluviin juuri päättelyn välityksellä, ja siten päättely sinänsä on dialogia tutkimuskohteen kanssa.⁸⁷

Käsillä olevan yksityiskirjeenvaihdon kaltaisia hieman vanhempia aineistoja käytettäessä tulkinnasta neuvotteluun ei tietenkään ole mahdollisuutta – tutkimuksen kohteena olevat ihmiset eivät voi kommentoida lopputulosta. Tutkija on oman vaistonsa ja taitojensa varassa. Kuitenkin mielestäni on terveellistä pohtia omaa tulkintaa suhteessa egodokumentteihin ja niiden kirjoittajien muodostamiin tarinoihin itsestään. Olenko tutkimuksessani rakentanut tulkinnan, jonka kertoja tunnistaisi ja hyväksyisi? Tai, Jorma Kalelaa mukailen, olenko tehnyt oikeutta tutkimuksen kohteena oleville asioille ja ihmisille?⁸⁸ Kalelan esittämä ajatus onkin historiantutkijan

84 "[D]o people own their *own* history? and if so, are they its sole owners?" (Zemon Davis 1999, 20.)

85 Valtonen 2004, 35.

86 Ks. esim. Patai 1991.

87 Borland 1991, 63–75; Latvala 2002, 115–118; Kalela 2002, 183.

88 Kalela 2002, 180.

näkökulmasta katsottuna oleellisempi. Tieteellisen tutkimuksen mukaisen teoreettisen ja metodologisen ajattelun suodattimen läpi kulkeneen, tekstin takana piileviä merkityksiä etsivän näkökulman voi lähtökohtaisesti olettaa olevan erikoinen kahdelle 1900-luvun alkupuolen maaseutuyhteisössä eläneelle ihmiselle, mutta heidän tarinaansa voi silti käsitellä sille oikeutta tekevällä tavalla. Ruthellen Josselsonin ja Amia Lieblichin mukaan elämäkerrallisessa tutkimuksessa kokemusta lähtökohtaisesti dekodeetaan ja asetetaan uudelleen kontekstiinsa niin, että siitä saadaan esiin uusi tulkinta. Kuten Katherine Borlandin esimerkissä, lukijan (ja tässä tapauksessa tutkijan) tajuntaan ja käsityksiin voivat vaikuttaa hyvin erilaiset sosiaaliset ja historialliset tekijät kuin kertojaan – siten Borlandin mukaan tutkija ei voi rajoittaa luentaansa pelkästään kertojan alkuperäiseen tulkintaan.⁸⁹

Elämäkerrallisten aineistojen tarkastelussa on usein vaarana se, että hyvän tieteellisen tutkimuksen sijaan tunkeillaan ihmisten yksityiselämään, tai siitä tulee valvovaa tai tirkistelevää toimintaa. Niin ikään ajattelematon tutkimusote saattaa johtaa siihen, että aineistoa ja sen antamaa informaatiota konstruoidaan omien tarpeiden ja agendojen mukaisesti.⁹⁰ Ensimmäisessä tapauksessa tutkija voi kenties vielä väittää kertovansa informanttinsa tai aineistonsa välittämää tarinaa, mutta ei kuitenkaan tee sitä enää hienotunteisesti tai eettisten lähtökohtien mukaisesti. Tällöin tutkittavia ei voi pitää Erkkä Pehkosen kuvaamina oman elämäntarinansa omistavina yksilöinä. Toisessakin tapauksessa aineiston tuottaneiden henkilöiden elämäntarinasta on tullut jonkin muun kuin heidän itsensä asian ajamista.

Lisäksi mielestäni sota-ajalla kirjoitetulla kirjeenvaihdolla on ainutlaatuinen luonne aikalaistodistajana, sillä vaikka sotasensuuri rajoittikin niitä enemmän tai vähemmän, ne ovat silti tavallisten ihmisten kirjoittamia aineistoja, jotka kertovat heidän kokemuksistaan ja tunnoistaan. Kuten Sonja Hagelstam toteaa, kirjeissä on säilynyt sellaisia arkisia yksityiskohtia, joita ei ole löydettävissä muista aikalaisaineistoista.⁹¹ Niihin eivät ole vaikuttaneet myöhemmät tulkinnat tai muut muistia muokkaavat tekijät, kuten edellä esittelemäni Tiina Kinnusen ja Markku Jokisipilän muotoilema sota ihannoiva uuspatrioottinen diskurssi. Uuden sotahistorian tutkimuksessa on kritisoitu sodasta kerrottua sankaritarinaa ja kaunistelevaa suhtautumistapaa, jossa näkyy vähän tai ei ollenkaan merkkejä sodan raadollisuudesta tai pelon ja epätoivon tunteista. Lisäksi kuten edellä mainitsin, kokemuksista vaikeneminen on osaltaan vaikuttanut sankaritarinan syntyyn. Kirjeissä ei

---

89 Josselson & Lieblich 1995, ix; Borland 1991, 70.

90 Merrill & West 2009, 168–177.

91 Hagelstam 2008, 59.

kenties kerrota raaimmista kokemuksista, mutta toisaalta niiden ei välttämättä tarvitsekaan: jo yksittäisen kirjeen sävy sinällään voi paljastaa hyvin paljon.⁹² Toisin sanoen sodan rumasta todellisuudesta kertovat juuri intiimit aineistot, kuten kirjeenvaihdot ja muisteluaineistot. Sodan ja sen jättämien jälkien – erityisesti henkisten – ymmärtäminen ja esiintuominen ei mielestäni ole mahdollista pelkästään virallisten lähteiden avulla. Lisäksi kuten mainitsin johdannossa viitaten Natalie Zemon Davisiin, ulkopuolinen perspektiivi voi olla tutkimuskohteen tarkastelussa auttaa löytämään uutta, hedelmällistä tietoa.⁹³ Siksi kirjeenvaihdon tutkiminen on perusteltua. Niin ikään perheen arkistossa säilytettyinä dokumentteina kirjeet voivat muodostaa merkittävän osan perheen ja suvun historiaa sekä identiteettiä; siten sukulaisen tuottamat dokumentit ja niissä rakentuva sotatarina on tullut osaksi laajempaa elämäkerrallista kokonaisuutta.

2.2. Tutkijan positio

Tutkielman kirjoittamisen merkittävä eettinen haaste oli emotionaalisesti latautuneen aineksen tarkastelu ja sen käsittely sensitiivisellä tavalla. Kuten myöhemmissä luvuissa käyttämäni esimerkit ja lainaukset tuovat esiin, kirjeiden kirjoittajat kertovat vaikeista, kipeistä tunteista sekä peloistaan ja pahasta olostaan, jota olosuhteet heille aiheuttivat. Pitkä erossaolo ja epävarmuus jälleennäkemisestä epäilemättä ruokkivat näitä tuntemuksia ja vaikuttivat siihen, mitä ja miten he kirjoittivat. Käsillä olevan aineiston tapauksessa muutamaa, eettisten kysymysten kannalta melko merkityksetöntä poikkeusta lukuun ottamatta kirjeiden kirjoittajat ja kirjeissä mainitut henkilöt ovat jo kuolleet, eikä tutkimuksesta voi siten olla heille haittaa. Kirsi-Maria Hytöstä mukaillen voi todeta kirjeiden jo kertaalleen menettäneen intiimin dialogin muodon: ennen tutkimusta niistä on jo tullut perheen sisäisiä dokumentteja⁹⁴.

Intiimin materiaalin tarkastelu ja analysointi on siis usein ongelmallista. Satu Pekkarisen mukaan toisen ihmisen elämästä kirjoittaminen tarkoittaa aina väkivallan tekemistä kyseessä olevaa elämäntarinaa kohtaan.⁹⁵ Perheensisäiset kirjeenvaihdot on yleensä osoitettu hyvin pienelle piirille, ja erityisesti pariskunnan välisessä dialogissa korostuu yksityisyys. Tutkijan analyysissa ja

---

92 Esimerkiksi Reino Yli-Luukon kirjeet Neuvostoliiton suurhyökkäyksen keskeltä välittävät vahvasti tunnetta pelosta ja epävarmuudesta rajujen taistelujen keskellä, vaikka hän ei kuvailekaan näkemäänsä tilanteita. Käsittelen asiaa tarkemmin luvussa 4.3.

93 Zemon Davis 1999, 22.

94 Hytönen 2012, 27.

95 Pekkarinen 1998, 72.

tulkinnassa dialogi kuitenkin jälleen menettää yksityisen luonteensa.⁹⁶ Edesmenneiltä ei lupaa aineiston käyttöön voi kysyä, eikä siten saavuttaa varmuutta siitä, olisivatko kirjeiden kirjoittajat hyväksyneet tutkielman kirjoittamisen. Yksityisaineistojen ja niiden tutkimisen välillä on jännitteinen suhde. Toisaalta yksityishenkilöt, etenkin jos he eivät vaikuta julkisuudessa, harvoin kirjoittavat omaelämäkerrallisia aineistoja muiden luettavaksi. Kuitenkin tavallisten ihmisten tuottamat aineistot voivat kertoa heidän ajastaan jotain sellaista, mitä viralliset ja julkiset lähteet eivät tuo esiin. Tavallisen ihmisen kirjoittamat kirjeet ja päiväkirjat ovat juuri sellaista aineistoa, joka kykenee antamaan äänen niille menneisyyden ihmisille, jotka eivät kenties muuten tulleet kuulluksi eivätkä olleet merkittävässä valta-asemissa. Pekkarinen jatkaa, ettei ilman tätä väkivaltaa voikaan olla olemassa mitään sosiaalisuutta, kulttuuria tai yksilöä ylittävää.⁹⁷

Antropologiassa yhtenä ratkaisuna intiimien aineistojen käsittelyyn on pidetty muun muassa anonymisointia. Sen avulla on mahdollista tarkastella arkaluontoisiakin aiheita mutta minimoida se vaara, että tutkimuksesta aiheutuu haittaa informanteille.⁹⁸ Esimerkiksi etnologi Erkka Pehkonen on jatkosodan aikana kirjoitettuja kirjeitä tutkiessaan päätenyt tähän ratkaisuun.⁹⁹ Oman aineistoni tapauksessa päädyin kuitenkin siihen lopputulokseen, että peitenimien käyttö johtaisi lukijan hämäämiseen ja juuri sellaiseen epärehelliseen tutkimusotteeseen, jota Tutkimuseettinen neuvottelukunta ohjeistaa välttämään. Siten tutkielma menettäisi myös uskottavuutensa. Historiantutkija Heli Valtosta mukaillen voi todeta, että tutkimus saa mielensä ja merkityksensä juuri tutkimuskohteen ainutkertaisuudesta ja sen esiintuomisesta.¹⁰⁰ Kirjoittajien esittäminen omilla nimillään osoittaa, miten ja miksi olen saanut käyttööni juuri tämän kirjeenvaihdon, ja toisaalta heidän anonymisointinsakaan ei tekisi mahdottomaksi lukijoiden selvittää aineistoni alkuperäisiä kirjoittajia. Kuten edellä toin esiin, suhtautumiseni kirjeiden sisältöihin ja kirjoittajiin saattaa olla empaattisempaa kuin ulkopuolisen lukijan. Johtuen näistä syistä pidän parempana tehdä selväksi, että käsittelen omien sukulaisten kirjeenvaihtoa: tällä olen pyrkinyt tekemään mahdollisimman läpinäkyväksi oman positioni ja altistamaan lukijan arvioitavaksi mahdolliset emotionaaliset reaktioni tai niiden vaikutukset tulkintoihini. Lisäksi tähän ratkaisuun päädyttyäni olen katsonut tekeväni enemmän oikeutta kirjeiden kirjoittajille omasta elämästään kertovina ja elämäntarinansa omistavina henkilöinä.

---

96 Kirjeenvaihtoista ja tutkijan suhteesta niihin, ks. esim. Lahtinen, Leskelä-Kärki, Vainio-Korhonen & Vehkalahti 2011, 9–25. Perheiden sisäisestä kirjeenvaihdosta ks. esim. Keravuori 2011, 163–189.

97 Pekkarinen 1998, 72.

98 Kuula 2006, 200–230.

99 Pehkonen 2013, 39–40.

100 Valttonen 2004, 32

Etnologi Eerika Koskinen-Koivisto on väitöskirjassaan tutkinut isoäitinsä elämäntarinaa narratiivien näkökulmasta. Hänen mukaansa subjektiiviset tarinat ja tieto voivat toimia aineistona hedelmälliselle tutkimukselle. Läheisyys kohteeseen voi olla vahvuus ja välttämätön olosuhde. Niin ikään Koskinen-Koivisto huomauttaa, ettei kukaan muu olisi edes ”löytänyt” tätä tutkimuskohdetta.¹⁰¹ Saman katson pätevän myös omassa tapauksessani: tarkastelemani kirjeenvaihdon olemassaolosta ei olisi ollut tietoa muilla kuin Reino ja Helmi Yli-Luukon jälkeläisillä. Lisäksi vahvuutena voi pitää sitä, että heidän lapsiaan on edelleen elossa ja suhteeni heihin mahdollistaa haastattelut ja muun tiedonkeruun. Vaikka kirjeenvaihto olisikin säilynyt ja kiinnittänyt jonkun tutkijan huomion tulevaisuudessa, aineistolle kontekstia luovaa ja sen antamaa informaatiota syventävää tietoa ei olisi välttämättä enää ollut saatavilla. Esimerkiksi olisi ollut vaikeaa tai jopa mahdotonta arvioida sotavankeutta ja sen merkitystä juuri tämän aineiston näkökulmasta katsottuna. Ongelmana usein on egodokumenttien saatavuus tutkimuskäyttöön, sillä ne ovat yleensä yksityisomistuksessa ja arkistoluetteloiden ulottumattomissa.¹⁰²

Kuten Koskinen-Koivisto kirjoittaa, erityisesti etnografisessa tutkimuksessa sisäpiiriläisen/ulkopuolisen perspektiiveistä on keskusteltu paljon. Myös omassa tutkimuksessani tämä on oleellinen seikka. Suhteessani isääni ja tätiini (so. informantteihini) olen sisäpiiriläinen ja tiettyyn pisteeseen asti olen sitä myös kirjeenvaihtoa lukiessani. Tutkijana olen kuitenkin myös ulkopuolinen. Koskinen-Koivisto toteaa omasta tutkimuskohteestaan, että vaikka hän on sisäpiiriläinen informanttinsa lapsenlapsena, toisaalta hän on monin tavoin ”toista” tutkiva ja tarkasteleva ulkopuolinen, joka on elänyt erilaisessa kulttuurissa ja ajassa¹⁰³. Sijoitan itseni samanlaiseen kaksoisrooliin. Pidän niin ikään tärkeänä sitä, että kirjoittajien jälkeläiset ovat antaneet työlleni siunauksensa ja ovat kaikin tavoin avustaneet minua ongelmatilanteissa.

Kuten olen edellä tuonut esiin, tutkielman kirjoittaminen on vaatinut näkökulmaisuuteni ja siitä johtuneiden reaktioiden käsittelyä. Aineiston voimakas emotionaalinen lataus aiheutti lukuhetkellä paljon tunnereaktioita, joiden vuoksi minun oli ajoittain edettävä hyvin hitaasti. Tutkimusprosessia aloittaessani olinkin siinä hyväuskoisessa luulossa, että pystyisin lukemaan läpi aineistoni ilman, että se vaikuttaisi minuun; sittemmin olen joutunut tarkistamaan kantaani ja toteamaan, ettei neutraaliuden teeskentely ole mielekäästä tai toivottavaa. Sota-ajan kirjeenvaihto, erityisesti kesän

101 Koskinen-Koivisto 2013, 52–53.

102 Keravuori 2011, 183.

103 Koskinen-Koivisto 2013, 57.

1944 kaltaisessa tilanteessa kirjoitettu, on lähes väistämättä emotionaalisesti väritynyttä ainesta. Arja Kuulan mukaan hyvän tieteellisen maun kannalta olennaista onkin se, miten ja mistä asioista kirjoitetaan¹⁰⁴. Harri Nyman puolestaan on huomauttanut, ettei tutkijan pitäisi vältellä kipeitä aiheita viimeiseen asti, ja ihmisten teoilla on aina syitä ja seurauksia, joiden tarkastelu voi tuottaa uusia näkökulmia esimerkiksi yhteiskunnalliseen keskusteluun ja jo tutkittuihin aiheisiin¹⁰⁵.

En silti pidä emotionaalisia aiheita ja sävyjä aineiston ongelmana. Subjektiiviset, tunteelliset aineistot kertovat joka tapauksessa inhimillisistä kokemuksista ja niiden merkityksistä ja ovat siten myös kiinnostavia tutkimuksen kannalta – tässä tapauksessa pelko ja epävarmuus haastavat sodasta kerrottua sankaritarinaa. Haasteena on toisin sanoen tutkimusnäkökulman ja -kysymyksen sovittaminen niin, että aineisto antaa hedelmällisiä vastauksia. Oma ratkaisuni on myös sisältänyt reflektiivisen otteen, jonka avulla olen pyrkinyt tekemään läpinäkyvämmäksi reaktioitani ja ajatustyötäni. Lisäksi tämä lähestymistapa tekee eniten oikeutta kirjoittajille: kuten olen tunkeutunut heidän ajatuksiinsa, pyrin samoin avaamaan oman ajatusprosessini lukijalle.

Erkka Pehkonen on väitöskirjassaan tutkinut vastaavanlaista aineistoa, siis pariskuntien välistä henkilökohtaista kirjeenvaihtoa. Hän kirjoittaa aineistoja tuottaneiden ihmisten kunnioituksesta. Tällä Pehkonen tarkoittaa kirjoittajien historiallisen olemisen monimuotoisuutta – heitä siis tarkastellaan omista lähtökohdistaan ja omassa kontekstissaan, joka on nykyhetken verrattuna hyvin erilainen. Pehkosen mukaan tutkijan on oltava avoin monimerkityksellisyydelle analyysissään.¹⁰⁶ Arkaluontoisten viranomaisaineistojen avulla lastensuojeluun liittyviä kysymyksiä tutkinut Kaisa Vehkalahti puolestaan on kysynyt, ketä oikeastaan suojellaan välttelemällä vaikeita aiheita käsitteleviä tutkimusaineistoja. Hän ei kiellä niihin liittyviä eettisiä haasteita, vaan pitää kykyä kirjoittaa niistä hienotunteisesti historiantutkijan ammattitaidon osoituksena. Vehkalahden mukaan välttelyllä päädytään lopulta ”historialliseen umpikujaan” ja historiakuvan silotteluun.¹⁰⁷ Vehkalahden ajatuksia mukaillen kirjeenvaihtoa lukiessani olen toisinaan tullut ajatelleeksi, unohdetaanko inhimillisen kokemusmaailman rikkaudesta ja monisärmäisyydestä jotain, jos sitä pyritään peittelemään ja vaijentamaan.

Lopultakaan tarkoitukseni ei ole juhlia ja mässäillä kipeillä tunteilla vaan tarkastella kirjeenvaihtoa

---

104 Kuula 2006, 206.

105 Harri Nyman Arja Kuulan mukaan 2005.

106 Pehkonen 2013, 39.

107 Vehkalahti 2013.

kunnioittavalla tavalla Pehkosen esittämien ajatusten mukaisesti. Siksi kohdistan katseeni siihen, mistä kirjeenvaihto rikkaimmin kertoo. Tutkimukseni fokus on poissaolossa ja siinä, miten suhdetta rakennetaan ja ylläpidetään, kun kirjeenvaihto on ainoa keino pysyä säännöllisessä yhteydessä. Tästä syystä olen lopulta uskaltanut tarttumaan aineistoon ja pitämään siitä kiinni. Mielestäni se tarjoaa kiinnostavaa tietoa sota-ajasta ja tavallisten ihmisten kokemuksista ja tunteista. Kirjeenvaihto kertoo suhteen rakentamista kirjoittaen, rakkaan ihmisen poissaolosta eri tasoilla ja omaisten kokemuksista epätietoisuuden edessä.

2.3. Emootiot – mahdollisuus vai ongelma-kohta?

Blogi-kirjoituksessaan Tim Sherratt kertoo anonymiksi jäävän tutkijan kanssa käymästään keskustelusta. Sherratt kirjoittaa kyseisen tutkijan väittäneen, että emotionaalinen side on välttämätön rationaalisten väitteiden muodostumiselle. Kuitenkin, kuten Sherratt toteaa kirjoituksessaan, yleensä julkisessa keskustelussa emootionaalisuutta pyritään välttämään, ja sitä pidetään halpana temppuna. Sherratt kutsuu arkistoja ”tunteiden säilytyspaikaksi”, mutta myös huomauttaa, ettei sitä haluta tuoda esiin. Hän kysyy, pidetäänkö tunteita merkityksettöminä koska niitä ei voi mitata, vaarallisina koska niitä ei voi hallita, vai onko taustalla vain käsitys, jonka mukaan tunteet eivät sovi ammattimaisen diskurssin vaatimukseen luotettavuudesta.¹⁰⁸ Tunteiden ja emootioiden suoranaista kieltämistä suhteessa tieteelliseen tietoon on käsitelty ja kritisoitu erityisesti feministisessä tutkimuksessa; länsimaisen tieteen on myös väitetty kaventaneen tietämystä hylkäämällä muiden kulttuurien ja vanhojen traditioiden vaihtoehtoiset tiedon muodot.¹⁰⁹

Niin tai näin, tarkastellessaan sodan aikana kirjoitettuja yksityiskirjeenvaihtoja tutkija joutuu väistämättä kosketuksiin tunteiden ja emotionaalisen sisällön kanssa. Kirjeet voivat sisältää teemoja, jotka yllättävät ja aiheuttavat tunteellisia reaktioita – onhan kyseessä aineisto, joka on syntynyt kuoleman jatkuvassa läheisyydessä. Omassa tapauksessani havaitsin kirjeiden vaikuttavan tunteisiini, vaikka luulin jo tuntevani aineistoni hyvin. Erityisesti Reino Yli-Luukon kesällä 1944 Neuvostoliiton suurhyökkäyksen aikana kirjoittamat kirjeet vaikuttivat minuun hyvin syvästi, vaikka tiesin hänen lopulta päässeen turvallisesti takaisin kotiin. Lukiessani kirjeitä tulinkin usein ajatelleeksi, miten tutkimusoppaissa usein esitetty vaatimus tutkijan neutraaliudesta oli tässä

---

108 Sherratt 2012.

109 Rose 1994, 33; Gylling 2006, 357; Patai 1991, 142–144. Rosen mielestä tieteellinen tietosysteemi on perimmiltään kietoutunut yhteen muiden valtasysteemien ja -rakennelmien kanssa, ja niitä muovaa maskulinistinen instrumentaalinen rationaalisuus (*masculinist instrumental rationality*), joka kieltää tunteet.

mielessä kohtuuton. Toisaalta saamani koulutuksen viitekehyksessä tulin usein epäilleeksi ajatuksiani. Tim Sherrattin ajatuksia mukailien vaikuttikin siltä, etteivät tutkimusaineiston sisältämät ja aiheuttamat tunnereaktiot sovi käsiteltäviksi, vaikka ne olisivat vaikuttaneet tutkimusprosessiin ja tapaan, jolla tutkija tarkastelee aineistoaan. Sikäli ei ollut yllättävää, että aiheeseen liittyvää kirjallisuutta näytti löytyvän lähinnä feministisestä tutkimuksesta¹¹⁰. Tutkija on lopulta myös ihminen, joka tulkitsee kohdettaan omasta kulttuuristaan käsin.

Epävarmassa tilanteessa kirjoitettu aviopuolisoiden välinen kirjeenvaihto voi olla kokemattomalle tutkijalle hyvin haastava tutkimusaineisto. Sen tarkastelu ja hedelmällisen tiedon ammentaminen oli käsillä olevan tutkielman kannalta suurehko ongelma; vaikea siksi, että perimmiltään oppaista ei ollut apua, vaan se oli ratkaistava oman ajatusprosessin kautta. Tässä prosessissa tärkein tekijä oli tutkielmalle ja sen kirjoittamiselle annettu aika. Sen sijaan, että tulkinnat ja aineistosta muodostunut kuva olisivat haalistuneet, ne pikemminkin kirkastuivat ja selvenivät, ja kykenin ymmärtämään omia reaktioitani suhteessa lukemaani. Ajan kuluessa vuoropuhelu tutkimuskirjallisuuden ja lähdeaineiston välillä vähitellen selkeni mielekkääksi kokonaisuudeksi.

Suhdettani aineistoon voisi kuvailla hermeneuttisena prosessina. Sen alkupiste on kaukana akateemisen koulutukseni takana ja jatkuu edelleen tätä kirjoittaessa. Tutustuin kirjeenvaihtoon kauan ennen kuin päädyin opiskelemaan historiaa – tosin jo tuolloin tarkastelin aineistoa kouluesitelmän ja esseen näkökulmasta. Sittemmin olen käyttänyt kirjeenvaihtoa erilaisissa opinnäytteissä, ja jo opintojen alussa minulle oli selvää, että se olisi myös graduni tutkimuskohde. Toisin sanoen isovanhempieni kirjeenvaihto on muokannut ajatteluani ja vastavuoroisesti olen muokannut sitä omissa opinnoissani. Siten kirjeenvaihto, näkökulmani ja tutkimuskysymykseni ovat keskenään vuorovaikuttavia.

Kirjeiden parissa olen tullut monesti muistuttaneeksi itseäni siitä, miten kirjoittajien lopulta kävi. Ehkä kaiken vaikenemisen jälkeen puhe on sitäkin tärkeämpää. On kulunut yli 60 vuotta kirjeiden kuvaamista tapahtumista: jos kirjoittajat olisivat elossa, pitäisivätkö he sopimattomana tutkia heidän kirjeenvaihtoaan, vai kokisivatko he ajan tehneen tehtävänsä?

---

110 Esim. Rose 1994, Edwards & Mauthner 2002.

3. KIRJEENVAIHDON JA TUTKIELMAN KONTEKSTIT

3.1. Sota ja kirjeenvaihto

Jatkosodan aikana kenttäposti kuljetti noin miljardi postilähetystä, sisältäen kirjeitä ja paketteja. Tilanteessa, jossa muita yhteydenpidon keinoja ei ollut käytettävissä, kenttäposti muodosti pääasiallisen kanavan perheiden ja omaisten väliselle kirjeenvaihdolle. Jälkikäteen onkin väitetty, että kenttäposti oli keskeisessä osassa kansakunnan henkisen kestokyvyn ylläpitämisessä.¹¹¹ Kirjeiden säilyminen jälkipolville on ollut vaihtelevaa, ja arvioiden mukaan lähetetyistä ja vastaanotetuista kirjeistä vain joka sadas on säilynyt tähän päivään.¹¹² Niiden merkitys osana talvi- ja jatkosodan historiaa on kuitenkin viime vuosina arvioitu uudelleen ja keruuprojekteissa on pyritty varmistamaan vielä olemassa olevien kirjeenvaihtojen säilyminen jatkossa, sekä mahdollistaa niiden tutkimuskäyttö.¹¹³ Kirjeitä voi toisaalta pitää myös monien suomalaisperheiden sukuhistorian ja oman menneisyyden ymmärtämisen tärkeänä osana.

Historiantutkimuksessa yksityisiä kirjeenvaihtoja on pitkään pidetty epäluotettavina, subjektiivisina lähdeaineistoina. Niiden tapahtumahistoriallista informaatioarvoa on pidetty vähintäänkin epävarmana. Uudenlainen kysymyksenasettelu on kuitenkin tuonut esiin sen, että henkilöiden väliset kirjeenvaihdot voivat olla erinomaisen hedelmällisiä. Sosiaalisten suhteiden, menneisyyden viestinnän, ja ihmisten omien ajatusten ja arvojen tutkimuksessa kirjeenvaihdot ovat rikas ja kiinnostava aineisto.¹¹⁴ Kirjeitä voidaan pitää egodokumentteina, mutta niillä on myös dialoginen ulottuvuus: kirjeenvaihto on vuorovaikutustilanne kahden henkilön välillä. Kuten edellä mainitsin, kirjeenvaihdon tutkiminen merkitsee jo loppuun saatetun vuoropuhelun tarkastelua. Kirjeet eivät ole muodostaneet mielleltävää kokonaisuutta syntyhetkellään, vaikka niissä onkin havaittavissa jatkuvia keskusteluja ja puheenaiheita. Voi ehkä väittää, että kirjeenvaihto tulee kokonaiseksi vasta kauan syntymänsä jälkeen, kun sitä Kirsi-Maria Hytösen kuvailemalla tavalla järjestetään ja sensuroidaan¹¹⁵, tai kun tutkija valitsee sen tutkimuskohteekseen. Tärkeää on havaita kokonaisuuden mielivaltaisuus – kirjeitä on jatkuvasti tarkasteltava valintojen ja tulkintojen tietoisina ja tiedostamattomina tuotteina, joita ei ole kirjoitettu pitäen mielessä jälkipolvia tai ne mahdollisesti löytävää ja niitä lukevaa tutkijaa¹¹⁶. Sonja Hagelstam kuitenkin huomauttaa, ettei

111 Rönkkönen 2006, 634, 646.

112 Rasila 1984, 24.

113 Suojanen 1984, 5.

114 Lahtinen, Leskelä-Kärki, Vainio-Korhonen ja Vehkalahti 10–12.

115 Hytönen 2007, 9.

116 Stanley 2004, 202–204; Lahtinen, Leskelä-Kärki, Vainio-Korhonen ja Vehkalahti 2011, 9–25.

dialogisuus rajoitu pelkästään kirjoittajien väliseen vuoropuheluun, vaan myös tutkija käy dialogia aineistonsa kanssa. Lisäksi dialoginen suhde muodostuu aineiston ja tutkijan kirjoittaman tekstin välille. Hagelstamin mielestä tutkijan on luettava kirjeitä eri näkökulmista: vastaanottajana, kirjoittajana ja ulkopuolisena tulkitsejana.¹¹⁷

Kirjeiden vastavuoroisuus näyttäytyy toisellakin tavalla. Egodokumentteina kirjeet ovat aineisto, jossa kirjoittaja esittää itsensä tekstuaalisesti, mutta tällä esityksellä ei ole äänetöntä vastaanottajaa. Kirjeenvaihdon toinen osapuoli on niin ikään itseään kirjoittaen esittävä toimija.¹¹⁸ Mielestäni avioparin kirjeenvaihdon tapauksessa tämä tulkinta voidaan viedä vielä hieman pidemmälle. He eivät esitä kirjoittaen vain itseään, vaan myös toisiaan ja keskinäistä suhdettaan – Erkka Pehkosen ajatus transgressiivisesta diskurssista, jota käsitellen jäljempänä alaluvussa 4.1., liittyy oleellisesti aiheeseen. Tulkitsem tällaisen tekstuaalisen itsen ja toisen selittämisen/ymmärtämisen olevan erityisen tärkeää tuoreen avioparin välisessä kirjeviestinnässä. Toisin sanoen Reino ja Helmi Yli-Luukon kirjeenvaihdon yksi piirre on parisuhteesta neuvottelemine. Pysin avaamaan myös tätä ajatusta alaluvussa 4.1.

Kirjeet eivät ole ”kokonaisia” yksittäisinä dokumentteina. Ne viittaavat itsensä ulkopuolella oleviin asioihin, tapahtumiin, ja ihmisiin. Niissä on virheitä, niiden kielenkäyttö voi olla vaikeaa tulkita, ja ne voivat sisältää informaatiota, joka ei ole ymmärrettävissä ilman muita kirjeenvaihtoon kuuluvia kirjeitä tai edes niiden avulla. Kirjoittajien epäsuorat kommentit voivat sisältää tietoa tai viestejä, joita ulkopuolinen lukija ei voi käsittää. Heidän kirjoitustyyliinsä ja tilankäyttönsä voivat edelleen vaikuttaa fragmentaarisuuteen. Ajan venyessä kirjeiden kirjoittamisajankohdan ja nykyhetken välillä voi olla vaikeaa hahmottaa sitä maailmaa, johon dokumentit viittaavat.¹¹⁹ Samat seikat pätevät myös sota-ajan kirjeenvaihtoon, joskin on otettava huomioon niiden poikkeuksellinen syntykonteksti. Sonja Hagelstamin mukaan erityistä on se, että kaikenlaiset ihmiset eri yhteiskunnan kerroksista istuivat nyt kirjoittamaan. Koska kirjeitä kirjoitettiin lähes päivittäin, oli niissä mahdollista käsitellä arkisia asioita hyvin laajasti.¹²⁰ Jokaisella yksittäisellä kirjeellä oli merkitys vastaanottajan huojentamiseksi: kirje varmisti, että sotilas oli ollut hengissä ainakin sen kirjoittamisen hetkellä.¹²¹

---

117 Hagelsam 2011, 303–304.

118 Stanley 2004, 212.

119 Stanley 2004, 212–213.

120 Hagelstam 2012, 282.

121 Hagelstam 2011, 312.

Kirjetutkimuksessa kirjeiden funktioita on määritelty hieman eri tavoin, joskin oleellisesti suhteellisen samankaltaisiin ajatuksiin palautuen.¹²² Tässä olen yhdistellyt erilaisia lähtökohtia käsillä olevan kirjeenvaihdon sisältöjä silmällä pitäen. Kirjeet edustavat tiettyjä sosiaalisia funktioita: molemminpuolista huojennusta, perheyhteyden ylläpitoa välimatkojen yli, arjen asioiden suunnittelua ja niistä keskustelua¹²³, vastaanottajan pitäminen ajan tasalla, ja oman aineistoni perusteella päätellen avioparien välillä myös suhteesta neuvottelua. Elina Haavio-Mannila on todennut, että epävarmuus vaikutti kirjeiden sävyyn, ja asioista ja tunteista puhuttiin välittömämmin ja tunteellisemmin kuin ehkä normaalissa tilanteessa tai kasvokkain olisi puhuttu¹²⁴. Lisäksi kirjeiden merkityksestä kertoo, miten huolellisesti niitä säilytettiin ja kuljetettiin mukana silloinkin, kun kaikki paitsi välttämätön oli ylimääräistä painolastia¹²⁵. Taina Huuhtanen kuitenkin arvioi kotiin lähetettyjä kirjeitä säilyneen enemmän kuin rintamalle osoitettuja, sillä kotona kirjeiden säilyttäminen oli helpompaa.¹²⁶

Sota-ajan kirjeenvaihto on aineisto, joka on syntynyt sensuurin alaisena, ja Sonja Hagelstamin mielestä niiden kirjoittaminen oli normitettua toimintaa. Valtion Tiedotuslaitos valvoi kenttäpostin kulkua ja pistokokein tarkisti yksittäisiä kirjeitä. Lisäksi se ohjeisti miehistöä siitä, mitä oli sopivaa kirjoittaa. Näin pyrittiin pitämään vihollista mahdollisesti hyödyttävät yksityiskohdat poissa kirjeistä mutta myös vaikuttamaan sotamoraaliin ja yleiseen mielialaan. Lehdissäkin annettiin ohjeita kirjeiden kirjoittamiseen – erityisen tärkeää oli kirjoittaa iloisia ja reippaita kirjeitä. Kirjeiden sisältöön vaikutti enemmän tai vähemmän myös kirjoittajien itsensensuuri.¹²⁷ Ilmeisesti VTL:n sensoreilla oli erilaisia käsityksiä siitä, miten pitkiä kirjeitä sopi kirjoittaa.¹²⁸ Sensorin tarkastamia kirjeitä omaan aineistooni kuuluu muutama, kuten voi päätellä leimoista kirjekuorissa. Ilmeisesti Helmi ja Reino Yli-Luukon kirjeet läpäisivät tarkastukset, sillä mitään merkkejä leikkelyistä tai mustaamisista ei ole.¹²⁹ Aineistosta minulle muodostuneen kokonaiskuvan perusteella uskallan sikäli väittää, ettei heidän yhteydenpitonsa edes puuttunut rintaman tapahtumiin tavoilla, jotka olisivat jotenkin sotineet Valtion Tiedotuslaitoksen antamia ohjeita vastaan. Heille kirjeenvaihto oli ensisijaisesti keino pitää yllä parisuhdetta, kantaa huolta toisesta, ja vaihtaa omia kuulumisia. Kirjeenvaihdon molemminpuolisen huojentamisen näkökulmasta katsottuna se saattoi

122 Ks. esim. Pehkonen 2013, 70 tai Britt Liljewall Keravuoren mukaan 2011, 188.

123 Rönkkönen 2006, 634; Pekkarinen 1999, 37; Hagelstam 2012, 300–301.

124 Haavio-Mannila 1993, 282–284.

125 Pehkonen 2013, 72.

126 Huuhtanen 1984, 27.

127 Rönkkönen 2006, 644; Hagelstam 2008, 35; 2011, 305.

128 Reino Arimo kirjoittaa nuoresta naisesta, joka sai sulhasensa kirjeen sijaan paperiliuskan: ”Sulhasenne rakastaa teitä yhä, mutta hän puhuu liikaa. Sensori.” (Arimo 1984, 33.)

129 Esim. Huuhtanen 1986, 198–199.

olla pakopaikka, jossa ei edes ollut mielekästä puuttua sotatapahtumiin ja keskustella niistä. Toisaalta mielestäni on mahdollista, että sotatilanteesta kirjoittaminen liittyy suoraan kirjoittajien asemaan: esimerkiksi ammattiupseerin näkökulmasta katsottuna sotatoimet saattoivat olla polttavampi aihe.

Reino ja Helmi Yli-Luukon kirjeenvaihto on tutkimuksellisen mielenkiintoni ytimessä. Kirjeissään he eivät puhu sodasta tai taisteluista – niitä voi pitää vain heidän kokemusmaailmaansa välittömästi vaikuttavina fyysisinä tekijöinä. Sota oli erottanut heidät mutta se oli myös tuonut heidät yhteen. Keskityn siis kirjeenvaihtoon ja niissä rakentuviin merkityksiin, en sotatapahtumiin yleisemmällä tasolla. Erkka Pehkonen kysyy omassa sota-ajan kirjeenvaihtoja käsittelevässä väitöskirjassaan, vaarantuuko tieteellisen tiedon julkisuusperiaate, kun lähteet eivät ole kaikkien saatavilla eikä siten ole mahdollista tehdä arvioita tulkintojen pätevydestä.¹³⁰ Pehkosen tavoin olen yrittänyt ratkaista tämän ongelman lainaamalla kirjoittajiani mahdollisimman runsaasti valottaakseni tulkintojani, sekä luomaan dialogia niiden ja tutkimuskirjallisuuden välille – ja siten täyttämään historiantutkija Jorma Kalelan muotoilemat tietoteoreettiset vaatimukset tulkintani vakuuttavuudesta ja uskottavuudesta.¹³¹ Lukijan tehtäväksi jääköön lopputuloksen arviointi.

3.2. Suomalaiset sotavangit Neuvostoliitossa

Väitöskirjassaan Dmitri Frolov tekee selkoa sotavankien kohteluun ja olojen järjestämiseen liittyvästä lainsäädännöstä Neuvostoliitossa. Hänen mukaansa virallisella tasolla pyrittiin laatimaan säädöksiä, jotka perimmiltään pohjautuivat kansainvälisiin sopimuksiin. Näiden säädösten täytäntöönpanosta vastasi toisen maailmansodan alettua vuonna 1939 perustettu sisäasiain kansankomissariaatin sotavankiasiain hallinto (UPV), jonka nimi jo joulukuussa muutettiin sotavankien ja internoitujen asiain hallinnoksi (UPVI). Säädöksillä pyrittiin säätelemään muun muassa ruokahuoltoa, terveydenhoitoa ja työntekoa, mutta käytännössä niitä noudatettiin kuitenkin melko satunnaisesti. Esimerkiksi vasta kiinniotettujen sotavankien tuli säädösten mukaan ensin käydä lääkärintarkastuksessa ja saada saniteettikäsittely sekä olla karanteenissa ennen siirtoa varsinaisille vankileireille. Todellisuudessa sotavangit yleensä vietiin suoraan leireille.¹³²

---

130 Pehkonen 2013, 42.

131 Kalela 2002, 183–184.

132 Frolov 2004, 58–59, 73, 156, 173, 265–268.

Jatkosodan aikana Suomen puolustusvoimien riveissä taisteli noin puoli miljoonaa miestä. Vankeuteen Neuvostoliiton puolelle heistä joutui noin 3 500 miestä ja 5 naista. Noin 300 oli niin kutsuttuja yliloikkareita, siis puolta vaihtaneita suomalaisia. Vankeihin kuului myös internoituja siviilejä, kuten merimiehiä, kalastajia ja rajaseudun asukkaita. Mitään lopullista varmuutta vangiksi otettujen suomalaisten tarkasta määrästä ei kuitenkaan ole, sillä sotavanki päätyi tilastoihin vasta vankileirille saavuttuaan.¹³³ Timo Malmin mukaan suomalaistilastojen kadonneet miehet muuttuvat usein sotavangeiksi, kun saadaan tutkittavaksi aiemmin tuntemattomia arkistodokumentteja.¹³⁴

Säädöksistä huolimatta huollon organisointi oli vaihtelevaa, jopa olematonta. Monet vangituista menehtyivät matkan varrella, sillä heitä saatettiin marssittaa satoja kilometrejä lähimmille rautatieasemille ilman kunnon muonitusta ja varustusta. Osalla ei ollut kunnollisia lämpimiä vaatteitakaan. Frolovin mukaan sodan aikana vallalla oli käsitys, että vangiksi jääminen johtui perimmiltään sotilaan omista virheistä.¹³⁵ Tämä käsitys ei tietenkään ota huomioon sitä, että rintamalla vihollinen vangitsi vastapuolen sotilaita hyvin vaihtelevissa olosuhteissa. Neuvostoliiton suurhyökkäyksen kaltaiset tilanteet eivät jättäneet tavalliselle rivimiehelle paljonkaan vaihtoehtoja. Esimerkiksi Äyräpään ”tulihelvetistä” paenneet uivat sillanpäästä joen yli oman henkensä uhalla.¹³⁶ On mielestäni perusteltua väittää, etteivät sodanaikaiset asenteet rohkaisseet palanneita sotavankeja myöhemminkään muistelemaan tai kertomaan kokemuksistaan, joskin sodanjälkeiseen vaikenemiseen oli myös muita syitä.

Tilanteet, joissa vangiksi jouduttiin, vaihtelivat: jotkut otettiin kiinni partioretkillä ja jotkut aivan etulinjasta.¹³⁷ Miehistö ja alipäällystö saattoivat kohdella juuri vangiksi otettuja hyvinkin julmasti, ja kuulustelutilanteet yltyivät toisinaan suoranaiseksi rääkkäykseksi. Ylempi päällystö suhtautui yleensä rauhallisemmin vankeihin. Yleisesti ottaen sotavangin olot olivat turvatummat leireillä ja keräyspaikoissa. Leirien vartijat kohtelivatkin sotavankeja melko paljon paremmin, toisinaan sulkiivat silmänsä rikkomuksilta ja joskus jopa avustivat niissä.¹³⁸

Perheelle tieto joutumisesta sotavankeuteen saapui tai sitten ei – asia saattoi tulla ilmi Neuvostoliiton propagandan kautta radiolähetyksissä tai lehtisissä, joissa vankien nimiä lueteltiin.

---

¹³³Neuvostoliiton virallisissa asiakirjoissa suomalaisten sotavankien määrä on arvioitu alakanttiin. Ks. Malmi 2001, 18.

¹³⁴ Malmi 2001, 47–48.

¹³⁵ Malmi 2001, 19; Frolov 2004, 265.

¹³⁶ T. Yli-Luukko 2013.

¹³⁷ Malmi 2001, 17.

¹³⁸ Nikkilä 2002, 19–20; Malmi 2001, 80.

Toisaalta esimerkiksi Reino Yli-Luukon nimeä ei näissä lähteissä ikinä mainittu, mikä vuoksi kotiseudulla monet uskoivat hänen kaatuneen.¹³⁹ Viranomaisten näkökulmasta katsottuna todisteiden puuttuessa sotilasta ei kuitenkaan voitu lukea kaatuneeksi, ja monet sotalesket odottivat miestään kotiin vielä vuosien kuluttua. Toivoa kadonneen puolison paluusta saattoi ruokkia se, että viimeinen virallinen palautus tapahtui vasta vuonna 1946, ja yksittäisiä sotavankeja palasi kotiin vielä myöhemminkin. Viimeinen sotavangiksi otettu sotilas palasi Suomeen vuonna 1959.¹⁴⁰ Sikäli on kiinnostavaa, että yhteisö jo kohteli Reino Yli-Luukkoa kaatuneena, ja hänen vaimoan sotaleskenä, vaikka sota tuskin oli vielä loppunut, eikä ensimmäisiäkään sotavankeja ollut vielä palautettu Suomeen.¹⁴¹

Vaikka Frolovin laajasti esittelemillä säädöksillä pyrittiin takaamaan sotavankien selviytyminen ja kohtelu, todellisuus oli yleensä jotain muuta. Leireillä nälkä oli ainainen ongelma, vaikka viranomaiset yrittivät parantaa tilannetta – katkokset tuotannossa ja kuljetuksissa vaikuttivat konkreettisesti ruoan saatavuuteen. Lisäravintoa hankittiin keinolla millä hyvänsä: etsittiin sienä ja juuria, ja pyydystettiin lintuja, sammakoita ja käärmeitä. Ruoan määrän määräsi työnormi. Se tarkoitti, että vangin oli tehtävä tietty määrä työtä saadakseen täyden annoksen ruokaa. Jos ei tehnyt kunnolla töitä, annettiin ruokaa vähemmän. Normin ylittämällä ansaitsi lisäleipää, ja sitä hankittiin usein kaikenlaisilla kepulikonsteilla. Nälän aiheuttama yleiskunnon romahdus johti monien kohdalla sairasteluun ja kuolemaan. Toisaalta aliravitsemus ei ollut pelkästään sotavankien vaiva ja murhe. Koko maassa vallitsi paha elintarvikepula, eikä ruokaa riittänyt oikein siviileillekään asti.¹⁴² Nälkää kärsivät miehet muuttuivat suorastaan pedoiksi ruokakuppejaan puolustaessaan, ja tavallisesti rauhallinen mies olisi ollut valmis jopa tappamaan toisen ruokaa varastaneen vangin. Tilanteet kuitenkin useimmiten selvitettiin rauhanomaisesti vankiporukoiden kesken.¹⁴³

Koska sota satoi Neuvostoliiton työikäisen väestön armeijaan ja rintamatehtäviin, sotavankeja käytettiin laajasti työvoimana maatalouden ja teollisuuden eri töissä.¹⁴⁴ Eniten heitä oli metsätöissä, turpeennostossa sekä hiili- ja asbestikaivoksissa. Tšerepovetsin vankileirin vangit nostivat joesta tukkeja, mistä työstä Reinokin kertoi myöhemmin vapauduttuaan.¹⁴⁵ Lisäksi sotavangit

139 Helmi Yli-Luukon kirje Reino Yli-Luukolle 1.12.1944.

140 Sinerma 1995, 442; Nikkilä 2002, 25.

141 Syvennyn aiheeseen tarkemmin luvuissa 5.1. ja 5.2.

142 Frolov 2004, 154–155; Malmi 2001, 16–17.

143 T. Yli-Luukko 2014; Malmi 2001, 112–113.

144 Timo Malmin mukaan esimerkiksi itävaltalaiset tutkijat ovat esittäneet, että sotavankien merkitys työvoimana vaikutti vankipalautusten viivästyntymiseen. (Malmi 2001, 60–61.)

145 Reino Yli-Luukko oli jo nuorena ollut kuvataiteellisesti lahjakas. Sodan jälkeen piirtäminen ja maalaus olivat rakas

työskentelivät leireillä työpajoissa ja valmistivat erilaisia huonekaluja ja tarve-esineitä, joita valtion yritykset ostivat. Työ oli usein hyvin raskasta eivätkä niukat ruoka-annokset läheskään vastanneet ravinnontarvetta, mistä seurasi sairastelua ja jopa kuolemantapauksia. Dmitri Frolovin mukaan leireillä saatettiin käyttää hyödyksi myös vankina olevien lääkäreiden ja lääkintämiesten taitoja ja työvoimaa, jos lääkintähenkilökuntaa ei ollut riittävästi.¹⁴⁶ Reino Yli-Luukon tapauksessa ei ole tietoa siitä, toimiko hän lääkintämiehen tehtävässä sen jälkeen, kun hänet oli otettu vangiksi. Omien sanojensa mukaan hän oli pitkään sairaalassa ollessaan vankina, joten lääkintätehtävissä toimiminen ei tullut kysymykseen.¹⁴⁷

Voidaan siis väittää, että sotavankien selviytyminen vankileireillä oli pitkälti ravinnonsaannin sanelemaa. Juuri nälän aiheuttama yleiskunnon heikkeneminen aiheutti sairastelua ja nosti loukkaantumisen vaaraa, eikä leireillä välttämättä ollut riittävästi lääkintähenkilökuntaa eikä lääkkeitä ollut saatavilla. Joskus vankisairaalassa olot olivat vielä huonommat¹⁴⁸. Kun kunto oli jo valmiiksi heikentynyt, leireillä helposti leviävät taudit kävivät kimppuun sitäkin ärhäkämmin. Leirien desinfioinneista huolimatta luteet, täit ja taudit olivat vankien kiusana jatkuvasti. Erityisesti sodan päätyttyä lääkärin tapaamista vältettiin, sillä sairaita ei päästetty kotimatalle. Jotkut vangit olivat vapauduttuaan sitä mieltä, että moni sairaaloihin jäänyt olisi selvinnyt, jos heidät vain olisi päästetty lähtemään muiden mukana. Arvioiden mukaan jopa neljäkymmentä prosenttia sotavangeista menehtyi rajan takana.¹⁴⁹

Sodan päätyttyä ensimmäinen sotavankien erä lähetettiin Tšerepovetsin vankileiriltä kotimatalle 20.11.1944. Perillä tämä joukko oli 23.11; Reino Yli-Luukko kirjoitti vaimolleen ensimmäistä kertaa vapauduttuaan 24.11.1944. Heidän jälkeensä vankeja vapautettiin vielä kolme kertaa, minkä jälkeen palasi joitakin yksittäisiä sotavankeja. Kaikkiaan suomalaisia sotavankeja palautettiin takaisin kotimaahan yhteensä 1 969. Todistettavasti vankeudessa sairauksiin, aliravitsemukseen ja erilaisiin vammoihin kuoli 473 suomalaista. Timo Malmin mukaan leireillä menehtyneiden todellinen määrä on kuitenkin yli 1 300.¹⁵⁰ Myöhemmissä vielä palauttamista odottavia sotavankeja

---

harrastus. Erääseen teokseensa hän ikuisti joenmutkan, josta hän muiden sotavankien kanssa sukelsi ja nosti tukkeja. (T. Yli-Luukko 2010.)

146 Frolov 2002, 50; 2004, 178; Malmi 2001, 22.

147 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 28.11.1944.

148 9.12.1944 (a) päivätyssä kirjeessään Reino kertoo eräästä ilmajokisesta, joka joutui vankileirillä sairaalaan ja menehtyi jo seuraavana päivänä.

149 Malmi 2001, 26–27, 49; 2006, 1028. Malmin teoksessa (2001) eräs entinen sotavanki kertoo, että sairaita tovereita tuettiin rivissä ja pidettiin jaloillaan, ettei näiden tarvitsisi jäädä sairaalaan. (Malmi 2001, 212.)

150 Nikkilä 2002, 25; Malmi 2001, 19, 47; Kurenmaa & Lentilä 2006, 1152. Eri lähteissä määrät vaihtelevat jonkin verran, sillä lukumäärät tarkentuvat tutkimusten edetessä. Tuoreemmissa julkaisuissa lukumäärät ovat oletettavasti

koskevissa tiedusteluissa neuvostoviranomaiset olivat usein haluttomia yhteistyöhön.¹⁵¹ Niiden sotavankien, jotka eivät ikinä palanneet kotiin, kohtalosta ei ole varmuutta aiemmin mainituista syistä.

---

hieman tarkempia. (Malmi 2006, 1028.)

151 Malmi 2001, 49–51. Eri syistä menehtyneiden lisäksi vankileireille saattoi mahdollisesti jäädä rikoksen tehneitä ja sopimukseen pakotettuja. Timo Malmin mukaan vuonna 1950 pääministeri Urho Kekkonen yritti selvittää vielä vankeudessa olevien asiaa. Muistiinpanoissaan Kekkonen kirjoittaa Josef Stalinin todenneen, että palauttamattomien sotavankien asia ratkaistaisiin, mikäli Suomi luovuttaisi venäläisiä sotarikollisia (pääasiassa ennen sotaa Suomen kansalaisuuden saaneita henkilöitä). Ks. lisää Malmi 2001.

4. PARISUHTEEN RAKENTAMINEN JA YLLÄPITÄMINEN

4.1. Avioliitto kirjoittaen ja neuvotellen

Helmi ja Reino Yli-Luukko olivat vuonna 1944 vasta yhteisen tiensä alussa. He olivat tutustuneet ja luoneet tunnesiteet kirjeenvaihdon kautta. Toisin sanoen heidän suhteensa oli rakentunut kirjoittaen – siksi olisi erityisen kiinnostavaa tietää, millaisia heidän tapaamisensa olivat, kun Reino tuli lomalle ja suhde, jota oli rakennettu ja ylläpidetty kirjeiden avulla, muuttuikin kasvokkaiseksi vuorovaikutukseksi. Käsitykseni mukaan aiheeseen ei ole kiinnitetty huomiota sota-ajan kirjeenvaihtoja tarkastelevassa tutkimuksessa, mikä toisaalta johtuu paljon myös tutkijoiden käyttämästä lähdepohjasta: julkaistuissa tutkimuksissa käytetyt kirjeenvaihdot ovat suureksi osaksi ennen sotaa avioituneiden aviopuolisoiden välillä kirjoitettuja.¹⁵² Tämä vaikuttaa osaltaan tulkintaani. Aineistossani kirjoittajat selittävät ja esittävät itseään toisilleen ja vastaavasti toista itselleen; erityisesti vuoden 1944 alussa heidän suhteensa kirjeissä rakentuu itseä ja toista selittäen, sekä toisen osapuolen tunteita ja ajatuksia tarkkailevana. Tulkitseen tätä siis eräänlaisena neuvottelevana diskurssina, ja tässä luvussa pyrin hahmottelemaan ajatusta tarkemmin.

Maaailmaa ja toimintaa ymmärretään, merkityksellistetään, ja selitetään kielen ja siten diskurssien avulla.¹⁵³ Sama pätee myös kirjoitettuun kieleen, eikä kirjeitä ikinä kirjoiteta Liz Stanleyn kuvailemassa tekstuaalisessa tyhjiössä.¹⁵⁴ Kirje on silti jokseenkin pysyvämpi kuin ääneen käyty keskustelu, vaikka toisaalta se on myös hitaampi. Kirjedialogi etenee vain niin nopeasti kuin olosuhteet sallivat – postinkulusta riippuen joskus jopa väärässä järjestyksessä. Kieli ei tee selkoa vain maailmasta, vaan myös ihmisistä ja suhteista heidän välillään. Kielellisinä ja kirjoitettuina objekteina kirjeenvaihdot loivat jatkuvuutta erityisesti sotilaiden identiteetin eri rooleille. Puolison (ja isän, jos sotilaalla oli lapsia) roolit jatkuivat siis kirjoittaen.¹⁵⁵

Helmi ja Reino Yli-Luukko eivät solmineet suhdettaan tavanomaisessa vuorovaikutustilanteessa. Koska heidän dialoginsa tapahtui kirjeenvaihdon kautta, keskustelu tapahtui aina viiveellä. He olivat solmineet avioliiton sodan aikana, joten heillä ei vielä ollut kokemusta yhdessä asumisesta ja

---

¹⁵² Esimerkiksi Sonja Hagelstam, Erkka Pehkonen ja Kirsi-Maria Hytönen käyttävät ennen sotaa avioliiton solmineiden avioparien kirjeenvaihtoja. Useimmiten näillä pareilla oli jo vakiintunut perhe-elämä sekä yhteisiä lapsia.

¹⁵³ Eskola & Suoranta 1998, 138–145.

¹⁵⁴ Stanley 2004, 212.

¹⁵⁵ Hagelstam 2012, 295.

elämisestä Reinon harvoja lomia enempää. Tulkintani mukaan juuri tämä on syynä edellä mainitulle neuvottelevalle sävyllä. Pariskunnalla oli tarve määrittää itseään ja omia roolejaan suhteessa toisiinsa, ja siten selittää ja ymmärtää heidän yksityistä maailmaansa. Nähdäkseni Erkkä Pehkonen puhuu suunnilleen samasta asiasta kirjoittaessaan kirjeissä syntyvästä yksityisestä tilasta, joka palvelee ensisijaisesti kirjoittajien keskinäisiä pyrkimyksiä.¹⁵⁶ Myös Sonja Hagelstam on tarkastellut kirjeitä *keskustelutilana*, jossa kaksi aikaa ja paikkaa yhdistyvät – vaikka sotilaat usein kirjoittivat kirjeitä rauhattomissa olosuhteissa, niiden kautta he saattoivat hetken tavoittaa sellaisen tilan, jossa vastaanottaja oli läsnä hänen kanssaan.¹⁵⁷ Voidaan väittää tämän yksityisen tilan olleen Reino ja Helmi Yli-Luukon suhteen normaalitila vuonna 1944.

Kumpikin näyttää ajattelevan, ettei avioliiton solmiminen varsinaisesti muuttanut mitään:

*Mulle se ei ole juuri mitään muutosta tehny. Olen kokenu sen muutoksen silloin kun lupauduimme toisillemme.*¹⁵⁸

*Onko se sen kummempaa, kun flikkana ja poikana olokaan, kun kerran jo toistansa ajateltiin silloinkin. Mua oikein toisinaan harmittaa, kun ihmiset kyselevät että miltä nyt tuntuu olla akkana kun ei siihen tahdo tietää mitään sanoa.*¹⁵⁹

Olisi väärin olettaakaan, että kirjoittajat itse olisivat ymmärtäneet kirjeissä muodostuvaa suhdettaan neuvottelevan diskurssin kautta. Heille kirjeet eivät syntyäkään muodostaneet sitä kokonaista vuoropuhelua, jota käsittelin aiemmin sodan ja kirjeenvaihtojen yhteydessä. Niin ikään kirjeet suhteen normaalitilana varmasti vaikuttivat siihen, miten he tarkastelivat itseään, toisiaan ja keskinäistä suhdettaan. Varsinaisissa olosuhteissahan mikään ei ollut muuttunut sitten sodan syttymisen: he puhuivat toisilleen yhä pääasiallisesti kirjeiden kautta, Reino oli edelleen palveluksessa, ja Helmikin vasta vuoden 1944 kuluessa alkoi useammin käydä Luukon yhteistilalla hoitamassa emännän tehtäviä yhdessä Aino Yli-Luukon kanssa¹⁶⁰.

Reino kuitenkin tiedostaa sen, että pariskunnan on aktiivisesti toimittava yhteisen onnen eteen:

Kyllä varmasti meillä on koko elämämme ajan vielä toivottavaa ja odotettavaa... - - Olemme varmasti onnellisia koko elämämme ajan jos itse sitä tahdomme. Rakkaus asuu kanssamme

---

156 Pehkonen 2013, 65.

157 Hagelstam 2011, 311.

158 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 10.1.1944.

159 Helmi Yli-Luukon kirje Reino Yli-Luukolle 13.1.1944.

160 Aino Yli-Luukko oli naimisissa Oiva Yli-Luukon kanssa. Oiva oli Reinon vanhempi veli.

*jos emme sitä karkoita.*¹⁶¹

Suhteesta neuvotteluun kuuluvat osapuolten odotukset ja käsitykset siitä, millainen on avioliitto naisen ja miehen välillä, ja millaisia rooleja kummallekin osapuolelle kuuluu. Nämä käsitykset palautuvat ajan ihanteisiin, arvoihin ja perinteisiin. Esimerkiksi Reino rakentaa kirjeissään kuvaa Helmistä ”valkeana naisena”; nimitystä voi tarkastella hellänä kutsumanimenä, mutta toisaalta on mahdollista kysyä, millaisia diskursiivisia ja arvostuksellisia odotuksia siihen liittyy.¹⁶² Hän kirjoittaa 14.5. päivätyssä kirjeessään:

Kaikkein parhaimpana pidän, mitä täs maailmas voi saavuttaa, perhe-onnea.

Hänen näkemystään perheestä voi osittain pitää perinteiden mukaisena, joskin erityisesti agraariyhteisössä avioliiton – ja siten perheen – perustuminen puolisoitten väliselle romanttiselle tunnesiteelle on sangen uusi ilmiö. Kuitenkin perheen pitäminen ihmisen perimmäisenä tarkoituksena osoittaa kirjoittajan asettavan arvonsa ja käsityksensä onnellisuudesta ja hyvästä elämästä sellaiseen määritelmään, joka muutenkin oli agraariyhteisön jäsenelle tuttu elämisen konteksti.¹⁶³ Yhtä kaikki, jos Reino kirjoittaaakin ”valkeasta naisesta” neuvotellessaan parisuhteesta, hän ei aseta jonkinlaisen hyveellisyyden vaatimusta pelkästään vaimolleen. Vastavuoroisesti hän kutsuu Helmin arvioimaan tuoretta aviomiestänsä sekä tarvittaessa ojentamaan häntä. Hän myös muistuttaa, että vaimon mielipide on tärkeä tilanteesta huolimatta:

*Kyllä minä taisin siellä häis hasaata vähän liikaa, menin vissihin välistä aivan mauttomuuksiin. Sun pitää kieltää mua jos toiste liikoja soitan suutani. Kyllä minä koitan olla tottelevaanan.*¹⁶⁴

*Vaikka minä toisin ajattelisinkin ja sitä sulle selittäisin, niin ei sun tarte ollenkaan luulla, jotta suutuksis olisin.*¹⁶⁵

Samoin Helmi tuo esiin oman inhimillisyytensä ja muistuttaa, ettei huonoista tuulista tarvitse piitata:

*Minä voin joskus vähä tuittuulla mutta ei siitä tarvitte mitään välittää.*¹⁶⁶

161 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 7.1.1944.

162 Esim. 19.1., 14.3., 4.12.1944. Jos valkoista väriä pidetään puhtauden symbolina, silloin siihen nimityksenä voi liittyä jonkinlaisia puhtauden ja moraalisen suoraselkäisyyden merkityksiä.

163 Esim. Pehkonen 2013, 95.

164 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 1.10.1944.

165 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 28.3.1944.

166 Helmi Yli-Luukon kirje Reino Yli-Luukolle 20.2.1944.

Yllä olevien lainausten perusteella voi siis väittää, että kummallakin osapuolella oli edelleen sellaisia odotuksia suhteessa itseensä ja toisiinsa, joita heidän mielestään piti selittää toisilleen. Vaikka avioliitto sinänsä ei kummankaan mukaan muuttanut mitään, se näyttäisi silti olleen kaikkea muuta kuin selvä osapuolilleen. Vertailevan aineiston perusteella olisi siksi kiinnostavaa tarkastella, onko vastaavanlaista neuvottelevaa diskurssia havaittavissa muiden sota-aikana avioliiton solmineiden puolisoitten välisestä kirjeenvaihdosta.

Kuten mainitsin edellä luvussa 3.1., kirjeenvaihdolla oli tärkeä, osapuolia huojentava funktio – kirjeiden loppuminen helposti tulkittiin rintamalla merkiksi siitä, että jotain oli sattunut. Tähän liittyy kirjeiden kirjoittaminen ja lukeminen pakopaikkana sodan arjesta. Siksi niiden säännöllisyys oli puolisoille tärkeää, ja erityisesti Reino osoittaa huolta heti, jos aika kirjeiden saapumisen välillä vähänkään venyi:

Taisin siinä jo ihmetellä, kun en oo saanu sulta kirjettä pitkään aikaan. Viimeinen kirje, jonka olen saanu oli päivätty: 16.2.44. Siinä lupasit kirjoittaa huomenna lisää. Olen nyt jo odottanu viikon sitä huomista.¹⁶⁷

Pisimmillään Helmin kirjoittamien kirjeiden päivämäärien väli on kuitenkin vain neljä päivää. Tavallisesti hän kirjoitti kahden tai kolmen päivän välein; arjen askareet pitivät hänet välillä hyvin kiireisenä erityisesti silloin, kun hän oli aviomiehensä kotona Luukon tilalla. Ajoittaisen odottelun syynä oli pitkälti juuri postinkulkuun liittyvät tekijät, kuten joukkojen liikkeet, sensuurin pistokokeet ja teiden ajoittainen huono kunto¹⁶⁸, ja Helmin mukaan hänen kotoaan Huissilta kirjeet lähtivät aina hitaammin.¹⁶⁹ Postin kangertelu selittää kirjoittajien valittelun ja kärsimättömän odotuksen; kun kirjeet olivat käytännössä ainoa keino pitää yhteyttä kotiin, niiden säännöllisyys oli osapuolille kiistattoman tärkeää.¹⁷⁰

Vaikka virallisella taholla kehoitettiin kirjoittamaan iloisia kirjeitä ja välttämään ikäviä aiheita, kirjoittajilla saattoi silti ajoittain olla terapeuttisia pyrkimyksiä, ja kirjeet toimivat siten varaventiileinä, kuten Sonja Hagelstam toteaa.¹⁷¹ Käyttämässäni kirjeenvaihdossa kenties Helmin kirjeissä on enemmän tällaiseksi tulkittavaa sisältöä erityisesti keväältä ja käsittelen aihetta hieman

¹⁶⁷ Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 25.2.1944.

¹⁶⁸ Hagelstam 2011, 306.

¹⁶⁹ Helmi Yli-Luukon kirje Reino Yli-Luukolle 13.1.1944.

¹⁷⁰ Ks. myös Hagelstam 2011, 306–307.

¹⁷¹ Hagelstam 2011, 315.

jäljempänä. Hän kuitenkin pyytelee anteeksi kirjeittensä sävyä ja sisältöjä ja kutsuu itseään ”häjynkuriseksi”. Toisaalta hän myös huomauttaa, että Reino itse on pyytänyt häntä kirjoittamaan kaikesta mieltä painavasta.¹⁷² Tulkintani mukaan luottamuksesta kirjoittaminen ja sen merkityksen korostaminen liittyy osaltaan suhteesta neuvotteluun; painottamalla luottamuksen tärkeyttä osapuolet myös vahvistavat keskinäistä suhdettaan ja siten vakuuttavat toiselle osapuolelle tunnesiteen arvoa.

Miesten ja naisten väliset suhteet

Susanna Tuomi-Toljola korostaa sosiaalityön pro gradu -tutkielmassaan avioparin välisen suhteen romanttista puolta.¹⁷³ Mielestäni tulkinnassaan Tuomi-Toljola ei huomioi, ettei romanttinen tunneside ole perinteisesti ollut avioliiton solmimisen syy tai peruste. Välttämättä siitä ei ollut kyse sota-aikanakaan, sillä avioliittoja solmittiin spontaanisti lyhyen kirjeenvaihdon jälkeen. Elina Haavio-Mannilan mielestä sodan jälkeen tämä johti avioerojen määrän kasvuun.¹⁷⁴ Modernin käsityksen mukaisen romanttiseen emootioon perustuva avioliiton soveltaminen sota-aikana syntyneisiin, maaseutuväestön tuottamiin aineistoihin on sikäli mielestäni ongelmallinen suhtautumistapa. Toki pariskuntien välinen tunneside oli merkityksellinen ja edellä kuvaillusti sitä pyrittiin vahvistamaan, mutta sen tarkastelussa on pidettävä mielessä tulkintakontekstin kuolemanläheisyys ja tunnesiteestä kirjoittaminen pakopaikkana sodan arjesta. Kiinnostavasti Jenni Kirveen mielestä avioparien väliset kirjeenvaihdot ovat melkein pä tunnekyelmiä verrattain ajan poikkeukselliseen myllerrykseen – hänen mukaansa tunnepitoisia ilmaisuja säästeltiin, koska kirjeitä luettiin sensuuritoimistossa.¹⁷⁵ Satu Pekkarisen mukaan sensorit olivat kuitenkin pääasiallisesti kiinnostuneita sotatapahtumiin liittyvistä seikoista, ja siten tarkastajan huomio ei välttämättä edes kiinnittynyt tunnepitoisiin sisältöihin. Lisäksi avio- ja kihlapareille ja yleensä perheille kirjeenvaihto oli ainoa väylä viestiä keskenään. Jokainen kirje saattoi olla viimeinen, joten sikäli Kirveen väite erityisestä tunnekyllämyydestä vaikuttaa erikoiselta, ja aineistossani vaikuttaakin siltä, että juuri vaarallisten tilanteiden läheisyydessä Reino kirjoitti erityisen tunnekylläisesti¹⁷⁶. Käsillä olevan kirjeenvaihdon tapauksessa Pekkarisen näkemys siitä, mihin sensorin huomio oikeastaan kiinnittyi ja miten se ehkä vaikutti kirjoittajien tyyliin, näyttää vakuuttavammalta.¹⁷⁷

172 Helmi Yli-Luukon kirje Reino Yli-Luukolle 27.4.1944.

173 Tuomi-Toljola 2008, 54.

174 Haavio-Mannila 1993, 315–317.

175 Kirves 2008a, 51.

176 Kesäkuun aikana hän toimi lääkintämiehenä ja joutui ilmeisesti joihinkin erityisen verisiin taisteluihin. Esimerkiksi 27.6. päivätyssä kirjeessään hän kertoo komennuspaikassaan suuren määrän miehiä kaatuneen; kirjeen yleissävy on alakuloinen mutta myös hyvin rakastava: ”Ei suinkaan me menetä toistamme, kun meitä kerran yhdistää rakkaus.”

177 Pekkarinen 1998, 55. Ks. myös Hagelstam 2008, 56–57.

Oliko tavallisen kirjoittajan mielestä tärkeämpää säilyttää kasvonsa tuntemattoman sensuurivirkailijan silmissä kuin ylläpitää suhdetta itsen ja puolison (tai kihlatun) välillä? Mielestäni olosuhteiden ohella kirjeiden tunnekylläisyyteen (tai tunnekyllämyyteen) vaikuttavat merkittävästi myös persoonalliset tekijät.

Muisteluaineistojen näkökulmasta katsottuna – ja muistelijasta riippuen – avioliitto tai suhteet miehiin ylipäättään eivät silti välttämättä edes olleet tärkeässä roolissa. Elina Haavio-Mannilan mukaan sodan läheltä kokeneet, koulutetut ja sodan aikana avioituneet muistelevat asiaa erityisen merkityksellisenä verrattuna muihin. Ainakaan Haavio-Mannilan mielestä hänen käyttämässään muisteluaineistossa miesten ja naisten väliset suhteet tai sukupuolisuus eivät näyttäyty poikkeuksellisen vapautuneina – pikemminkin korostetaan toveruutta ja keskinäistä kunnioitusta.¹⁷⁸ Käsillä olevassa aineistossa sukupuolisuuteen liittyvää sisältöä ei ole juuri lainkaan. Kirjoittajat keskittyvät enemmän henkiseen tunnesiteeseen ja keskinäiseen välittämiseen. Mielestäni tätä on mahdollista tulkita kolmesta näkökulmasta, jotka eivät välttämättä sulje pois toisiaan. Ensinnäkin, suhteen henkiseen puoleen keskittyminen voi palautua neuvottelevaan diskurssiin, jota olen käsitellyt tässä luvussa. Toiseksi, Ville Kivimäen mukaan sodan likaisuuden keskellä kauniin ja hyvän merkitykset sijoitettiin usein kotiin ja siellä odottaviin naisiin. Siten voi väittää, että kauneudentavoittelu heijastuu myös kirjeenvaihtoon.¹⁷⁹ Kolmanneksi, jos kirjoittamista tarkastellaan symbolisena tekona ja kokemusmaailman merkityksellistämisenä, voidaan sikäli tulkita sen lähtökohtaisesti tapahtuvan tavallaan immateriaalisella tasolla, vaikka se viittaakin tosielämän tilanteisiin ja ruumiillisiin kokemuksiin. Verrattain sukupuolisuus ja fyysisuus liittyvät johonkin materiaaliseen ja käsinkosketeltavaan. Jos suhde rakentuu kirjoittaen Sonja Hagelstamin kuvailemassa keskustelutilassa, olisiko se silloin painotukseltaan enemmän henkinen?

Sari Näreen mukaan oli niitäkin, joiden pidättyväisyys karisi pois kuoleman läheisyydessä. Muisteluaineistoissa ei välttämättä korostukaan sodan aikana kasvanut huoli ja närkästys suhteessa naisten siveellisyyteen – erityisesti pelättiin suomalaisten naisten ja saksalaisten sotilaiden kanssakäymistä.¹⁸⁰ Haavio-Mannilan käyttämässä muisteluaineistossa toverihenkisyys painottuu ehkä juuri siihen liittyvän ajallisen etäisyyden takia¹⁸¹. Todennäköisimmin kyseessä on muistelijan menneisyyteen kohdistuva tarve merkityksellistää sota-ajan kokemuksia erityisen isänmaallisina ja

178 Haavio-Mannila 1993, 281, 291–295.

179 Kivimäki 2013, 166.

180 Kemppainen 2007, 23; Näre 2008b, 9.

181 Kuten todettu, kirjeenvaihdon tekstuaaliseen sisältöön ei vaikuta jälkikäteen tapahtuva muistelu.

moraalisina. Myös julkiset sotaa ihannoivat diskurssit ovat luultavasti vaikuttaneet tämän tulkinnan tähdentymiseen, ja samalla syventäneet vastakkaisten näkemysten vaientamista. Tätä taustaa vasten verrattain kiinnostavia ovat rintamamiesten kertomukset: niissä muistellaan miesporukoissa korostunutta naisenkaipuuta ja korsun ronskeja juttuja, sekä kuulopuheina levinneitä tarinoita huonomaineisista naisista.¹⁸²

Niin tai näin, tunteiden pukeminen sanoiksi kirjeissäkin noudattaa oman aikansa lainalaisuuksia. Tulkintani mukaan välittäminen ja rakkaus näyttäytyivät vahvimmin keskinäisessä huolenpidossa, joskin tietyt tilanteet ja kokemukset saattoivat vaikuttaa erityisen tunteelliseen sävyyn¹⁸³. Yhtä kaikki julkisessa diskurssissa naiset esitettiin useimmiten perinteisten rooliensa kautta äiteinä, sisarina ja rakastettuina, ja siten myös emotionaalisen ja moraalisen tuen antajina ja lähteinä.¹⁸⁴ Näihin rooleihin, jotka rakentuivat juuri naisten suhteissa miehiin, kietoutui naisten tehtävä sodan uhrien surijoina. Tätä aihetta käsittelem tuonnempana luvussa 5.2.

Transgressiivinen diskurssi

Väitöskirjassaan Erkka Pehkonen esittelee käsitteen transgressiivinen diskurssi. Pehkosen mukaan transgressiivisuus on erilaisten rajojen, kuten normien ja konkreettisen tilan, ylittämistä. Kyse on poissaolon ja välimatkan jännitteistä, joita pyritään kuromaan umpeen. Tiivistetysti Pehkonen tarkoittaa siis narratiivista tilaa, joka vastustaa sotatilan rasittavaa arkea ja kurkottaa sen ulkopuolelle, useimmiten jonkinlaiseen idylliseen todellisuuteen jossa myös kirjeen vastaanottaja on läsnä.¹⁸⁵ Tällaisia ovat esimerkiksi tunnelmalliset maisema- ja paikankuvaukset, toisaalta myös kuvaukset ja toiveet unista, jossa pariskunta on yhdessä. Arkisenkin tilanteen kuvaus käy transgressiivisen diskurssin käyttöön: merkitys on sen tuttuudessa ja todellisuudessa. Pehkosen mukaan tämän diskurssin keskiössä on ajan maaseudun työ- ja perhekeskeinen elämä.¹⁸⁶ Omasta aineistostani löytyy Pehkosen käsityksiä tukevia esimerkkejä, ja erityisesti Reino käyttää niitä hyväkseen kirjeenvaihdossa:

Täällä on ollu kovasti komeeta aurinkoisia ilmoja. Pian onkin taas kevät, meidän ensimmäinen yhteinen keväämmä. Silloin ehkä luonto alkaa jo vähitellen herätä eloon kun

¹⁸² Peltonen 1993, 69–70; Näre 2008a, 340–344, 357–360.

¹⁸³ Esimerkiksi Reino Yli-Luukko kirjoitti vaimolleen hyvin tunteellisen, helliä sanoja viljelevän kirjeen kun Helmi oli arvellut olevansa raskaana. Aiheesta lisää jäljempänä. (Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 10.5.1944.)

¹⁸⁴ Esim. Grayzel 1999, 49.

¹⁸⁵ Hagelstamin mainitsemaa keskustelutilaa ei pidä sekoittaa transgressiiviseen diskurssiin. Voidaan kenties sanoa, että jokainen transgressiivinen diskurssi muodostuu juuri keskustelutilassa, mutta jokaisessa keskustelutilassa ei ole transgressiivista diskurssia. (Ks. Hagelstam 2011, 311.)

¹⁸⁶ Pehkonen 2013, 90–97, 230.

*taas saamme olla yhdessä.*¹⁸⁷

*Saan ehkä aamu-yöstä vähän nukutuksi että voin unta nähdä armaastani, omasta rakkaasta Helmi-Elinasta. Hyvää yötä rakkaani!*¹⁸⁸

*Sanon hyvää yötä, mutta olet mielessäni unessakin.*¹⁸⁹

Vähän ennen vangiksi jäämistään Reino kirjoitti kirjeen, jonka sisällössä transgressiivisen diskurssin mukaista sisältöä on runsaasti. Hän kuvailee kesäistä, tunnelmallista maisemaa:

*Olin täällä kerran erään pienen metsälammikon partaalla. Sen keskellä oli kivi ja sen vieressä yksinäinen keltainen kukka. Se kukka oli niin hyljätytyn näköinen ja hyljätytyn värinenkin mutta kaunis silti. Se oli aivan keskellä lammikkoa eikä sinne juuri voinu kahlata. - - Seisoon siinä kauan ja ajattelin että se on kun mun oma Helmini...*¹⁹⁰

Kuvaus on juuri sellainen viipyilevä hetki, jossa korostuvat romanttiset, elegiset elementit Pehkosen esittämällä tavalla. Kirjoittaja unohtaa itsensä ja siirtyy kuvauksessaan ajan ja paikan tuolle puolen. Toisaalta kuvauksessa rakentuu ikävä ja vaimon poissaolo kaksinkertaisena – Helmi on kirjoittamishetkellä yhtä luoksepääsemätön kuin lainauksessa kuvailtu lammen keskellä kasvava kukka.¹⁹¹

Lisäksi Reino lähetti Helmille tämän nimipäivänä (7.5.) onnittelukortin, johon hän oli piirtänyt mustekynällä idyllisen metsä- ja järvimaiseman. Piirros on otsikoitu ”Silloin kesällä”, viitaten mahdollisesti tapaamiseen edellisen vuoden kesällä heidän suhteensa syventyessä. Toisin sanoen hän kutsuu vaimonsa muistelemaan kaunista kesämaisemaa, jota he olivat yhdessä ihailleet. Hän ei voi olla fyysisesti lähellä toivottamassa onnea puolisolleen, mutta pyrkii korvaamaan omaa poissaoloaan kauniin muiston ja mielikuvan kautta. Sanat ”Silloin kesällä” puolestaan viittaavat jaettuihin kokemuksiin, jotka eivät aukea muille. Näin tulkittuna hänen lähettämäänsä korttia voi tarkastella ikään kuin transgressiivisena diskurssina kuvamuotoon siirrettynä.

Pehkosen mukaan puolisoa kohtaan tunnettua ikävää pyrittiin lievittämään kirjoittamalla toiselle kuviteltuja kohtaamisia ja arjen tilanteita, jotka kuitenkin viittasivat todelliseen

187 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 25.2.1944.

188 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 14.3.1944.

189 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 10.5.1944.

190 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 1.6.1944.

191 Pehkonen 2013, 92–93.

kokemusmaailmaan.¹⁹² Vaikka Reino ja Helmi Yli-Luukon kirjeenvaihdossa on transgressiivista tilaa hahmottelevaa sisältöä, arjen kokemusmaailman idyllisiä kuvauksia yhteiselosta en juuri löytänyt. Tulkitsen tämän liittyvän osittain heidän suhteestaan neuvotteluun, ja osittain siihen, etteivät he vielä olleet eläneet yhdessä; toisin sanoen heillä ei vielä ollut yhteistä viitteellistä elämismaailmaa ja kokemuksia, josta he olisivat voineet ammentaa kuvastoa kirjeidensä tarpeiksi. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, ettei kirjeissä ollut transgressiivisen diskurssin tunnusmerkkeihin sopivaa sisältöä. Mielestäni esimerkiksi seuraava lausuma paitsi korostaa yhdessäolon suloisuutta, myös viittaa jonnekin nykyhetken eron tuolle puolen:

*Kesällä olemme taas yhdessä. Nautimme auringosta, ja unohdamme hetkeksi kaiken muun.*¹⁹³

Tulkintani mukaan vahvimmin transgressiivisen diskurssin kaltaista tilaa luovat pariskunnan tulevaisuudensuunnitelmat. Perehdyn aiheeseen tarkemmin käsitellessäni kirjeissä rakentuvaa perhettä ja arkea luvussa 4.2.

Huolenpito puhuntoina ja tekoina

Kirjeenvaihto kertoo myös keskinäisestä huolenpidosta ja välittämisestä. Sodan kaltaisessa tilanteessa huoli aviopuolison hyvinvoinnista on jokapäiväinen murhe, jota pyrittiin hallitsemaan tärkeimmin lähes päivittäisen kirjeenvaihdon avulla. Tulkintani mukaan perheenjäsenten välisessä kirjeenvaihdossa useimmat funktiot liittyvätkin huolenpitoon tavalla tai toisella. Ajan arvostusten mukaan nainen oli miehen tukena ja yhteisön yhtenäisyyden rakentaja¹⁹⁴, mutta omassa aineistossani tukemista ei milloinkaan esitetä pelkästään Helmin tehtävänä. Erityisesti Reinolle näyttää olevan tärkeää, että he voivat molemmat tukeutua toisiinsa ja uskoutua toisilleen¹⁹⁵; näin oli varmasti yleisemminkin puolisoitten välillä. Tunnesidettä ylläpidettiin ja sen erityisyyttä vakuuteltiin monin erilaisin sanavalinnoin ja esimerkein. Reino kirjoittaa Helmille:

*Näen jo kaukaa, kun kirjepinkkaa purataan jos siellä on sun kirjeesi, vaikka vain vilaukselta näen päällekirjoituksen.*¹⁹⁶

---

192 Pehkonen 2013, 90–97.

193 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 26.4.1944.

194 Olsson 2005, 115.

195 Esim. 14.1., 19.1., 7.3., 28.3. päivätyt kirjeet. Reino kehottaa toistuvasti Helmiä kertomaan mieltään painavista asioista.

196 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 10.1.1944.

Päämaja ohjeisti sotilaita kirjoittamaan rintamalta myönteisiä kirjeitä ja sodan raadollisuuksien esiintuomista kehoitettiin välttämään. Erkka Pehkonen kysyy väitöskirjassaan, oliko taustalla jonkinlainen oletus siitä, etteivät naiset kotirintamalla olisi kestäneet kuulla totuutta sotaoloista. Hänen mielestään ohjeistuksessa on havaittavissa paternaalisen suojelun vivahte.¹⁹⁷ Kenties tästä oli kyse tiettyyn pisteeseen asti. Sonja Hagelstam on niin ikään todennut, että vanhemmilleen kirjoittavat pojat käsitelivät taisteluita ja väkivaltaa useammin kuin puolisoilleen kirjoittavat aviomiehet. Hagelstamin mielestä tämä johtuu lapsen ja vanhempien välisestä dialogisesta suhteesta, jossa lapsi turvautuu vanhempaansa tehdäkseen sietämättömästä siedettävää. Avioituneilla ja lapsiakin saaneilla sotilailla oli perheisiinsä nähden aivan erilaisia velvollisuuksia.¹⁹⁸ Yhtä kaikki kirjeillä oli kuitenkin tärkeä yleistä mielialaa ylläpitävä funktio, niin kirjoittajien itsensä kannalta kuin propagandan näkökulmasta ajatellen. Kansan henkisen kestokyvyn ylläpitämisen kanssa paternaalisella suojelulla on vähemmän tekemistä. Lisäksi yksilön näkökulmasta – ja pitäen mielessä kirjeiden merkityksen perheyhteyden ylläpitäjänä ja molemminpuolisen huojennuksen välineinä – voi mielestäni kysyä, oliko tavallisilla rintamapalveluksessa olevilla miehillä edes tarvetta kertoa sotakokemuksista. Avioparin keskinäisessä vuoropuhelussa kirje on keskustelun kenttä samalla tavalla kuin kasvokkainen vuorovaikutus, ja dialogin ylläpitämiseksi kummankin osapuolen on pystyttävä ymmärtämään sen yksityistä puhuntaa.

Helmi ja Reino Yli-Luukon kirjeenvaihdossa huoli toisesta osapuolesta on jatkuvasti läsnä. Molemmille toisen hyvinvointi oli tärkeä asia, joskin Reinon kirjeissä se on esitetty kenties suorasukaisemmin. Helmin huolenpito oli epäsuoraa ja enemmänkin materiaalista – hän kyselee, onko Reinolla riittävästi ruokaa ja vaatteita, lepääkö puoliso riittävästi ja onhan tämä varmasti hyvissä voimissa:

*Oletko edes pysynyt terveenä? Ja onko sulla vaatetta kyllä kun tuli näin kylmä. Ja onko sulla nenäliinoja jos yskä sattuisi yllättämään. Kirjoita heti mulle jos sulta jotain puuttuu niin koitan pikaisessa tilassa lähettää ne.*¹⁹⁹

Helmi näyttää tunnistavan kirjeiden funktion huojentavina ja mielialaa ylläpitävinä objekteina, ja vaikuttaa ajattelevan, ettei itse kirjoita kovin hyviä kirjeitä:

Sinä kirjotat aina niin mukavia kirjeitä ettei mun kirjeeni ole puoliväliinkään niin kivaa

---

197 Pehkonen 2013, 79.

198 Hagelstam 2011, 320.

199 Helmi Yli-Luukon kirjeet Reino Yli-Luukolle 10.1.1944. Myös 13.1., 18.1., 20.2 jne.

*luettavaa.*²⁰⁰

Kuitenkin Reino Yli-Luukko muistuttaa hänelle jatkuvasti, miten tärkeitä vaimon kirjeet ovat ja pyytää tätä kirjoittamaan mahdollisimman usein – vaikka vain yhden sanan.²⁰¹ Sonja Hagelstamia mukailleen voi väittää, että huolenpito ja vastaanottajan rauhoittaminen saattoi olla sanatontakin. Vaikenemalla ja vähättelemällä asioilla pyrittiin varmistamaan, ettei toinen (usein vaimo tai muu läheinen perheenjäsen) olisi liian huolissaan. Välttämällä kertomista sodan julmuuksista vähennettiin myös etäisyyttä, joka muuten olisi voinut vieraannuttaa osapuolia toisistaan.²⁰² Pikemminkin mielestäni yleisesti ottaen kirjeissä pyrittiin vastavuoroiseen harmoniaan, ellei jokin tilanne vakavasti järkyttänyt suhdetta. Lena Sommestadin²⁰³ mukaan yhteiskunnan kriisitilanteet kasvattavat pariskuntien keskinäistä yhteistyötä ja solidaarisuutta. Kuten Sonja Hagelstam toteaa, sota todella on niin äärimmäinen kriisi, että se vaatii niin miesten kuin naistenkin ponnistukset siitä selviytymiseksi.²⁰⁴

Nähdäkseni huolenpidon muotoutuminen kahden osapuolen kirjeissä selittyy heidän konkreettisten mahdollisuuksiensa kautta. Helmillä oli enemmän tilaisuuksia materiaaliseen huolenpitoon: hän kykeni lähettämään ruoka- ja vaatepaketteja ynnä muuta tarpeellista tai vastaavasti kertomaan kodin askareista, jotka jatkuivat arkisina sodasta huolimatta. Siten hänen huomionsa kiinnittyi useammin juuri materiaalisiin olosuhteisiin²⁰⁵. Reino kyllä lähetti välillä päivärahojaan Helmille, mutta muuten hän ei voinut osallistua arjen töihin tai tarjoamaan apuaan ongelmatilanteissa. Useimmiten hänen ainoa keinonsa osoittaa välittämistä ja huolenpitoa oli sanallisesti. Huolenpidon vastavuoroisuus oli epäilemättä aviopuolisoille tärkeää, vaikka sitä ei ehkä osattu pukea sanoiksi. Hellyydenilmaukset Reino Yli-Luukon kirjeissä palautuvat mielestäni juuri kirjoitettuun huolenpitoon:

*Sinä oot sisimpäni valo ja aurinko.*²⁰⁶

Keskinäiseen huolenpitoon kuului edellä mainitusti pakettien lähettäminen. Osaltaan kyse oli

200 Helmi Yli-Luukon kirje Reino Yli-Luukolle 18.1.1944.

201 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 25.2.1944.

202 Hagelstam 2011, 318.

203 Sonja Hagelstamin artikkelissa ”Families, Separation and Emotional Coping in War. Bridging Letters Between Home and Front, 1941–1944.”

204 Hagelstam 2012, 299–300.

205 Tämä ei kuitenkaan tarkoita, ettei Reino olisi murehtinut vaimon hyvinvoinnista myös konkreettisesti. Hän muistuttelee tätä jatkuvasti esimerkiksi säästämään voimiaan ja pukeutumaan lämpimästi.

206 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 19.3.1944.

samasta yhteydenpidosta ja kiinteyden rakentamisesta kuin kirjeenvaihdossakin. Paketin saapuminen kertoi, että kotona muistettiin puolisoa ja siten ylläpidettiin jatkuvuutta.²⁰⁷ Erityiset herkut, jos niitä oli mahdollista lähettää, toivat vaihtelua yksitoikkoiseen ruokavalioon. Vaivannäkö ruoka- ja vaatepakettien eteen varmasti loi tunteen osapuolten välillä vallitsevasta siteestä ja sen merkityksestä. Helmi lähetti Reinolle mahdollisuuksien mukaan ruokapaketteja, mutta erityisen tärkeäksi tämä huolenpidon muoto kävi hänen vapautumisensa jälkeen: kotoa lähetetty ruoka tuli tarpeeseen, sillä karanteenileirillä tarjottu ravinto ei tahtonut oikein sopia vankeusajan koettelemaan elimistöön. Erityisesti suolaisia ja happamia ruokia hän ei kyennyt syömään juuri lainkaan.²⁰⁸

Sodan arki ja avioparin erossaolo asettivat parisuhteelle erilaisia haasteita: miten rakentaa ja ylläpitää suhdetta, kun kenttäposti on käytännössä ainoa linkki osapuolten välillä? Kirjeenvaihdossa keskinäinen tunneside ja huolenpito rakentuvat siis puhuntoina ja osittain myös konkreettisina tekoina. Niiden käyttöön vaikuttavat paitsi persoonalliset tekijät, myös kirjoittajien todelliset mahdollisuudet. Näissä puhunnoissa ja teoissa muodostuu sota-ajan perhe ja aviopuolisoiden yhteinen arki.

4.2. Perhe ja arki

Perheen merkitys ja diskurssit

Luvussa 2.1. sota-ajan kirjeenvaihtoa kuvaillessani määrittelin sen tehtäväksi erilaisia sosiaalisia funktioita. Perheenjäsenten välisessä kirjeenvaihdossa näiden funktioiden kokonaisuus voidaankin katsoa sota-ajan perheyhteydeksi Satu Pekkarisen ajatusten mukaisesti.²⁰⁹

Sota erotti lukemattomia suomalaisperheitä. Suuri osa työikäisestä miesväestöstä oli rintamalla, monet naiset toimivat lottina erilaisissa tehtävissä, ja sotalapsien lähettäminen muihin Pohjoismaihin raastoi perheitä vielä lisää. Toisaalta sota myös yhdisti: käytiin kirjeenvaihtoja tuntemattomien kanssa, solmittiin liittoja, ja muisteluissa on todettu, että ystäviä ja tuttavvia hankittiin paljon varauksettomammin kuin ennen sotaa.²¹⁰ Olisiko Reino Yli-Luukko esimerkiksi ensinnäkään päätenyt kirjoittamaan Helmi Rakennukselle, saati solminut avioliittoa tämän kanssa?

---

207 Pehkonen 2013, 205.

208 Reino Yli-Luukon kirjeet Helmi Yli-Luukolle 25.11. ja 28.11.1944.

209 Ks. Pekkarinen 1998.

210 Haavio-Mannila 1993, 282–283.

Käsillä olevan tutkimuksen kannalta tämä on tietysti epäoleellinen kysymys, mutta ajatusharjoituksena se valottaa sodan odottamatonta vaikutusta tavallisen ihmisen elämään.

Tuonnempana käsitellen laajemmin sitä, miten ihmisiä motivoitiin julkisessa diskursuksessa sotatoimiin ja kestämaan sodan aiheuttamia tilanteita. Tässä mainittakoon, että tavallisille ihmisille motivaatiot ja merkitykset nousevat lopulta arkisista, elinympäristössä olevista asioista. Kotien ja perheiden puolustaminen korostuvat esimerkiksi muisteluaineistoissa merkittävinä vaikuttimina. Jälkikäteen niiden puolesta tehtyä työtä on usein muisteltu erityisen isänmaallisena toimintana.²¹¹ Sikäli on kiinnostavaa peilata tätä sodan isänmaallisuuden korostamista suhteessa siihen, miten sotaväsymyksen kasvaessa propagandassa ja julkisissa puhunnoissa korostettu isänmaan asia koki jonkinlaisen ideologisen inflaation.²¹²

Reino ja Helmi Yli-Luukon kirjeenvaihto ei sisällöltään ole niinkään vahvasti isänmaallisen sävyn värittämää. Kenties Helmin käytännönläheisestä otteesta johtuukin, ettei hän kirjeissään ota asiaa edes puheeksi. Yksittäisistä kirjeistä kuitenkin ilmenee, että ainakin Reino oli sisäistänyt nämä arvot. 15.5. päivätyssä kirjeessään hän kirjoittaa:

[K]un on koko miesväki kerran on henkensäkin uhalla puollustamas kotejaan ja lapsiaan niin eikö myös kannata tehdä työtä sen asian hyväksi että kodit olis todellisia koteja, ja nuoret kasvatetaas terveille elämäntavoille.

Muutenkin ajatus ja haaveet yhteisestä kodista ja elämästä oli tärkeä kannuste sodan arjessa, vaikka perheen merkitys yksilön näkökulmasta katsottuna ei välttämättä suoranaisesti liitykään isänmaallisuuteen:

Oon iloinen siitä, että tulevassa kodissamme tule vallitsemaan sellainen oikea kodin henki – hyvän kodin henki. Kun sinä oot ”kodin sielu”, on sielä hyvä asua.²¹³

Perhe oli sikäli tärkeä, mutta edellä esitettyä harvinaista poikkeusta lukuun ottamatta pariskunnalle isänmaallisuuden tai uhrimielen korostaminen ei näytä olleen merkityksellistä sen paremmin henkilökohtaisella kuin yleisemmälläkään tasolla. Tärkeämpää oli muistutella toista osapuolta

211 Peltonen 1993, 42–70. Palaan aiheeseen hieman jäljempänä.

212 Esim. Kirves 2008a.

213 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 10.5.1944.

säästämään voimiaan ja olemaan raatamatta liikaa.²¹⁴ Ville Kivimäen mukaan isänmaallisuus ja uskonnollisuus olivat tavallisille sotamiehille hyvin merkityksellisiä jo sinänsä.²¹⁵ Ne olivat asioita, joista ei tarvinnut puhua tai kirjoittaa mahtipontisesti, joten kenties voi tulkita miesten omien ajatusten jäävän propagandan juhlapuhemaisen kielenkäytön varjoon ja siten merkitykset saattavat ehkä vaikuttaa vähemmän tärkeiltä kuin ne todellisuudessa olivat. Lisäksi kirjeiden syntyajankohta saattaa vaikuttaa: sodan loppupuolella kirkasotsainen isänmaallisuus oli jo loppuun käsitelty aihe. Toisaalta juuri sodan ja sotavankeuden jälkeen Reino kirjoittaa seuraavaa:

*Kyllä minä nyt ymmärrän vielä paremmin kun ennen mitä merkitsee koti ja isänmaa. Tiedän myös mitä on todellinen koti-ikävä.*²¹⁶

Yllä olevan lainauksen perusteella voisi väittää, että sotavankeuden kokemukset olivat teroittaneet hänelle propagandassa viljeltyä kodin ja isänmaallisuuden ajatusta. Sikäli lopulta ei ole helppoa sanoakaan, mihin kirjoittajien motivaatiot ja sodan kestämiseen rakennetut diskurssit vahvimmin kiteytyivät. Kenties kevään ja kesän kuluessa toiveet oli helpompi kohdistaa johonkin käsinkosketeltavaan ja konkreettiseen, kuten perheeseen ja vaimoon sekä perheen puolesta tehtyyn työhön; vastaavasti sotavankeus oli kokemuksena vielä niin tuore ja järisyttävä, ettei Reino ehkä kyennyt rakentamaan siitä merkityksellistä kokonaisuutta muuten kuin suhteessa johonkin yhtä immateriaaliseen, kuten esimerkiksi ajatukseen isänmaasta ja kodista henkisenä asuinsijana. Julkisuudessa isänmaallinen diskurssi oli kaikesta kriitistä huolimatta voimallinen ja laajasti käytössä – kenties vankeudesta palanneen miehen oli helpointa käsittää tapahtunut sekä kirjoittaa siitä juuri yleisen puhunnan avulla. Yleisestikin antamalla kokemuksille ja kärsimyksille isänmaallinen mieli niistä tuli merkityksellisiä, ja siten varmistettiin, ettei tuskaa koettu turhaan.²¹⁷

Sodan pitkittyessä propagandan isänmaallinen paatos kuitenkin vähitellen menetti merkityksensä. Jenni Kirveen mukaan sotilaat tulivat suorastaan allergisiksi propagandan retoriikalle, ja siihen vastattiin ronskilla pilanteolla.²¹⁸ Kuten Ilona Kempainen toteaa, sotilaita kaatui silti edelleen rintamalla ja kansakunnan henkisen kestävyuden ylläpitäminen oli yhä tärkeää. Ei liene erikoista, että perusteita haettiin tavallisesta elinpiiristä, siis kodista ja perheestä. Äitiyden korostaminen ulottui pitkälle sotaa edeltävään aikaan, mutta erityisen merkittäväksi se tuli sodan aikana ja säilytti

214 Esim. Reino Yli-Luukon kirjeet Helmi Yli-Luukolle 14.1., 19.1., 15.2., 1.3. jne.; Helmi Yli-Luukon kirjeet Reino Yli-Luukolle 10.1., 13.1., 27.1., 20.2. jne.

215 Kivimäki 2013, 163.

216 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 9.12.1944 (a).

217 Uhrin ja kärsimyksen diskurssista lisää luvussa 5.

218 Kirves 2008a, 54–56.

asemansa paremmin kuin isänmaallisuuden korostaminen. Taustalla vaikuttivat niin ikään sodan menetykset; pienen kansakunnan jatkuvuus oli turvattavissa vain korkealla syntyvyydellä.²¹⁹ Myös Yli-Luukon perhepiiriin, Reinon veljelle Oivalle ja tämän vaimolle Ainolle, syntyi pienokainen helmikuussa 1944, ja Helmillä riitti kiirettä ollessaan apuna:

*Tänään on taloon tuotu toinen tytär. Kiire on.*²²⁰

Perheen perustaminen oli ajankohtainen kysymys myös Helmi ja Reino Yli-Luukolle. Kesän lähestyessä Helmi epäili jo olevansa raskaana, ja puoliso muistutteli jatkuvasti häntä lepäämään ja säästämään itseään:

*Elä vain huolettomasti ja pidä itsesi hyvästä. Ajattele että sen pikkuisenkin on sitte hyvä.*²²¹

Reinolle uutinen oli selvästi hyvin onnellinen; vaikka hänen kirjeissään korostuukin huolenpito ja välittäminen juuri kielellisessä muodossa, 10.5.1944 päivätty kirje on sävyltään erityisen hellä ja rakastava:

Oon ajatuksissani hokenu sun nimeäs: ”Rakas rakas oma pikku-raukkani Ikioma Helmi Eliinani”. En tällä hetkellä muuta osaakkaan.

Uutisen aiheuttamaa iloa ei kuitenkaan kestänyt pitkään. Kirsi-Maria Hytönen kirjoittaa artikkelissaan isovanhempiensa perheestä ja perheen kasvusta sotavuosina. Hänen isoäitinsä kärsi keskenmenon vuonna 1944, mutta Hytösen mukaan asiaa ei kirjeissä mainita – aiheen kipeys varmaankin vaikutti puhumattomuuteen.²²² Vastaavassa tilanteessa oli myös Helmi jo saman kuun loppupuolella, ja toisin kuin Hytösen aineiston tapauksessa, asia tulee kyllä suoraan ilmi käyttämästäni kirjeenvaihdosta. 26.5. päivätyssä kirjeessään Helmi miettii tapahtuneen syytä, ja arvelee sen johtuneen kovasta työnteosta.²²³ Ymmärrettävästi hän oli paitsi huonovointinen, myös poissa tolaltaan ja suru ja pettymys tulevat selkeästi ilmi hänen kirjeittensä sävystä:

*Kyllä sinä vissihin oot ny muhun kiukus ja kyllä minä se vissihin mun vikani on, mutta en minä sille mitään nyt voi enkä ymmärtäny jotta niin kovin varovaanen pitää olla. Mun on ollu niin kauhian paha olla jotta en oo tahtonu olluksi saada.*²²⁴

219 Kemppainen 2007, 18–30. Sota-ajan äitiysihanteesta ks. Kemppainen (2007).

220 Helmi Yli-Luukon kirje Reino Yli-Luukolle 20.2.1944.

221 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 19.5.1944.

222 Hytönen 2012, 34.

223 Helmi Yli-Luukon kirje 24.5. & 26.5.1944.

224 Helmi Yli-Luukon kirje 26.5.1944.

Raskaana olevat naiset olivat usein kovilla jo pelkästään työmäärän takia, ja mahdollisesti raskaus tai sen päättymisen vaikuttivat mielialaan sota-ajan epävarmuuden ohella. Helmin mielentilat vaikuttavat välillä hyvin vaihtelevilta juuri loppukeväästä, kun taas esimerkiksi vuoden alussa ja marras-joulukuussa hänen kirjeittensä tunnelma on sangen erilainen.²²⁵ Hytönen osoittaa paitsi synnytyks- ja lapsivuodekuolemien, myös keskenmenojen määrän kasvaneen sotavuosina. Hänen mukaansa tähän vaikuttivat säännöstelty ravinto, raskas fyysinen työnteko, ja sodan aiheuttama jatkuva huoli perheen ja puolison selviytymisestä.²²⁶ Epäilemättä syntymättömän lapsen menettäminen oli vaikeaa siksikin, ettei aviomies voinut olla lähellä lohduttamassa, vaan joutui jakamaan surun ja lohdun kirjeiden välityksellä. Helmikin pyytelee anteeksi kirjeitään:

*Voi rakkahin, kun minä sua kiusaan näillä kauheilla kirjeillä, mutta en voi mitään, kun mua painaa nämä asiat.*²²⁷

Reino kirjoittaa asiasta melko maltillisesti, mikä on kiinnostavaa suhteessa hänen aiempaan ilahtumiseensa – tosin mahdollista on, että kirjoittamalla rauhallisesti hän pyrki myös lohduttamaan vaimoaan sen sijaan, että korostaisi omaa pettymystään ja siten aiheuttaisi lisää surua puolisolleen. Lisäksi hän tuntuu ajattelevan, ettei vielä ensimmäisen raskauden epäonnistuminen välttämättä tarkoita mitään. Hän kirjoittaa:

*No – sille ei mitään mahda. Toivotaan nyt kumminkin että joskus sekin tapahtuisi, jos ei, niin ei sillekään mitään mahda. Älä nyt murehdi sitä asiaa kovin. Kyllä luonto sen asian järjestää parhaalla mahdollisella tavalla kun aika tulee. - - Kunhan nyt et vain sairastuisi sen takia.*²²⁸

Seuraavassa kirjeessään hän edelleen lohduttelee Helmiä ja kehottaa tätä lepäämään ja säästämään itseään:

*Pitääsköhän sun ottaa jonkun viikon levon, jotta et murehdi etkä huolehdi mistään asioista. - - Koitat vain tulevaisuudessa hoitaa terveyttäsi ja hyvinvointiasi paremmin... Oot niin hento, ja otat helposti liikoja rasituksia itsellesi.*²²⁹

---

225 Tosin ei liene kohtuutonta väittää, että marras-joulukuussa ilo puolison selviytymisestä ja paluusta vaikuttivat myös hänen kirjeisiinsä.

226 Hytönen 2012, 32.

227 Helmi Yli-Luukon kirje Reino Yli-Luukolle 31.5.1944.

228 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 27.5.1944.

229 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 29.5.1944.

Kirjeisiin kirjoitetun, keskinäisen huolenpidon merkitys näyttäytyy tässä erityisen tärkeänä. Se oli toisaalta ainoa tapa lohduttaa ja tukea puolisoa. Merkittävää on tilanteen vaikutus kirjoittajien mielentilaan: Helmi oli selvästi suruissaan eikä liene kaukaa haettua väittää, että tämä tunne vaikutti yleisemminkin ja osaltaan myös ihmissuhteisiin ja arkeen. Kirjeet kuitenkin mahdollistivat tunteiden purkamisen ja puolisoon tukeutumisen – ne siis toimivat Sonja Hagelstamin kuvailemana varaventtiilinä.²³⁰ Tässä mielessä kirjeenvaihtoa voinee pitää jonkinlaisena selviytymisen keinona, jossa mieltä painavat asiat vuodatetaan symboliseen muotoon. Kyse on Eskolan ja Suorannan kuvaileman kokemuksen ymmärtämisen ja selittämisen keinosta,²³¹ joka on omassa kontekstissaan voinut olla tärkeä itseterapian keino.

Arki ja työ

Sodasta ja yksilöllisistä murheista huolimatta elämä jatkui ja asetti omat vaatimuksensa kotirintaman toiminnalle. Sota heijastui arkeen monin tavoin – niistä muutamia ovat säännöstely, työvoiman riittävyys ja tilallisten tapauksessa töistä selviäminen. Sota vaikutti konkreettisesti ja joskus peruuttamattomasti, kun puoliso kaatui rintamalla. Arjesta kirjoittaminen on merkittävä osa sodan aikana kirjeenvaihtoja; kuten aiemmin toin esiin, säännöllisesti kirjoitetut kirjeet mahdollistivat keskustelut päivittäisistä tapahtumista. Sonja Hagelstamin mukaan kirjeissä käydyt keskustelut arkisista asioista olivat keino kiinnittää myös rintama kotirintaman arkeen. Niin ikään hän esittää, että kirjoittamalla normaalisti rintaman epänormaalista arjesta pyrittiin luomaan läheisyyttä kotiin ja siviilielämään. Esimerkiksi maatalojen naiset kyselivät aviomieheltä neuvoja töihin ja tilanhoitoon; näin osoitettiin, että puoliso oli edelleen tärkeä perheenjäsen, jolla oli merkitystä kodin arjen kannalta.²³² Lisäksi näin ylläpidettiin rauhanajan työnjakoa kirjoittamalla.²³³ Helmi kirjoittaa Reinolle ja kyselee tämän mielipidettä esimerkiksi metsän ostamisesta, eläinten nahoista ja sotakuukausirahan käytöstä:

*Meillä on niitä vasikan ja lampaan nahkoja pitäisköhän ne laittaa kunnostettavaksi. Kirjoita nyt mitä ajattelet tarvittaisko niitä.*²³⁴

*Mihinkä minä nyt paan sen palkan. Sano nyt sinä kuinka sen kans rupian huseeraamaan.*²³⁵

²³⁰ Hagelstam 2011, 315.

²³¹ Eskola & Suoranta 1998, 138–145.

²³² Hagelstam 2012, 300–306.

²³³ Vrt. esim. Hytönen 2014, 113–116.

²³⁴ Helmi Yli-Luukon kirje Reino Yli-Luukolle 13.1.1944.

²³⁵ Helmi Yli-Luukon kirje Reino Yli-Luukolle 15.1.1944.

Vaikka agraariyhteisössä naiset olivatkin pääsääntöisesti tottuneet raskaaseen työhön, sodan jälkeen muistoissa korostuu usein kokemus uupumuksesta ja niukkuudesta.²³⁶ Kirjeenvaihdossa asiasta ei kuitenkaan usein puhuttu, mikä on ymmärrettävää huojentamisen funktion kannalta ja Valtion Tiedotuslaitoksen ohjeiden valossa. Kummankaan osapuolen näkökulmasta katsottuna ei ollut toivottavaa aiheuttaa toiselle turhaa huolta. Lisäksi on mahdollista, että jälkikäteen omaa työtä ja jaksamista tulkittiin eri tavoilla. Yhtä kaikki arjesta selviytyminen oli toisinaan haasteellista; ruokapula ja elintarvikesäännöstely olivat kotirintaman kiperiä kysymyksiä sodan aikana.²³⁷ Säännöstelyllä pyrittiin varmistamaan välttämättömien elintarvikkeiden ja muiden tarvemateriaalien oikeudenmukainen jako, armeijan varustaminen, ja yhteiskunnan toimintojen ylläpitäminen kriisitilanteessa.²³⁸ Kotirintaman näkökulmasta tämä tarkoitti totuttelua uudenaiseen niukkuuteen, säästämiseen ja itse tekemiseen. Perheiden ruokkimiseksi ja vaatettamiseksi naisten oli harjoitettava taitojaan ja kekseliäisyyttään, ja monet olivatkin suoranaisia monitaitureita taloushoidossaan.²³⁹

Helmi Yli-Luukko ei ainakaan kirjeissään antanut kuvaa siitä, että hänen kotonaan Huissilla tai Luukon tilalla olisi kärsitty erityisesti pulaa elintarvikkeista tai muista tarveaineista, vaikka hän kirjoittikin usein kodin ja arjen asioista. Toisaalta maaseudulla erityisesti ruoasta oli vähemmän puutetta, sillä ruokaa tuotettiin itse omilla pelloilla ja puutarhoissa²⁴⁰. Helmikin kirjoittaa vihannesmaista kotonaan Huissilla ja Luukossa, ja sodan jälkeen hän viljeli hyvin paljon erilaisia kasviksia ja vihanneksia²⁴¹:

*Olin tuolla jo vähän multaa tonkimassa, meinaan istuttaa tai paremmin sanoen kylvää kaalinsiemenet lavaan kun vähän vielä lämpää.*²⁴²

*Kun mä tulin kotia niin lauantaina istutin juurikasvia, mutta ei se ollu raskasta työtä kun äiti käänti maan ja minä vain haravoin ja tein vakoja ja istuttelin.*²⁴³

*Olemme Kaisan kans peraannu naurismaata mulle tuli kauhiat rikkaruohopellot.*²⁴⁴

---

236 Junila 2012, 209–213. Toisaalta, kuten Kirsi-Maria Hytönen kirjoittaa, esimerkiksi naisten muisteluissa väsymyksestä ei välttämättä puhuta suoraan, vaan pikemminkin kiinnitetään huomiota väsymykseen liittyviin tekijöihin. Ks. lisää Hytönen 2014.

237 Tosin on huomattava, kuten johdannossa mainitsin Junilaa mukailien, että maaseudulla etenkin ruokahuolto oli turvattu paremmin kuin kaupungeissa.

238 Teräs, Keskinen & Seppälä 2012, 10.

239 Rääkkönen 1993, 196–200.

240 Rääkkönen 1993, 174–175.

241 L. Yli-Luukko 2010.

242 Helmi Yli-Luukon kirje Reino Yli-Luukolle 1.5.1944.

243 Helmi Yli-Luukon kirje Reino Yli-Luukolle 26.5.1944.

244 Helmi Yli-Luukon kirje Reino Yli-Luukolle 1.7.1944.

Hän kantoi huolta erityisesti Luukon tilan kannattavuudesta ja taloudellisuudesta, mistä hän myös kirjoitti Reinolle²⁴⁵. Lisäksi arjen pyörittämisen ohella hänellä oli aikaa harkita ja kirjoittaa Reinolle oman tilan ostamisesta. Voi siis väittää, että sodan kaltaisessa kriisitilanteessakin hän säilytti tulevaisuudenuskonsa ja harkitsi ja suunnitteli elämää pidemmälle, myös sodanjälkeiseen aikaan. On tietysti mahdollista, että kotona kärsittiin niukkuutta tai pulaa, mutta Helmi ei vain kirjoittanut siitä; kyseessä voi hyvin olla hänen pyrkimyksensä antaa Reinolle kuva, että kotona kaikki oli hyvin ja puoliso saattoi olla siinä suhteessa rauhallisin mielin. Muisteluaineistoissa korostuu usein aineellinen niukkuus ja pula työvoimasta, kuten Pia Olsson tuo esiin²⁴⁶; verrattain kirjeenvaihto ja muisteluaineistot voivat siis korostaa erilaisia asioita. Reinokaan ei kirjoittanut nälästä tai puutteesta, mutta toisaalta maininnat ruoasta – erityisesti hänen palattuaan Suomeen – näyttävät kuin jonkinlaisina juhlahetkinä.²⁴⁷

Arjen haasteista selviytyminen vaati usein yhteisöllistä solidaarisuutta. Apua annettiin puolin ja toisin, oli kyse sitten elintarvikkeiden lainaamisesta ja myymisestä tai maatalouskoneista ja työvoimasta. Sosiaalisten verkostojen merkitys korostui ja ne olivat tukiverkko vaikeassa tilanteessa. Hankalaa olikin niillä, joiden tuttava- ja sukulaispiiri olivat pienet. Erityisen vaikeassa asemassa olivat raskaana olevat naiset sekä äidit, joilla oli vielä pieniä lapsia huollettavanaan.²⁴⁸ Avunanto perustui vastavuoroisuuteen. Maaseudulla se ei ollut mikään uusi toimintatapa, vaan naapureiden ja muun kylänväen kesken oli ennenkin luotettu talkootyöhön²⁴⁹. Kirjeissään Helmi kertookin toisinaan sota-ajan kyläyhteisön yhteistyöstä. Hän esimerkiksi lupautui naapurin hautajaisiin auttamaan tarjoilujen kanssa, ja kylvöapu korvattiin osallistumalla naapurin lannanajoon.²⁵⁰ Myös perhepiirissä avunanto oli tärkeää: syksyllä hän esimerkiksi kehräsi villalankaa kälylleen Kaisalle (ristimänimeltään Sisko Katariina), ja he sopivat yhdessä kankaiden hankkimisesta.²⁵¹ Kesän lopulla talon töihin ja heinäntekoon apua toi venäläinen sotavanki, jonka Helmi oli ilmeisesti käynyt hakemassa asemalta; kirjeistä päätellen Maksimiksi kutsuttu venäläisvanki tuli hyvin toimeen talonväen kanssa ja teki reippaasti töitä – räsyisten vaatteiden tilalle hän sai talon miesten pukineita,

---

245 Esim. 26.5., 19.5., 15.5.1944.

246 Olsson 2005, 171.

247 Nälkäkerronnasta ks. esim. Pehkonen 2013, myös Hytönen 2014. Kirjeistä esim. Reino Yli-Luukon kirjeet Helmi Yli-Luukolle 5.3. & 5.12.1944

248 Räikkönen 1993, 197; Näre 2008a, 338–340. Sosiaalisten tukiverkostojen puuttuminen vaikutti myös asuinoloihin. Esimerkiksi pääkaupunkiseudulla asunnon löytäminen oli usein erityisen vaikeaa niille, joilla ei ollut omaisia ja tuttuja alueella. (Malinen 2014, 155–157.)

249 Jutikkala 1942, 30–33. Huomaa kuitenkin ero virallisen ja epävirallisen talkootyön välillä; ensin mainittu liittyy työvelvollisuuslainsäädäntöön, ja jälkimmäinen tavanomaisiin suusanallisiin sopimuksiin kyläyhteisön jäsenten välillä. Ks. esim. Hytönen 2014.

250 Helmi Yli-Luukon kirjeet Reino Yli-Luukolle 15.1. ja 17.5.

251 Sisko Katariina Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 28.11.1944.

ja pääsi käyttämään polkupyörääkin vieraillessaan muiden kylällä olevien venäläisvankien luona.²⁵² Yleisesti ottaen suhteet mautilojen isäntäväen ja työapuna olevien sotavankien välit olivatkin hyvät, ja vangit saivat olla melko vapaasti. Ilmeisesti olot Munakan kylällä olivat Maksimin ja monen muunkin mielestä niin hyvät, että olisivat mielellään jääneet Suomeen. Lokakuussa vankien palautuksen yhteydessä tapahtuikin karkaamisia niiden parissa, jotka eivät halunneet palata takaisin Neuvostoliittoon.²⁵³

Kyläyhteisön tapauksessa talkootyössä tuskin oli kyse mistään aatteellisesta toiminnasta; yhteistyön ja keskinäisen avunannon tarkoituksena oli yksinkertaisesti selviytyä arjesta, mikä tarkoitus sillä oli rauhankin aikana ollut. Kirsi-Maria Hytösen mukaan ilman yhteistyötä sadonkorjuu olisi paikoin jäänyt tekemättä tai tullut tehtyä huonosti, mikä olisi puolestaan vaikuttanut elintarviketilanteeseen; Hytönen kirjoittaa tämän olevan osaltaan isänmaan puolesta tehtyä työtä.²⁵⁴ Helmi ja Reino Yli-Luukon kirjeissä sadonkorjuuseen ja yleensä maanviljelyyn liittyvät keskustelut eivät sisällä isänmaallisia sävyjä, eikä sellaista ole havaittavissa Helmin kirjoittaessa naapureiden kanssa tehdyn yhteistyön tapauksessakaan. Elintarviketuotannon välttämättömyys ei riipu sodasta, ja naapureiden väliseen yhteistyöhön oli ennenkin tukeuduttu. Sadon jääminen pelloille ei olisi ollut sen toivottavampaa rauhanajankaan näkökulmasta.

On toki mahdollista, ettei isänmaallisuuden korostaminen yksinkertaisesti ollut tärkeää juuri tässä kirjeenvaihdossa. Toisaalta sitä voi tarkastella aikalaisaineiston ja muisteluaineiston välisen jännitteen näkökulmasta. Edellä käsittelemieni Ville Kivimäen argumenttien mukaisesti voi kenties väittää, ettei tilanteessa ollut mielekästä korostaa työntekoa ja ponnisteluja poikkeuksellisen isänmaallisena – kyseessä oli syvällisesti merkityksellinen asia, jota painotettiin lähinnä vain julkisissa puhunnoissa. Korostunut huoli elintarviketuotannon suhteen on nähtävissä ajasta kertovissa lähteissä ja on myös ymmärrettävää kontekstissaan, mutta sen merkitys on pidettävä omissa mittasuhteissaan – mielestäni huoli nousee enemmän siitä, että maaseudun työkykyinen miesväestö oli pääosiltaan sidottuna rintamatehtäviin. Naisten työpanos oli välttämätön osa sotaponnistuksia, ja jälkikäteen sitä on merkityksellistetty poikkeuksellisen ja ihmeteltykin.²⁵⁵ Monet sota-aikana eläneet todella saivat raataa terveytensäkin uhalla ja tehdä moninkertaisen

252 Helmi Yli-Luukon kirje Reino Yli-Luukolle. 7.7.1944. Palautettu lähettäjälle; T. Yli-Luukko 2014.

253 Kujansuu 2006, 1038–1041; T. Yli-Luukko 2014. Maatiloilla työskennelleiden sotavankien olot olivat sangen erilaiset verrattuna vankileireillä pidettyihin vankeihin. Tilojen työapuna olevat vangit saivat säännöllisesti syödäkseen ja pääsivät kulkemaan melko vapaasti – useimmille ei tullut mieleenkään karata.

254 Hytönen 2007, 36.

255 Esim. Lovio 1993, 98–99; Peltonen 1993, 67–70.

työmäärän.²⁵⁶

Mielestäni on silti tärkeää pitää mielessä tulkintojen kerroksellisuus, jossa myöhemmät tapahtumat ja muistelu vaikuttavat kokemusten tarkasteluun. Isänmaallisuuden korostaminen ei välttämättä ollut keskeinen tai selkeä ajattelutapa. Maataloustöissä naiset ja miehet olivat tottuneet kovaan työhön ja uurastus oli perinteisten rooliodotusten mukaista²⁵⁷, eikä naapureiden välinen avunanto tulkintani mukaan muodostunut mitenkään poikkeuksellisen isänmaalliseksi työksi kuin ehkä propagandassa tai vasta myöhemmin tarkasteltuna ja muisteltuna.

Tulevaisuus

Tuoreelle avioparille ajatus yhteisestä elämästä näyttää toimivan kannustimena ja osapuolia motivoivana tekijänä. Mieleeni nousikin ajatus, että tulevaisuudensuunnitelmat toimivat joiltain osin transgressiivisen diskurssin tapaisena tilana. Kuvitelmissa asioiden järjestämisestä ”sitten joskus” täytyy mielestäni transgressiivisen tilan funktioita, kun puoliset miettivät yhteiseloja ja sen käytännöllisten haasteiden ratkaisemista. Elämän järjestämisen suunnittelu suuntaa ajatukset samalla tavalla sodan arjen tuolle puolelle, aikaan ja paikkaan, jossa taistelut ovat jo ohi. Agraariyhteisössä kasvaneina ja eläneinä heillä oli todennäköisesti selkeät käsityksensä arjesta ja työnteosta, joten niihin kohdistuvat suunnitelmat ammentavat sellaisesta tutusta maailmasta, jota Erkkä Pehkonen kuvaa transgressiivisen diskurssin rakennusosana.

Tulevaisuuden ajatteleva ei nähdäkseni ollut vain etäistä haaveilua. Käytännönläheisenä kirjoittajana Helmi mietti tilan ja talouden hoitoa hyvin konkreettisten esimerkkien kautta. Hän esimerkiksi kirjoittaa karjanhoidosta:

*Täällä oli viime viikolla yhdessä talossa irtaimen huutokauppa siellä oli tullut lehmien hinnaksi 18,000:- ja 20,000 mk. - - Sitten mekin kasvatettais lehmiä vasikoista ja sitten myytäis ja saatais silläkin lailla tuloja karjasta.*²⁵⁸

Sodan aikana Yli-Luukon tila toimi vielä veljesten yhteistaloutena; Helmi ei vielä vakituisesti asunut puolisonsa kotona vaan kävi siellä vain tarvittaessa hoitamassa talon töitä yhdessä Aino Yli-Luukon kanssa. Tuore aviopari haaveili kuitenkin yhteisestä kodista, ja siksi kirjeenvaihdon

---

256 Peltonen 1993, 48–53.

257 Lovio 1993, 99.

258 Helmi Yli-Luukon kirje Reino Yli-Luukolle 1.5.1944.

toistuva aihe etenkin kevään edetessä on tulevan elämän järjestäminen. Reino ja Helmi neuvottelevat kirjeissä erilaisista vaihtoehtoista: tilan maiden jaosta ja kartanon²⁵⁹ lunastamisesta, talon rakentamisesta, tai mahdollisesti jonkin myynnissä olevan tilan ostamisesta.²⁶⁰ Tärkeää molemmille näyttää olevan löytää ratkaisu, joka miellyttää kumpaakin: ”*Sano toivomuksesi suoraan, koitan tehdä parhaani.*”²⁶¹ Reino kirjoitti suunnitelmista Eliina Rakennukselle eri kirjeissään ja näyttää yleensä luottavan anoppinsa arvostelukykyyn ja tämän huolenpitoon Helmiä kohtaan; hän myös otti tähän yhteyttä, kun Helmin kirjeet viipyivät ja hän pelkäsi, että vaimolle oli sattunut jotain.²⁶²

Neuvottelu ja yhteistyö olivat tilanteessa tärkeitä siksikin, ettei Reino tilanteessa oikein voinut ottaa selvää asioista. Hänen mukaansa ”*[o]n vain vaikea täällä tehdä laskelmia, kun ei yhtään tiedä 'siviilimailman' hintoja eikä muutakaan siviilitouhusta nykyään.*”²⁶³ Helmi lupaakin ottaa asioista selvää:

*Kun vähä friskaannun käyn sahalla kyselemäs puutavaran hintoja ei niitä puhelimes oikein saa selville.*²⁶⁴

Tulevaisuudensuunnitelmat, kodin hankkimisesta tai rakentamisesta keskustelu, sekä tilan ja karjanhoitoon liittyvät sisällöt siis kurkottavat sodanjälkeiseen tilanteeseen, jonka ajankohta on jokseenkin määrittelemätön kirjeiden kirjoitushetkellä. Suunnitelmat luovat sikäli uskon siitä, että sodasta selvitään kyllä hengissä. Toisaalta ne vievät ajatukset pois nykyhetkestä ja rakentavat tilaa, jossa pariskunta on yhdessä. Tässä toteutuu Erkkä Pehkosen muotoileman transgressiivisen diskurssin funktio, jossa rauhanajan arkea peilataan vasten sota-aikaa. Tulevaisuuden suunnittelulla ei siis ole merkitystä vain osapuolia motivoivana tekijänä: se kohdistuu myös nykyhetkeen, ja siten kirjoittajien huojentamiseen. Kesällä 1944 keskinäinen huojentaminen on kuitenkin entistä haasteellisempaa, sillä lääkintämiehenä Reino joutui nyt lähemmäs sodan rujoa puolta kuin kertaakaan aikaisemmin jatkosodan aikana. Seuraavassa tarkastelen sodan henkisiä vaikutuksia ja niiden sietämisen keinoja.

---

259 Tässä yhteydessä kartano tarkoittaa tilan kiinteitä rakennuksia.

260 Reino Yli-Luukon kirjeet Helmi Yli-Luukolle esim. 30.3., 4.4., 23.4., 12.5. jne.; Helmi Yli-Luukon kirjeet Reino Yli-Luukolle 29.4., 1.5., 7.5., 8.5., 26.5.1944 jne.

261 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 23.4.1944.

262 Reino Yli-Luukon kirjeet Eliina Rakennukselle 25.4., 15.5., 2.7.1944.

263 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 23.4.1944.

264 Helmi Yli-Luukon kirje Reino Yli-Luukolle 26.5.1944.

4.3. Mielen sodat

11.6. Reino Yli-Luukko kirjoitti Helmi-vaimolleen kirjeen, jossa sävy on muuttunut hyvin radikaalisti. Hänet oli siirretty eturintamaan ja ilmapommitusten ja taisteluiden tapahtumat näyttävät järkyttäneen häntä syvästi. Tämän viimeisen kuukauden kirjeet ennen hänen vangiksi jäämistään ovatkin yleisesti ottaen sävyiltään huolestuneita, ajoittain jopa ahdistuneita. Ensi kertaa hän kertoo vaimolleen sodan rujosta puolesta: kuolemasta, tappamisesta ja pelosta. 16.6. päivätyssä kirjeessään hän kirjoittaa:

On niin kauhian kamalaa kun täällä täytyy olla varuillaan ja vetäytyä piiloon ja sielä odottaa jos sattuis että ei vieraan maan ihminen huomaisi ja yrittäisi murhata.

Alkuperäisessä kirjeessä Reino on alleviivannut sanan ”ihminen”. Tulkintani mukaan tämä on hyvin kuvaavaa, ja se osoittaa, että taisteluidenkin keskellä hän näki vastapuolellaan toisen ihmisen. Erkki Pehkonen mukaan sodassa tappamisen tekoa ei tulkittu niin, että se olisi tullut yksilön lähelle²⁶⁵. Epäilemättä tulkintaa helpotti myös se, miten ”näkyvätön” vihollisesta oli tullut modernissa sodankäynnissä.²⁶⁶ Niin ikään Ville Kivimäen mukaan vihollisen kuvittelemisen demoniseksi mahdollisti epäinhimillisen kohtelun, joka kohdistui erityisesti kaatuneisiin venäläissotilaisiin ja varmasti vaikutti sotilaiden kykyyn sietää väkivaltaa ja tappamista: siitä tuli vastavuoroista ja itseään ruokkivaa.²⁶⁷ Yllä olevan lainauksen perusteella Reino Yli-Luukon voi kuitenkin väittää tarkastelleen vihollissotilaita Pehkonen kuvaamina ”tuntevina ja oman elämäntarinansa omistavina ihmisinä”, vaikka Pehkonen mielestä harva suomalainen sotilas edes näki vastapuolen edustajat tällä tavalla. Kirjeet eivät kerro, joutuiko Reino Yli-Luukko koskaan todella taistelemaan ja tappamaan, eivätkä tätä kysymystä osaa valottaa hänen lapsensakaan. On siis sikäli mahdollista, ettei hän suurhyökkäyksen aikaanakaan surmannut vastapuolen sotilaita, eikä hän siten joutunut tulkitsemaan elävän ihmisen hengen riistämistä itselleen ymmärrettäväksi tapahtumaksi. Reino Yli-Luukko ei pitänyt itseään sotilaana, mutta omien sanojensa mukaan ei myöskään välttänyt sitä minkä katsoi velvollisuudekseen:

*Mikä on välttämätöntä, niin sitä ei voi auttaa.*²⁶⁸

Siirtyminen lähelle etulinjaa ja ensikäden kokemus sodasta näyttäisivät olleen monille suoranainen

²⁶⁵ Pehkonen 2013, 83.

²⁶⁶ Leed 1979, 19–21.

²⁶⁷ Kivimäki 2008, 143–147.

²⁶⁸ Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 11.6.1944.

järkytys. Esimerkiksi Hanna Kuusi kirjoittaa erään siilinjärveläisen perheen kirjeenvaihtoa käsittelevässä artikkelissaan, miten linnoitustöihin lähteneen nuorukaisen kirjeet yhtäkkiä muuttuvat luonteeltaan raskaiksi talvisodan sytyttyä.²⁶⁹ Siinä, missä Kuusen aineiston nuorukainen kuvailee suorituksiaan taisteluissa, Reino Yli-Luukko ei ollut mitenkään halukas kuvaamaan rintaman tapahtumia. Tämä voi juontaa juurensa Valtion Tiedotuslaitoksen ohjeistuksesta, mutta enemmänkin hänen sävynsä tuntuu painottavan aiheen vastenmielisyyttä:

*En viitsi kertoa mitään sen kummempaa tapahtumista. Ymmärrät hyvin itsekin minkälaista on nykyaikaisessa sodassa, jossa ilmaa ym. jyllää.*²⁷⁰

Alakuloinen tunnelma säilyy kesäkuun kirjeissä, sisältäen edelleen niitä elegisiä ja romanttisia piirteitä, joita Erkki Pehkonen²⁷¹ määrittelee liittyväksi transgressiiviseen diskurssiin:

*Linnutkin jo osasta opettava poikasiaan lentämään. Ne ovat onnellisia. Ei ne pelkää tulevaisuutta. Niitä ei kukaan vangitse. - - Kuinka paljon onnellisempia ne ovat kun ihmiset, kun niiden ei tarvitse pelätä huomista päivää. - - Älä nyt vain naura tälle ”lorulleni”.*²⁷²

Järkytys ja epätoivo eivät sikäli ole mikään poikkeuksellisia reaktioita. Eturintaman oloissa miesten hermot olivat jatkuvasti kireällä paitsi taisteluiden aikana, myös kun odotettiin jotain tapahtuvaksi. Sodan tulkitseminen ja merkityksellistäminen eri tavoin auttoi sietämään hermopainetta²⁷³, mutta vain tiettyyn pisteeseen asti. Yhteydet kotiin ja perheeseen olivat varmasti tärkeä henkistä kestävyyttä ylläpitävä tekijä. Reino kirjoittaa Helmille 27. kesäkuuta:

*Olisin ehkä jo aikoja menettäny elämänhaluni ellet sinä rakkain antanu sitä mulle takaisin.*²⁷⁴

Lainauksessa tunnesiteeseen turvautuminen näyttäytyy kantavana voimana keskellä ankeaa ja epävarmaa nykyhetkeä. Kuvaavaa on, että Reinon kirjeissä tunnesiteestä kirjoittaminen ja sen tähdentäminen korostuvat erityisesti kesäkuun suurhyökkäyksen aikana. Huoli selviytymisestä ja puolisosta purkautuivat esimerkiksi unina, joissa hän ei kyennyt löytämään vaimoaan.²⁷⁵

269 Kuusi 2000, 350–351 .

270 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 13.6.1944.

271 Pehkonen 2013, 93.

272 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 27.6.1944.

273 Esim. Leed kirjoittaa sodasta liminaalisena tilana ja initiaatoriittinä miehuuteen. Ks. Leed 1979, 12–33.

274 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 27.6.1944.

275 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 1.7.1944.

Toisaalta kestäkykyä tuki myös huumori. Erityisesti ironia ja musta huumori kukoistivat, ja kysyä voi, oliko sodan ja kuoleman läheisyydessä jotain sellaista, mikä suorastaan pakotti nauramaan²⁷⁶. Reinokin sotavankeuttaan muistelllessaan kertoi erityisesti huvittavia anekdootteja, kuten ilmenee hänen kertomuksessaan ”tyhmästä tsuhnasta”, johon palaan hieman jäljempänä. Toisaalta oma pelko saatettiin kätkeä raivoon ja suoranaiseen raadollisuuteen, ja erityisesti nuoret miehet kertoivat rintamalta hurjia sankaritarinoita.²⁷⁷ Niin ikään Hanna Kuusen mukaan suhteet kotiin ja kirjeiden kirjoittaminen oli tärkeä keino purkaa tuntemuksia ja ikävää sekä pukea sanalliseen muotoon taisteluiden traumaattisia kokemuksia.²⁷⁸ Selviytymiskeinoja oli siis erilaisia, ja yksi merkittävä voimien lähde oli uskonnollisuus. Tuomas Tepora toteaa, että mielialakatsauksissakin huomattiin uskonnollisten ihmisten uhrinsietokyvyn olevan erityisen suuri.²⁷⁹ Vaikka Ilona Kemppaisen ja Erkki Kansanahon mukaan julkisissa puhunnoissa uskonnollis-isänmaallinen paatos oli jo menettänyt merkityksensä ja sotaväsymyksen kasvaessa rintamauskonnollisuus heikkeni,²⁸⁰ omassa aineistossani tästä ei näy erityisiä merkkejä. Esimerkiksi Olavi Yli-Luukko, yksi Reinon veljistä, kirjoittaa Helmille:

Minulla on täällä ollut ihmeellinen Jumalan varjelus. Selvisin siitäkin tulihelvetistä, jossa Veikkokin haavoittui, aivan ehjänä. Lisäksi olen monista kovista ilmapommituksista selvinnyt ruumiillisesti ja sielullisesti. - - Nämä kaikki tapaukset ovat selventäneet minulle sitä, että ainoastaan Herrassa on meillä tuki ja turva.²⁸¹

Vapauduttuaan Reinokin kirjoitti, ettei sotavankeudessa voinut luottaa muuhun kuin Jumalaan.²⁸² Yksittäisille miehille uskonto näyttäisi siis pysyneen merkittävänä keinona selviytyä traumaattisista tilanteista – ja selviytyminen ylipäätään saattoi vahvistaakin uskoa. Edellä Olavi kuvaa välttyneensä vakavilta vammoilta kovissakin ilmapommituksissa, ja myöhemmin Reino kertoi juosseensa luotinateessa haavoittunutta kantaen²⁸³. Hengen ja terveyden säilyminen näissä tilanteissa saattoikin luoda uskoa, että jokin korkeampi voima oli varjellut läpi vaarojen. Ensimmäisten suomalaisten sotavankien palautuksen jälkeen Reino kirjoittaa:

Kyllähän Kaikkivaltias on kuullu kurjan vangin rukoukset ja hätähuudot ja suojellu sinua

276 Feigel 2013, 31.

277 Kuusi 2000, 351, 362–363.

278 Kuusi 2000, 364.

279 Tepora 2008, 117.

280 Kemppainen 2006a, 234–235; Kansanaho 1991, 260–261. Teporan mukaan myös sotilaspastoreilla saattoi olla haitallinen vaikutus rintamajoukkojen mielialaan. (Tepora 2008, 117.)

281 Olavi Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle. 31.7.1944.

282 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 25.11.1944.

283 L. Yli-Luukko 2009.

*kaikesta pahasta. Suojelihan hän muakin taistelukentällä, vaikka suurin osa ympäriltäni kuolikin.*²⁸⁴

Niin tai näin, rintamakokemusten traumaattisia ominaisuuksia ja vaikutuksia ei voi kieltää. Mitä sitten tapahtui, kun järjettömässä ei enää ollut järkeä? Ville Kivimäen mukaan juuri yhtäkestoinen vihollisen rumputuli ja tykistökeskitykset jättivät pahimmat arvet sotilaiden psyykeen. Ilmapommitukset oli paljon helpompi kestää, kun oli jotain tekemistä.²⁸⁵ Jatkuvana se koetteli hermoja ja kestävyysrajoja, ja lieveilmiöt kuten unettomuus ja painajaiset yleensä vain pahensivat tilannetta. Lopulta hermopaine ja pelko työnsivät reunan yli ja aiheutti mielen järkkymisen.²⁸⁶ Ville Kivimäen mukaan suhteessa psykiatriseen hoitoon ohjattuja potilaita tuli suhteessa enemmän rintaman tukijoukoista – siis siitä osasta armeijaa, joka ei ollut palveluksessa etulinjassa. Mielen häiriöihin oli tosin paljon muitakin syitä kuin vain ilmapommitukset tai taistelukokemukset, sillä rintaman läheisyydessä sodan raadollisuus tuli esiin hyvin karuilla tavoilla; Kivimäki kuvailee Reino Yli-Luukon tavoin aseettomassa palveluksessa ollutta mieshenkilöä, jonka mieli oli järkkynyt hänen haettuaan suojaa kuopasta, jossa oli mädäntynyt puna-armeijan sotilaan ruumis.²⁸⁷ Järkytyneessä tilassa oli myös moni haavoittunut, mutta myöhemmin Reino kirjoittaa rauhallisen puheen vaikutuksesta hermostuneeseen mieleen:

*Olen monasti ihmetelly kuinka rauhallinen rohkaiseva puhe voi vaikuttaa kärsivään. Vaikka itse pelkäsin suunnattomasti kun kranaatit satelivat ympärille, koitin jutella rauhallisesti paareilla makaajalle, että ”älä pelkää, ei ne tuu lähelle, se vain siltä tuntuu, ja niin hän taas rauhoittui.”*²⁸⁸

Ville Kivimäki esittää teoksessaan *Murtuneet mielet*, että psykiatriseen hoitoon lähetetyistä miehistä suhteessa suurempi osa oli vanhempia miehiä, jotka myös useimmiten olivat talvisodan veteraaneja. Niin ikään Kivimäen mukaan sotakokemusten kertymisellä näyttää olevan yhteys mielen järkkymisen kanssa. Toisaalta monet vanhemmat miehet olivat naimisissa, ja intiimi ihmissuhde saattoi auttaa kestäämään sodan olosuhteita. Avioliitto toimi siten eräänlaisena ankkurina, joka auttoi

284 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 27.11.1944.

285 Kivimäki 2013, 63; Feigel 2013, 24.

286 Tämä ilmiö oli havaittu jo ensimmäisen maailmansodan aikana: tykkitulen keskeltä sekavina palanneiden miesten vaivaksi katsottiin *shell shock*, mikä ilmeni erilaisin fyysisin ja psyykkisin oirein. Suomessa toisen maailmansodan aikana havaittiin vastaavanlainen ilmiö, ja sen nimeksi muotoutui miehistön suussa ”tärähtäminen”. *Shell shock* oli ensisijaisesti brittien nimitys kyseiselle tilalle. Saksalaisilla ja ranskalaisilla oli sille omat nimityksensä. Vietnamin sodan jälkeen se tunnustettiin virallisesti posttraumaattiseksi stressioireyhtymäksi. Ks. esim. Kivimäki 2013 tai Winter 2006.

287 Kivimäki 2013, 63, 77. Ks. myös Leed 1979, 18–19.

288 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 27.11.1944.

ylläpitämään tulevaisuudenuskoa. Naimisissa olevat miehet saattoivat kuitenkin myös tuntea olevansa väärässä paikassa. Erityisesti rauhallisempina jaksoina rintamalla nousi joskus tunne, että aika olisi tullut käytettyä hyödyllisemmin kotona perheen parissa.²⁸⁹ Reinolle toivo yhteisestä elämästä Helmin kanssa näyttää Kivimäen ajatusten mukaisesti toimineen raskaan nykyhetken tuolla puolen hämmöttävänä, motivoivana kannustimena:

*Niin, kyllä minä vielä jaksan toivoa että kerran vielä pääsen työhön omalle pellolle, omalle rakennustyömaalle ja omalle työverstaalle, työskentelemään meidän oman kotimme hyväksi.*²⁹⁰

*Miltähän se tuntuu sitte kun saa lähteä omansa luo, eikä enää tarvitte huolehtia takaisin lähdestä. Tuntuukohan sekin ”unelta”.*²⁹¹

Ville Kivimäen mukaan halu päästä rakentamaan hävittämisen sijaan liittyy osaltaan sotaväsymykseen ja turtumiseen rintaman oloihin. Taisteluiden keskellä kotiin ja siellä odottavaan perheeseen suunnattiin ajatukset hyvästä ja kauniista.²⁹² Siten tulevaisuudensuunnitelmilla on merkityksensä motivoijana ja nykyhetken tuolla puolen siintävänä tavoiteltavana haaveena. Käsillä olevassa kirjeenvaihdossa erityisen tärkeäksi tämä tulevaisuudenhaave muuttuu kesäkuun 1944 kirjeissä, jotka Reino Yli-Luukko on kirjoittanut Neuvostoliiton suurhyökkäyksen aikana. Toisaalta se näyttää muuttuneen myös etäisemmäksi kuoleman tullessa lähelle. Kaatumisesta oli tullut konkreettinen ja läheinen uhka, joka pakotti harkitsemaan tulevaisuutta aivan toisenlaisesta näkökulmasta. Lisäksi se herätti huolen vaimon selviytymisestä siinä tapauksessa, ettei hän ikinä palaisikaan kotiin. Siksi Reino Yli-Luukko valmisti testamenttinsa ja lähetti sen Eliina Rakennukselle, Helmin äidille.²⁹³ Tämä pahimpaan mahdolliseen vaihtoehtoon varautuminen kertoo selvästi, millä tavalla kesän tapahtumat vaikuttivat hänen mieleensä ja odotuksiinsa. Vain noin puolitoista viikkoa myöhemmin 5.-6.7.1944 Reino Yli-Luukko palveli Äyräpään sillanpäässä, jossa hän jäi sotavangiksi. Seuraavassa pääluvussa tarkastelen seurannutta viiden kuukauden epätietoisuuden jaksoa.

²⁸⁹ Kivimäki 2013, 79–87; Pehkonen 2013, 161–162.

²⁹⁰ Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 13.1.1944.

²⁹¹ Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 24.1.1944.

²⁹² Kivimäki 2013, 166.

²⁹³ Kirjeessä ei päiväystä, kuori leimattu 26.6.1944.

5. KADONNUT SOTILAS, SANKARIVAIMO

5.1. Kun sotilas katoaa

5. heinäkuuta 1944 Reino Yli-Luukko palveli lääkintämiehenä Äyräpään ”tulihelvetissä”. Suurhyökkäys jatkui edelleen ja ankarat taistelut koettelivat miesten hermoja; Ville Kivimäki kirjoittaa tapauksesta, jossa muuan joukkosidontapaikan lääkäri oli kokenut hermoromahduksen ja paennut metsään.²⁹⁴ Tehtäväänsä hoitaen Reino lähti etsimään haavoittuneita paikasta, joka oli juuri ollut kovan tulen alaisena: ”Kaikki näytti joko kaatuvan tai haavoittuvan.”²⁹⁵ Hän oli uupunut haavoittuneiden sitomisesta ja kantamisesta, ja pelko ja epätoivo vaivasivat: ”[S]e oli suoranaista ihmisteurastusta.”²⁹⁶ Halu lähteä pakoon oli suuri. Liisa Yli-Luukon mukaan Reino oli jo ollut menossa joen rantaan pakoaikeissa, mutta haavoittuneen sotilaan avunhuuto oli saanut hänet kääntymään takaisin.²⁹⁷ Tuomas Yli-Luukon mielestä myös epäily omasta uimataidosta saattoi vaikuttaa päätökseen jäädä sillanpäähän. Kaoottisessa tilanteessa muutkin herkästi hylkäsivät sillanpääaseman, mikä ei toisaalta ollut mikään riskitön päätös. Osa miehistöstä hukkui Vuokseen ja joitakin epäilemättä myös ammuttiin jokeen vihollisen tulittaessa sitä ankarasti.²⁹⁸ Eräs joen yli uimalla selvinnyt ja tulituksen välttänyt muisteli kokemusta erityisen traumaattisena, ja siitä kertominen aiheutti tärinää kuin horkkakohtauksessa vielä vuosikymmeniä myöhemmin.²⁹⁹ Reaktiota voinee verrata niihin Ville Kivimäen kuvailemiin oireisiin, joita miehet kokivat rintamalla jatkuvan hermopaineen ja pelon vallitessa; vapina oli melko yleinen oire järkyttyneiden, sotatilanteiden traumatisoimien miesten parissa.³⁰⁰ Äyräpään menetykset olivat raskaat, ja viimeisenä sillanpäähän jääneet miehet todennäköisesti joko kaatuivat tai jäivät vangeiksi.³⁰¹

Reino oli juuri kiivennyt pois suojasta etsimään haavoittuneita ankaran tulen loputtua, kun alkoi omien joukkojen tykkien tulitus samaan kohteeseen. Hän heittäytyi suojaan kivenkoloon ja selviytyi näin hengissä – alueella liikkuneet venäläisjoukotkaan eivät häntä huomanneet. Kuitenkin joka kerta, kun hän aikoi nousta esiin ja palata takaisin asemapaikkansa suojiin, tulitus alkoi uudestaan.

---

294 Kivimäki 2013, 7.

295 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 25.11.1944.

296 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 25.11.1944.

297 L. Yli-Luukko 2009.

298 Hiltunen 1989, 57.

299 T. Yli-Luukko 2013.

300 Kivimäki 2013, 33–35.

301 Hiltunen 1989, 57.

Hiekan ja mullan peitossa Reino odotti aina seuraavaan päivään asti.³⁰²

Aseen piiput osoittivat Reinoa kohti heti, kun hän nousi esiin kätköpaikastaan:

*Nousin mullan ja hiekan seasta ylös, mutta silloin oli monet konepistoolin piiput heti ojennettuna mua kohti. - - Ihmettelin mitä varte eivät he ammutakaan. Ei heillä ollu tarkoituskaan ampua. Viittasivat vain luokseen ja riisuivat pistoolin ja muun varustuksen pois, ja kun näkivät lääkintä-laukun kupeellani, niin hymyilivätkin ja sanoivat ”vot sanitäär”.*³⁰³

Reino käskettiin sitomaan venäläisiä haavoittuneita ja noutamaan muuan upseeri tulituksen kohteena olleesta paikasta. Sen jälkeen hänet kuljetettiin vastapuolen leiriin. Reino kertoo olleensa lopen uupunut. Hän sai hieman sokerivettä, pääsi peseytymään ja sitten lepäämään.³⁰⁴ Verrattain hänen saamansa kohtelu kuulostaa sangen ystävälliseltä, sillä etulinjasta kiinniotettuja suomalaisia ei yleensä otettu vastaan näin lempeästi³⁰⁵; erityisesti Teuvo Alava korostaa, miten järkyttäviä ja raakoja kiinniottotilanteet ja niitä seuranneet kuulustelut saattoivat pahimmassa tapauksessa olla³⁰⁶. Reino kuitenkin kirjoittaa olleensa tekemisissä venäläisen lääkintähenkilökunnan kanssa, joten kenties nämä tunsivat jonkinlaista kollegiaalista myötätuntoa suomalaista vankia kohtaan. Mahdollisesti myös hänen suostumisensa yhteistyöhön kiinniottotilanteessa ja haavoittuneille annettu apu vaikuttivat vangitsijoiden myötämielisempään suhtautumiseen. Ilmeisesti häntäkin kuulusteltiin, sillä myöhemmin hän kertoi lapsilleen, ettei kuulusteluissa kannattanut valehdella.³⁰⁷ Toisaalta Tuomas Yli-Luukon mukaan Reino Yli-Luukko heittäytyi välillä tyhmäksi: kun häntä oli käsketty osoittamaan suomalaisjoukkojen asemia kartalta, hän oli osoittanut pistettä kartalla ja tokaisut: ”Tuossa on Leningrad.” Reinon kertoman mukaan kuulustelijat olivat pyöritelleet päätään ja mutisseet ”tyhmä tsuhna”.³⁰⁸ On sikäli ilmeistä hänen tarkalleen tienneen, mikä oli vangin asema kuulustelussa, mutta traumaattisen ajanjakson muistoja voitiin käsitellä esimerkiksi huumorin avulla.

Pian kiinnijäämisen jälkeen alkoi pitkä matka kohti toistaiseksi tuntematonta määränpäättä. Alavan,

302 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 25.11.1944.

303 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 25.11.1944.

304 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 25.11.1944.

305 Malmi 2001, 34; Nikkilä 2002, 19–20.

306 Alava 1989, 8.

307 L. Yli-Luukko 2010.

308 T. Yli-Luukko 2012.

Frolovin ja Nikkilän toimittaman teoksen *Rukiver! Suomalaiset sotavangit Neuvostoliitossa* Sotavankimatrikkeli, josta Reinonkin tiedot löytyvät Luukko-nimen kohdalta, ilmoittaa hänen vankipaikoikseen Volosovon, Borovitšin ja Tšerepovetsin. Melko tässä järjestyksessä kesän 1944 suomalaiset sotavangit kulkivatkin leirien läpi.³⁰⁹ Viimeksi mainittu oli suomalaisten pääleiri, jonka kautta lähes poikkeuksetta kaikki suomalaiset kulkivat varsinkin siinä vaiheessa, kun sotavankien palautukset alkoivat³¹⁰.

Kirjeissään Reino ei juuri kertonut kokemuksistaan vankeudessa. Hangosta hän kirjoitti Helmille kirjeen (päivätty 25.11.), jossa hän kertoo vangiksi jäämisestään, mutta siitä, mitä sen jälkeen tapahtui, hän ei puhu paria viittausta enempää. Hän esimerkiksi kertoo nähneensä muitakin ilmajokisia ja olleensa pitkään sairaalassa vankileirillä³¹¹. Reino kirjoittaa, että hänen kyllä tekisi mieli kertoa vankeusajastaan, mutta että se olisi ”pitkä ja ikävä selostus”³¹². Hän lupaa kertoa asioista Helmille sitten, kunhan pääsee kotiin. Hän toivoo, ettei Helmi kertoisi näistä asioista muille – ehkä pyyntöön vaikutti kokemusten kipeys.³¹³

Perheenjäsenet uutinen katoamisesta tavoitti heinäkuun lopulla. Kertoessaan uutisen saapumisesta sekä pahoista unistaan Helmi tukeutuu tulkintani mukaan hyvin paljon samanlaisiin kuvauksiin, joita käyttivät puolisonsa todella menettäneet naiset.³¹⁴ Ilmeisesti heti uutisen saavuttua vallitsikin epäusko siitä, olisiko Reino voinut selviytyä. Helmi kirjoittaa Reinolle 1.12.1944 päivätyssä kirjeessään:

Sitten minä menin Eekalle ja Kaisalle näyttämään sitä raskasta sanomaa ja koko illan me itkimme, emme muuta voinut vaikka minuun ei ollenkaan se ajatus mahtunut, että olisit kaatunut.

Jälkikäteen monet sodassa puolisonsa tai muun omaisensa menettäneet muistelevat kokeneensa pahoja aavistuksia ennen suruviestin saapumista. Riikka Raittiin mukaan jatkuva kuolemanpelko ja huoli omaisesta vaikuttivat alitajuntaan ja purkautuivat sitten aavistuksina, jotka muistuivat mieleen suruviestin saapuessa. Jos puoliso palasi elossa kotiin, näitä aavistuksia ei välttämättä edes

---

309 Hiltunen 1989, 71–72.

310 Malmi 2001, 21.

311 Reino Yli-Luukon kirjeet Helmi Yli-Luukolle 27.11. & 28.11.1944.

312 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 25.11.1944.

313 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 4.12.1944.

314 Vrt. esim. Tuomi-Toljola 2008, 67.

muistettu.³¹⁵ Ensimmäinen varma merkki siitä, että jotain oli sattunut, oli kuitenkin se, ettei rintamalta enää tullut kirjettä. Kirjeet kuroivat umpeen välimatkaa perheiden ja puolisoitten välillä, ja niiden loppuminen loi tunteen sitäkin suuremmasta etäisyydestä. Jos kirjeitä ei sitten enää tullutkaan, se ymmärrettiin yleensä merkiksi pahimmasta.³¹⁶ Niin ikään myös Reinon kirjeiden saapuminen lakkasi hänen jäätyään vangiksi. On tietysti huomattava, ettei kukaan tiennyt mitään varmaa hänen kohtalostaan. Kotirintaman näkökulmasta katsottuna oli täysin mahdollista, että hän oli kaatunut Äyräpäässä. Helmi kirjoitti kärsivällisesti miehelleen, joka oli jo vankeudessa. Hänen viimeinen kirjeensä ennen puolison paluuta on päivätty 25.7. Kolme päivää myöhemmin tieto Reinon katoamisesta oli jo saavuttanut ainakin Veikko Yli-Luukon. Myöhemmässä kirjeessään Helmi kuvaa tuota epätietoisuuden aikaa ennen uutisen saapumista erityisen vaikeana. Aluksi hän lohdutautui ajattelemalla, että ehkä aviomies oli vain kiireinen rajujen taisteluiden melskeessä eikä siksi ehtinyt kirjoittamaan hänelle.³¹⁷ Myös Helmi kertoo kokeneensa pahoja aavistuksia. 1.12. päivätyssä kirjeessään hän kertoo olleensa huonovointinen sinä iltana, jona Reino jäi kiinni. Helmi kirjoittaa lisäksi unista, joissa venäläiset ajoivat heitä takaa, mutta he onnistuivat jotenkin pakenemaan. Epävarmassa tilanteessa tällaiset unet ja tuntemukset ovat luultavasti olleet omalla tavallaan hyvin merkityksellisiä ja luoneet tunnetta jonkinlaisesta kohtalonyhteydestä:

*Kyllä me varmasti yhtä olemme, kun minä olen täällä sun kipusi ja tuskasi tuntenut niin selvästi.*³¹⁸

Tunteellisia sananvalintoja lukiessa on jatkuvasti muistettava, missä yhteydessä ne kirjoitettiin. Kuten Viljo Rasila kirjoittaa, moni jälkikäteen naiivilta vaikuttava ilmaisu on omassa asiayhteydessään voinut olla hyvin merkityksellinen³¹⁹. Paitsi kuolema ja sen läheisyys, myös katoaminen ja kaikkien viestiyhteyksien tavoittamattomista palaaminen aiheuttavat väistämättä emotionaalisia reaktioita. Helmi Yli-Luukon tapauksessa on huomioitava vielä seuraava seikka: hänen puolisoaan oli jo pidetty kuolleena ja häntä itseään sotalleskenä. Reinon säilyminen hengissä ja paluu kotimaahan näyttäytyvät näin palkintona järkkymättömästä uskosta, jonka puolesta Helmi omien sanojensa mukaan oli saanut taistella.³²⁰

Epäusko omaisen menetyksen edessä on lisäksi aivan normaali reaktio muutenkin kuin sodassa. Ei

315 Raitis 1993, 255.

316 Raitis, 1993, 255; Hagelstam 2006, 217.

317 Helmi Yli-Luukon kirje Reino Yli-Luukolle 1.12.1944.

318 Helmi Yli-Luukon kirje Reino Yli-Luukolle 1.12.1944.

319 Rasila 1984, 23.

320 Aiheesta lisää luvussa 5.2.

voitu eikä haluttukaan uskoa, että juuri oma puoliso tai läheinen oli kaatunut. Asia haluttiin tarkistaa, jos oli olemassa pieninkin mahdollisuus, että tieto kaatumisesta voisi olla väärä.³²¹ Epäusko vallitsi myös Reinon läheisten keskuudessa: erityisesti Alli painottaa 3.8. päivätyssä kirjeessään Helmille syvää epäuskoa ja silti toivoa siitä, että isovelji olisi sittenkin hengissä:

*Uutisen olen kuullut. Minusta se tuntuu jollain lailla mahdottomalta. Jospa Reino sitenkin vankien vaihdon aikana tulisi takaisin. Muuten tuntuu aivan liian raskaalta. Jos hän kaatunut on, ehkä hän oli valmis lähtemään. - - Lohduttomalta se tuntuu kestää, mutta aika ei näy kysyvän uhriensa suuruutta.*³²²

Alli oli kirjettä kirjoittaessaan vielä Kauhajoella sotasairaalassa muonituslottana, mutta hän kirjoittaa haluavansa kaikin tavoin pois paikalta ja töihin vaikkapa Luukon tilalle; hänen mukaansa ihmisten hälinän keskellä huoli ja suru veljen puolesta tuntuvat erityisen pahalta.³²³ Yleensä se, miten voimakkaasti kotirintamalla reagoitiin kaatumiseen tai katoamiseen, vaihteli. Joillekin sotaleskille puolison menetys saattoi aiheuttaa fyysisiäkin oireita³²⁴ – Helmikin, vaikka uskoi puolison olevan elossa, oli ilmeisen järkyttynyt. Reinon palattua Suomeen hänen sisarensa Maija kirjoittaa hänelle Hankoon:

*Mutta kyllä Helmiparkakin on murehtinu. Senjälkeen kun surusanoma sinun katoamisestasi tuli, laihtui hän niin... Vähitellen hän siitä kyllä vähän virkistyi.*³²⁵

Riikka Raittiin mukaan puolison kuolemasta rakentuvat kertomukset ovat muodoltaan ja sisällöltään usein traagisempia kuin esimerkiksi tarinat kaatuneesta veljestä. Surun voimakkuus riippuu siitä, miten läheisiä toisilleen sisarukset olivat ennen kuolemantapausta.³²⁶ Perheen arkistoon säilyneistä kirjeistä edellä lainattu Alli Yli-Luukon kirje välittää kenties vahvimmin pelon ja pahanolon tunteita. Toisaalta tämä on ymmärrettävää, sillä Reino oli ollut hänen, Kaisan ja Helmi-sisaren tuki ja turva

321 Raitis 1993, 253. Myös Helmi kirjoitti Reinon katoamisesta tiedottaneelle sotilaspastorille saadakseen lisätietoja. Aiheesta lisää hieman tuonnempana.

322 Alli Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 3.8.1944.

323 Alli Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 3.8.1944. Yli-Luukon sisaruksille veljien omistuksessa oleva tila saattoi olla jonkinlainen varalaskupaikka, jos työtä ei muuten ollut tarjolla. Käytännöllisesti katsoen hyvin harva kuitenkaan joutui olemaan työttömänä sodan kestäessä. Ks. esim. Hytönen (2014).

324 Raitis 1993, 263.

325 Ave Maria Yli-Luukon kirje Reino Yli-Luukolle 26.11.1944.

326 Raitis 1993, 263. Raitis on käyttänyt aineistonaan luvussa 1.2. mainitun keruuprojektin yhteydessä syntyneitä muisteluaineistoa. Tietävästi sen muistelijoihin ei kuulunut sankarivainajien vanhempia. Keruuprojektin aikaan 90-luvun alussa heitä ei luultavasti enää ollut enää elossakaan. Raittiin tarkastelemat kaatunutta koskevat muistiaineistot ovat vaimojen ja sisarien tuottamia; siten niitä ja niiden muotoa ja sisältöä ei voida verrata kaatuneiden vanhempien muistoihin.

sen jälkeen, kun heidän äitinsä oli kuollut vuonna 1934³²⁷. Siksi on valitettavaa, ettei Helmin vastauskirjeitä ole säilynyt perheen arkistoon – olisi kiinnostavaa tietää, mitä ja kirjoittiko hän ollenkaan ajatuksistaan. Hieman jäljempänä tarkastelen sitä, mitä hän kertoi Reino Yli-Luukolle tämän ollessa palautettujen suomalaisten leirillä.

Kun puoliso sitten oli palannut rajan takaa ja oli vielä karanteenileirillä, Helmi kuvaili tälle tuntojaan uutisen saavuttua. Helmi kirjoitti Reinolle päivästä, jona hän kuuli uutisen puolisonsa katoamisesta. Sen tiedon hänelle toi kylän opettaja Arvid Riihimaa, joka Tuomas Yli-Luukon mukaan oli myös eräänlainen kyläyhteisön patriarkka:

*Sitten tuli yhtenä iltana kun olimme tulleet heinätoista opettaja Riihimaa Luukkoon ja mua käskettiin tupaan hänen puheilleen. - - Minä sille sanoin, että en ajattele vielä niin, luulen ettei hän ole ehtinyt vain kirjoittaa kun on niin kovat taistelut olleet ja paljon haavoittuneita ja onko siellä mahdollisuksiakaan siihen.*³²⁸

Toisaalta myös Riihimaa saattoi vahvistaa Helmin uskoa, etenkin sen jälkeen kun ensijärkytys meni ohi ja hän ehti ajatella asiaa:

*Hän ensin kyseli sinusta ja onko tullut kirjeitä enää ja epäili, että varmasti oot joutunu vangiksi.*³²⁹

Helmi oli jatkanut kirjeiden kirjoittamista puolisolleen aina heinäkuun loppuun asti – kaikki näistä palautettiin takaisin. Vaikka palautetuissa kirjeissä korostuu kasvava huoli aviomiehen kirjeiden loputtua, hän niissäkin arvelee, ettei Reino vain yksinkertaisesti ehtinyt kirjoittaa. Uutisen saavuttua huoli muuttui kuitenkin suruksi ja epäuskoksi:

*Minä en voinut enää muuta, kun itkeä, opettaja mua lohdutteli vähän ja lähti... - - Kyllä se on ollu raskasta, kun ei oo ollu sodan loppumisesta mitään tietoa on pitänyt ajatella kuinka kauan saa odottaa sitä vapautumista sieltä kärsimyksistä.*³³⁰

Useimmiten tiedon omaisen kaatumisesta toi paikkakunnan pappi tai rintamapastori kirjeellä, mutta joskus tiedon saattoi välittää viranomainen tai joku rintamalla taisteleva tuttu, vaikka

---

327 T. Yli-Luukko 2010.

328 Helmi Yli-Luukon kirje Reino Yli-Luukolle 1.12.1944.

329 Helmi Yli-Luukon kirje Reino Yli-Luukolle 1.12.1944.

330 Helmi Yli-Luukon kirje Reino Yli-Luukolle 1.12.1944.

sotasensuurista vastaava Valtion Tiedotuslaitos ohjeisti armeijan eri yksiköitä välttämään kirjeenvaihdossaan raportoimisia kaatumisista.³³¹ Reino Yli-Luukon katoamisesta tiedotti tutkielman alussa lainatulla lyhyellä sähköllä sotilaspastori Tuomo Routama.³³² Yleensä rintamapapit pyrkivät kirjoittamaan henkilökohtaisen kirjeen kaatuneen omaisille, mutta kesän 1944 kaltaisissa tilanteissa pastorit olivat yleensä niin ylityöllistettyjä, etteivät he mitenkään ehtineet kirjoittaa yksilöllistä kirjettä jokaisen kaatuneen omaiselle ja perheelle³³³. Sähke Reino Yli-Luukon katoamisesta päättyi hänen vaimolleen ilmeisesti Arvid Riihimaan kautta³³⁴, ja vasta Helmi Yli-Luukon tarkemmin tiedusteltua tapahtumien kulkua sotilaspastori Tuomo Routama kirjoitti hänelle, mitä Reinon katoamisesta tiedettiin:

*Heinäkuun 5. p:nä käytiin ankarat taistelut siinä sillanpäässä Karjalan Kannaksella, missä olimme. - - Näissä taisteluissa myöskin miehenne katosi. Viimeiset omat miehemme pelastuivat uimalla yli leveän joen. - - Todennäköistä on, että hän jäänyt sillanpäähän, joka sitten on joutunut viholliselle jo 6:n päivän vastaisena yönä. - - On suuri syy pelätä pahinta hänen kohdallaan.*³³⁵

Reinon veljet Veikko ja Olavi kirjoittivat Helmille ensimmäisinä, kun tieto Reinon katoamisesta oli saapunut. Molemmat puhuvat ”surullisesta viestistä” tai ”surullisesta sanomasta”.³³⁶ Veikko lähettää ”osaaottavat terveiset” ja allekirjoittaa kirjeen ”kanssasi sureva Veikko”. Edellä olevan lainauksen mukaisesti myös sotilaspastori Tuomo Routama totesi olevan syytä varautua pahimpaan. Hän kehottaa, varmasti työnsäkin puolesta, Helmiä turvaamaan Jumalaan. Olavikin pyrkii lohduttamaan Helmiä vastaavanlaisen puhunnan keinoin, ja kehottaa Helmiä kestäämään ”[hänen osakseen] nyt annettu raskas suru”.³³⁷ Ilmeisesti Helmi oli lisäksi kirjoittanut Reinon hyvälle ystävälle Sakari Saarivirrälle, joka oli pitkään palvellut yhdessä Helmin aviomiehen kanssa, ja pyytänyt lisätietoja Reinon katoamisesta – Saarivirta ei kuitenkaan osannut auttaa, sillä ennen

331 Raitis 1993, 256; Arimo 1984, 33–36.

332 Reino Yli-Luukko jäi vangiksi heinäkuun viidennen ja kuudennen päivän välillä. Miksi uutinen saavutti hänen vaimonsa vasta kuun lopulla, ei selviä aineistosta. Mahdollisesti sodan loppupuolen olot olivat niin sekavat, että tiedonkulku tässä kohtaa hidastui.

333 Kansanaho 1991, 180.

334 Alkuperäinen sähke on tekijän hallussa. Ks. liite 1. Ei ole tietoa siitä, miksi sähke kulkeutui Helmi Yli-Luukolle Arvid Riihimaan kautta. Toisaalta esimerkiksi Hytönen (2014, 139), toteaa, että sota-aika toi opettajille paljon ylimääräisiä tehtäviä mm. talkoiden järjestelyssä ja lottatyössä, ja ne katsottiin pitkälti osaksi ammatin toimenkuvaa. Voi siis väittää, että opettajilla oli tärkeä rooli yhteisön toimintojen tukemisessa ja sikäli ei liene outoa, että Helmille tiedon Reinon katoamisesta toi juuri opettaja Riihimaa.

335 Sotilaspastori Tuomo Routaman kirje Helmi Yli-Luukolle 7.8.1944.

336 Veikko Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 28.7.1944; Olavi Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 31.7.1944.

337 Olavi Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 31.7.1944.

katoamistaan Reino oli siirretty eri paikkaan, ja hän itse oli joutunut sotasairaalaan.³³⁸ Saarivirtakin kirjoittaa ikään kuin kaatuneen vaimolle, mutta myös pitää mahdollisena Reinon selviytyneen:

*Nöyrimmin otan teidän suruunne osaa, sillä tiedän, että se on raskasta. Mutta toivotaan sitä parasta ja mahdollista: sillä saattaa olla niin jotta Reinokin olis jäänyt/joutunut vangiksi. - - Niin tuo samaanen vankien kohtelu se meistä on arvoitus, mutta aina parempi mitä sieltä yleensä kerrotahan, jotta ei kait siellä pitäisi mitään hätää olla.*³³⁹

Edellä kuvaillut puhunnat ovat kuin omaisilta, jotka kirjoittavat kaatuneen sotilaan puolisolle. Kuten edellä toin esiin, kellekään ei ollut varmaa tietoa Reinon todellisesta kohtalosta, mutta asiasta puhutaan jo, kuin Reino todella olisi kaatunut. Tämä tekee tilanteesta mielenkiintoisen: toisaalta käytetään kaatumiseen tavallisesti liitettäviä sanoja ja ilmauksia, mutta toisaalta kirjeissä on myös havaittavissa herkkä toivo siitä, että Reino olisikin ehkä joutunut vangiksi ja olisi hengissä.

Tilanteesta kertovaa ovat niin ikään Helmille lähetetyt lehtiset³⁴⁰, jotka oli tarkoitettu kaatuneen omaisille; toisen lehtisen kanteen on lisäksi mustekynällä kirjoitettu ”Reino Luukon sankarimuistolle” ja toiseen niin ikään: ”Kiitämme teitä antamastanne kalliista uhrista, uskonnon, kodin ja isänmaan puolesta.” Ajan uskonnollis-isänmaallisen retoriikan mukaisesti lehtisissä lohdutetaan vastaanottajaa:

*Henki, jonka Kristus on lahjoittanut meille, kehoittaa meitä nöyrytymään Jumalan valtasuuruuden edessä, joka rakastavassa pyhydessään ja pyhittävässä rakkaudessaan näinä aikana lähestyy tuhansia Suomen koteja niin väkevissä ja murtavissa elämäntapauksissa.*³⁴¹

Muun muassa Marianne Junila on tarkastellut julkisen diskurssin antamaa kuvaa Suomen sodista toisen maailmansodan aikana. Erityisesti talvisotaa mutta myös jatkosotaa kuvailtiin pyhänä sotana ja ristiretkenä. Uskonnollis-isänmaallinen diskurssi ei siis keskittynyt pelkästään kaatuneisiin, vaan se liittyi laajemminkin sodan oikeutukseen. Niin ikään Jouni Tilli on tutkinut papiston roolia sodan

338 Sakari Saarivirran kirje Helmi Yli-Luukolle 19.8.1944.

339 Sakari Saarivirran kirje Helmi Yli-Luukolle 19.8.1944. Saarivirran käsitys vankileirien oloista saattoi perustua Neuvostoliiton propagandaan, jossa vankileirien oloja keuhuttiin, tai sitten hän vain yrittää rauhoitella ja lohduttaa ystävänsä epätietoisuudessa elävää vaimoa. Vankileirien todellisuus oli kuitenkin sangen erilainen kuin propagandassa annettiin ymmärtää. Ks. esim. Hiltunen 1989, 72–73.

340 Ilmeisesti Helmi sai lehtiset kenttäpapilta, ehkä Tuomo Routamalta. Koska alkuperäisiä kuoria ei ole säilynyt, mitään varmaa asiasta ei voi sanoa.

341 Sankarivainajan isän tervehdys. Ks. liite 2.

julistuksessa; hänen mukaansa pidettiin esimerkiksi sodan kärsimyksiä tarpeellisena ja kuvailtiin sitä lopunajan kamppailuna, jossa Suomella ”pohjoisen Israelina” oli ainutlaatuinen rooli. Tilli on kuitenkin myös huomauttanut, etteivät kaikki papiston edustajat olleet asiasta samaa mieltä. Erityisesti sodan loppupuolella ja sotaväsymyksen kasvaessa alettiin korostaa tottelevaisuutta ja nurisemattomuutta.³⁴²

Julkisessa diskurssissa sota ja sen kärsimykset siis selittyivät uskonnollis-isänmaallisten puhuntojen kautta. Käsittelen seuraavaksi tarkemmin niitä implikaatioita ja merkityksiä, joita kadonneen sotilaan vaimoon liitettiin.

5.2. Uhraus ja naiset sodan surijoina

Edellä tarkastelin sotaan liittyviä poissaolon ja katoamisen merkityksiä. Seuraavaksi pyrin selvittämään, millaisia mahdollisuuksia naisella oli järjestää koettua järjetöntä – ja millaisia tulkintakehyksiä kadonneen sotilaan vaimon tapauksessa saatettiin käyttää. Erityisen kiinnostavaa on se, että Helmi Yli-Luukkoa jo pidettiin soteleskenä, vaikka Reinosta ja hänen kohtalostaan ei tiedettykään mitään varmaa.

Kuten osoitin edellisessä alaluvussa, omaisten välitön reaktio Reinon katoamiseen oli pitkälti pahimman mahdollisen vaihtoehdon mukainen. Silminnäkijähavaintoa hänen kaatumisestaan ei ollut, eikä sillanpäähän jääneiden miesten kohtaloista muutenkaan ollut varmuutta. Lisäksi Reinon nimeä ei kukaan ollut kuullut radiolähetyksissä tai lukenut lehtisissä, joissa vastapuoli luetteli kiinniotettujen suomalaisten nimiä. Kun Reino oli palannut Suomeen ja oli vielä Hangossa karanteenileirillä, Helmi kertoo hänelle seuraavaa:

*Sieltä on Venäjän radio tiedoittanut monien terveisiä. Näpärän y. m. jotka joutuivat samassa kun sinä. Sinun terveisiä ei ole kuullut kukaan ja kaikki ovat uskoneet ettet ole enää elossa. Minä olen saanut uskoni puolesta taistella että elät ja tulet. Kaisa on parhaiten ollut mun kanssani samassa uskossa. Toiset ovat epäilleet.*³⁴³

---

342 Junila 2012, 193–198; Tilli 2014, 48–57, 111–112, 238. Kristillis-isänmaallisia puhuntoja on käsitellyt myös Heli Valtonen väitöstudkimuksessaan.

343 Helmi Yli-Luukon kirje Reino Yli-Luukolle 1.12.1944.

Toisaalta Kaisa itse kertoo ensin epäilleensä, voisiko veli vielä olla elossa mutta sanoo uskonsa sitten vahvistuneen:

Minä, silloin kun katoamisesi tieto tuli, olin ihan toivoton puolestasi, mutta nyt myöhemmin, kun olen kuullut että olet jäänyt sinne elävänä, olen tiennyt että myös tulet sieltä takaisinkin.³⁴⁴

Samaa hän kirjoittaa Helmillekin marraskuun lopulla, kun tieto Reinon paluusta oli saapunut:

Sinä olet kokoajan tiennyt varmasti, että Reino tulee takaisin. Olen minäkin sen tiennyt, kun se kerran elävänä on jäänyt sinne rannalle, että se tulee sieltä elävänä vielä takaisinkin.³⁴⁵

Myös Reinon sisar Maija kirjoittaa Reinolle Hankoon omaisten ja kotikylän yhteisön parissa vallinneesta epätoivosta:

Olemme täällä koettaneet vakuuttaa toisillemme, että sinä elät vielä, mutta epäily on kuitenkin kalvanut mieltä. Vain sinun Helmisi on koko ajan ollut aivan varma siitä, että olet vielä elossa. - - Koko Ujaistenkylä oli vähän lamaantunut silloin kun se tieto tuli.³⁴⁶

Ei silti näytä siltä, että kyseessä oli poikkeustapaus. Esimerkiksi Timo Malmi lainaa sotavangeista kertovassa teoksessaan erästä vankeudessa ollutta sotilasta, joka katoamisensa jälkeen oli siunattu sankarivainajana hautaan.³⁴⁷ Tapauksesta ei tosin ilmene, mihin tämä perustui; Reino Yli-Luukon kysymyksessä hänen kohtalostaan ei uutisen saapuessa kotirintamalle ollut tietävästi silminnäkijähavaintoja, joten epävarmuudelle – ja toisaalta puolison toivolle – oli perusteet. Ilmeisesti monet uskoivat pahimman tapahtuneen, sillä tiedettiin Äyräpään sillanpään olleen kovan keskityksen alaisena.³⁴⁸ Reinon sisaretkin korostavat kirjeissään Helmin luottamusta ja uskoa aviomiehen paluuseen.³⁴⁹ Yhtä kaikki Helmin kommentti on kerta kaikkiaan mielenkiintoinen ja herättää enemmän kysymyksiä kuin mihin se vastaa. Miten ja ketä vastaan Helmi taisteli Reinon sotavankeuden aikana? Millaisiin tilanteisiin ja keskusteluihin hän joutui? Valitettavasti kirjeet eivät anna tähän vastausta. Kyseessä onkin malliesimerkki kirjeiden fragmentaarisuudesta: Liz Stanleyn ajatusten mukaisesti kirje viittaa sellaiseen todellisuuteen, jota ei voida tavoittaa tyydyttävästi

344 Sisko Katariina Yli-Luukon kirje Reino Yli-Luukolle 9.12.1944.

345 Sisko Katariina Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 28.11.1944.

346 Ave Maria Yli-Luukon kirje Reino Yli-Luukolle 26.11.1944.

347 Mauno Takala Malmin mukaan 2001, 110.

348 Ave Maria Yli-Luukon kirje Reino Yli-Luukolle 26.11.1944.

349 Ave Maria Yli-Luukon, Sisko Katariina Yli-Luukon ja Eedit Yli-Luukon kirjeet.

kirjeen avulla.³⁵⁰ Mielestäni on kuitenkin perusteltua olettaa, että mainittuina viitenä kuukautena Helmi Yli-Luukko oli yhteisön näkökulmasta katsottuna soteleski. Tätä tulkintaa tukevat myös luvussa 5.1. esiin tuomani hänelle osoitetut kaatuneen omaisille suunnatut lehtiset ja omaisten suoranaiset surunvalittelut. Koska Helmi Yli-Luukko itse tai hänen omaisensa eivät asiasta kerro sen enempää, pyrin tarkastelemaan hänen tilannettaan yleisemmästä, erityisesti julkisen diskurssin tavasta käsittää sotakuolemaa ja naisten tehtävää sodan surijoina.

Regeneroiva väkivalta

Kansakunnan kestäkyvyn ylläpitäminen ja menetysten tekeminen siedettäväksi vaati erityistä kielenkäyttöä ja rituaaleja.³⁵¹ Niiden avulla kärsimyksiä paitsi tehdään ymmärrettäväksi, myös pyritään lohduttamaan kaatuneiden omaisia ja kuolemanpelon alla eläviä.³⁵² Sodan, kuoleman ja menetysten merkityksellistäminen rakentui pitkälti uskonnollis-isänmaallisen uhraus-retoriikan varaan.³⁵³ Niin sotilaita kuin siviilejäkin kannustettiin, suorastaan velvoitettiin uhrimielisyyteen kristillisen teologian mukaan.³⁵⁴ Kansallisvaltioiden kielellisissä kuvastoissa erityisesti maailmansotien aikaan tärkeitä olivat kansallismarttyyrit ja kaatuneiden sotilaiden kultti. Ville Kivimäki ja Tuomas Tepora ovat analysoineet tätä diskurssia ja kutsuneet sitä *regeneroivaksi väkivallaksi*. Heidän mukaansa se voimauttaa valtiota, yhdistää patriotismin uskonnolliseen kosmologiaan ja luo sitovan perinnön jälkipolville.³⁵⁵ Regeneroivan väkivallan keskiössä on sankarillinen uhrimielisyys: sotilaalla oli uskonnollinen velvoitus antaa henkensä muiden puolesta.³⁵⁶ Toisin sanoen kaatuneet sotilaat olivat uhrautumalla tehneet todelliseksi ajatuksen kansallisyhteisöstä, ja samalla velvoittaneet eloon jääneet ylläpitämään ajatusta ja edelleen taistelemaan sen puolesta. Perimmiltään kyse oli yleisen henkisen kestäkyvyn ylläpitämisestä: kun

---

350 Stanley 2004, 213–214.

351 Lue lisää sodasta ja omien uhraamisesta esim. Siltala (2006) tai Tilli (2014).

352 Raitis 1993, 249; Siltala 2006, 45.

353 Esimerkiksi Jouni Tilli on kirjoittanut aiheesta teoksessaan ”Suomen pyhä sota. Papit jatkosodan julistajina”. Tilli tekee selkoa nationalismien ja kristillisyyden yhteenkietoutumisesta 1800-luvulta alkaen. (Tilli 2014, 28–29.) Vaikka uskonnollisuus ja nationalismi kävivätkin usein käsi kädessä, ne saattoivat silti ajoittain olla keskenään ristiriitaisia. Kristinuskossa tärkeää on persoonallinen pelastuminen, kun taas nationalismi keskittyy enemmän tämänpuoleiseen ja yksilön ylittävään kansakuntaan. Käytännössä sota-ajan diskursseissa kristinuskko ja isänmaa kuitenkin muodostivat erottamattoman parivaljakon. Ks. Tepora 2008.

354 Ks. esim. Tilli 2014.

355 Kivimäki & Tepora 2012, 233–234.

356 Tilli 2014, 150. Ilona Kempvaisen mukaan jatkosodan aikana, erityisesti loppua kohti, uhreista puhuminen merkityksellisenä retoriikkana alkoi rakoilla. Virallisella taholla sitä kuitenkin pyrittiin ylläpitämään mahdollisuuksien mukaan. (Kempainen 2006, 234.) Kirsi-Maria Hytönen puolestaan kirjoittaa, että naiset saattoivat uhrautua myös tekemällä ankarasti töitä, ja tällöin uhrausta ei määritelty kenenkään muun kautta. (Hytönen 2014, 188–189.) Antero Holmilan mukaan sodan jälkeen uhrauksista puhuminen säilyi julkisessa diskurssissa: katsottiin, ettei sodan menetyksissä ollut mitään mieltä, mikäli maa hajoaisi sisäisiin ristiriitoihin. Siten kansakuntaa edelleen velvoitettiin ponnistelemaan yhteisrintamana, ja vanhat merkitysjärjestelmät sidottiin uusiin. (Holmila 2008, 17–18.)

menetyksille annettiin merkitys ja mieli, ne oli helpompi ymmärtää ja sietää. Tässä mielessä myös Helmi Yli-Luukolle lähetetyt lehtiset ovat ymmärrettäviä. Kärsimys ja suru esitetään vieläpä elämän kirkastajana ja koko kansakuntaa yhdistävänä kokemuksena:

*Jumala tahtoo saada rakastamansa henkilön lähelle itseään ja sitä Hän ei voi, ellei ensin puhdista ja pyhitä häntä. Ja tuo puhdistaminen on monasti hyvin tuskallista.*³⁵⁷

*Ja nyt me muodostamme Suomen kaikkien surevien kotien yhteisen suuren perhekunnan. Me olemme kaikki toisillemme rakkaita kohtalotovereita, jotka sydämellisesti hengessämme puristamme toistemme kättä.*³⁵⁸

Mitä tämä kaikki sitten tarkoitti naisten näkökulmasta katsottuna? Pia Olssonin mukaan uhrien sureminen oli erityisesti naisten tehtävä. Olsson kirjoittaa sen liittyvän suoraan naisten rooliin nykyisinä ja tulevaisuuden äiteinä. Tämä perustui erityisesti 1800-luvulta alkaen rakentuneeseen käsitykseen kansakunnasta, jossa naisilla oli keskeinen rooli synnyttäjinä ja kasvattajina, mutta sodan aikana äitejä ja lapsia koskettava propaganda kiihtyi. Tavallaan suru myös liittyi yhteisölliseen tai kansalliseen yhtenäisyyteen. Ajatus yhteisestä suuresta asiasta ja koko kansaa sitovasta kohtalonyhteydestä oli helppoa nähdä konkreettisena, kun viestejä omaisen kaatumisesta tuotiin niin moniin koteihin ja lukemattomat perheet jakoivat menetyksen ja surun tunteet.³⁵⁹ Koska suru kosketti lukemattomia ihmisiä yhteiskunnan eri kerroksilta, voitiin suorastaan puhua ”surevien kotien yhteisestä suuresta perhekunnasta”³⁶⁰, kuten esitin aiemmin luvussa 5.1. Edellä kuvaillun regeneroivan väkivallan mielessä menetyksen surua kuvataan kantajaansa kirkastavana ja ylevöittäväenä:

*Jos me uskoisimme kaiken tuskan ja ahdistuksen tulevan rakastavan Isän kädestä, me kaiken sen läpi näkisimme Hänen kirkkautensa. Kun opimme katsomaan ajallisia iäisyyden valossa, me myös opimme ilolla alistumaan Jumalan tahtoon.*³⁶¹

Diskurssissa korostuu myös alistuminen Jumalan tahtoon ja siten tapahtuneen hyväksyminen osana kirkastumista kärsimyksen kautta. Koettelemus on välttämätöntä ja siksi se on kannettava ”ilolla alistuen”. Kuvailtu puhunta palaa papistonkin saarnaamaan kristillisen teologian mukaiseen uhraavaan rakkauteen, jota esimerkiksi Jouni Tilli käsittelee jatkosodan papistoa koskevassa

357 Sankarivainajan sisaren tervehdys kaatuneiden omaisille.

358 Sankarivainajan isän tervehdys.

359 Olsson 2005, 112–114; Kemppainen 2007, 18, 23; Tepora 2008, 105.

360 Sankarivainajan isän tervehdys.

361 Sankarivainajan sisaren tervehdys kaatuneiden omaisille. Kuten mainitsin edellä, Tillin mukaan sodan kärsimysten siunauksellisuutta saarnattiin papistonkin keskuudessa. (Tilli 2014, 48–49.)

tutkimuksessaan.³⁶²

Uhraavista naisista ”pyhin” oli hieman vanhempi äiti, joka oli kasvattanut poikansa – useimmiten ainoan – kirkasotsaiseen isänmaallisuuteen, ja lähetti sitten nuorukaisen taistelemaan maan puolesta. Tämä äiti kantoi menetyksen hurskaasti ja ylevästi.³⁶³ Uhraus oli isänmaallinen teko ja siksi se ei voinut olla liian raskas; yksilön suru pantiin sivuun suuren yhteisen asian puolesta.³⁶⁴ Tästä näkökulmasta katsottuna vanhemman ja lapsen suhteessa vain uhraava äiti näyttäytyy aktiivisena toimijana, joka antaa nuoren elämän sodan ja isänmaan alttarille. Samankaltaisia puhuntoja sovellettiin myös aviovaimoihin. Hekin olivat antaneet uhrin isänmaalleen ja pääsivät siten osallisiksi surulla kirkastetusta asemasta. Sotaleskien suru ei kuitenkaan saanut aivan samanlaisia merkityksiä tai arvonantoa kuin edellä mainittu nuorukaisen äiti. Ilona Kemppaisen mukaan syitä tähän ovat muun muassa se, että kaatuneiden vanhempia oli määrällisesti paljon enemmän ja avioliiton solmineen miehen kaatuminen tarkoitti yleensä isättömäksi jääviä lapsia.³⁶⁵ Toisin sanoen sotalleski ei useinkaan voinut antautua menetykselleen, vaan hänen oli huolehdittava jälkikasvusta, eikä omalle surulle siten jäänyt aikaa.³⁶⁶ Edelleen lapsettomana Helmi oli tästä näkökulmasta katsottuna yksin surujensa ja pelkojensa kantaja.

Kemppainen jatkaa, että sotalleskiin liittyi vielä taloudellisia ja sosiaalisia kysymyksiä: heidän suhteensa kaatuneeseen puolisoon ei ollut samalla tavalla pyyteettömän antava ja uhrautuva kuten katsottiin olevan poikansa rakastavasti kasvattamalla äidillä. Aviomiehen ajateltiin antaneen vaimolleen paitsi toimeentulon, myös paljon naiseudelle olennaiseksi katsottuja kokemuksia.³⁶⁷ Mielestäni äitien ja vaimojen surijan rooleissa ja niiden eriävyydessä oli vielä muuan toinen merkittävä tekijä. Leskeksi jäänyt, usein parhaassa iässään oleva nainen saattoi avioitua uudelleen, ja ehkäpä ajatella kaatuneen puolison elämän jatkuvan lapsissaan, jos pariskunnalla oli jälkikasvua. Vanhempi äiti (tai niin ikään isä) taas ei voinut toivoa ainoalle pojalleen korvaajaa, ja jos tämä oli ollut nuori ja naimaton, hänen elämälleen ei ollut lapsenhahmoista jatkajaa.

---

362 Tilli 2014, 146–156.

363 Kemppainen 2006a, 234–237. Lisäksi Jenni Kirves arvelee, että sankarivainajien perheissä vanhemmat palvoivat kaatunutta poikaa, aiheuttaen huonouden ja arvottomuuden tuntemuksia eloonjääneille ja siten lisäten painoa sotatrauman taakkaan. (Kirves 2008b, 398.)

364 Olsson 2005, 68–69.

365 Kemppainen 2006a, 234–237. Lisäksi Jouni Tilliä (2014) mukaillen voi väittää, että ainoan poikansa antanut äiti palautuu kristillisen ajattelun ja pelastusopin keskeisimpään ytimeen. Sen sijaan puolisonsa menettänyt vaimo ei voinut näyttäytyä samanlaisena uhrautunutta poikaansa surevana Maria-hahmona.

366 Esim. Sala Hytösen mukaan 2007, 29.

367 Kemppainen 2006a, 234–237.

Sodassa kaatunut puoliso oli silti ainutlaatuinen. Monet sotaesket menivät uudelleen naimisiin, mutta muisteluissa ensimmäinen avioliitto saattoi näyttäytyä merkityksellisempänä kuin sen jälkeen solmittu. Susanna Tuomi-Toljolan mielestä syynä ovat ajan kuluminen tai jonkinlainen isänmaallinen hurmos³⁶⁸. Oman tulkintani mukaan kyseessä on pikemminkin puolison väkivaltainen kuolema poikkeuksellisessa tilanteessa – sodan vaarat tiedettiin, mutta niitä ei haluttu hyväksyä varsinkaan omassa tapauksessa, ja ilman sotaa parhaassa iässään oleva terve mies olisi hyvin voinut elää vielä monta vuotta. Alli Yli-Luukkokin kirjoitti Helmille, miten vaikeaa oli uskoa uutiset veljen kohtalosta.³⁶⁹ Sota katkaisi raa'asti elämän, jolla olisi muuten ollut kaikki edellytykset jatkaa. Juuri tilanteen ainutkertaisuus vaikutti myös menetyksen ainutkertaisuuden kokemukseen. Tapahtunutta ei ehkä osattu pukea sanoiksi, mutta kenties kyseessä oli tunne siitä, että asiat olivat jääneet kesken ja yhteinen elämä oli jäänyt kokematta.

Surun keskellä uskonto oli laajasti kaatuneiden omaisten tuki ja turva, ja kirjeissä erityisesti Reinon veljet Olavi ja Veikko käyttivät hyväkseen kristillisiä puhuntoja. Olavi kirjoittaa Helmille:

*Olen itsekin rukoillut Jumalaa, että hän vielä antaisi Reinon terveenä takaisin, sillä hänen elämäntyönsä täällä mатаisessa maailmassa oli vielä alussa. Kaikkien meidän kohtalomme on kuitenkin Herran kädessä.*³⁷⁰

Paitsi lohdun lähde, uskonto oli siis tapa merkityksellistää tapahtunutta ja sotilaan kaatumisen aiheuttamaa surua. Menetys puettiin pyhän uhrauksen muotoon, jossa kietoutuivat yhteen yksilön, kodin ja isänmaan kohtalot. Sotilaspastori Tuomo Routama kirjoittaa Helmille:

*Rohkenen viitata siihen lohtuun, joka mielestäni on ainoa riittävä: Kaikkivaltiaan Jumalan kädessä on taistelukentälläkin, jopa sotavankeudessa, sen ihmisen kohtalo ja määränpää, joka Häneen tahtoo turvata. Jättäkää nyt Tekin yhä hartaammin ja turvallisemmin rakkaanne, ja koko isänmaamme, armollisen Jumalan huomaan!*³⁷¹

Suhtautuminen sotaeskiin vaihteli alueittain. Esimerkiksi Pohjanmaalla, joka oli Suojeluskuntien vahva kannatusalue, sotaeskiä arvostettiin. Joillakin paikkakunnilla sankarivainajien perheitä kuitenkin syrjittiin, ja erityisesti heidän lapsilleen se merkitsi turvattomuutta. Leskien asemaa ei myöskään helpottanut se suoranainen moraalinen syyni, jolle heidät toisinaan

368 Tuomi-Toljola 2008, 68–69.

369 Alli Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 3.8.1944.

370 Olavi Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 31.7.1944.

371 Sotilaspastori Tuomo Routaman kirje Helmi Yli-Luukolle 7.8.1944.

altistettiin.³⁷² ”Sankaripuoliso” eli propagandassa ja mediassa, varmasti osaltaan vahvistaen ihmisten sotalessiin kohdistuvia mielikuvia ja odotuksia. Ilona Kemppaisen mukaan ajan kenties merkittävin esimerkki sankaripuolisosta oli leskeksi jäänyt Saimi Havas, jonka elämäntarina inspiroi elokuvaksikin kuvatun teoksen *Kirkastettu sydän*. Vaikka Havaksen perhe ei sikäli edustanut mitään keskivertosuomalaisuutta, heidän myönteinen suhtautumisensa sotaan ja uskontoon sekä suuri perheensä edusti monia ajan ihanteita. Puolison kaaduttua ja Saimi Havaksen jäätyä yksin kymmenen lapsen kanssa, hänestä kirjoitetuissa artikkeleissa korostuu tapahtuneen hyväksyminen ja elämän rikkaudesta kiittäminen. Havaksessa ruumiillistuva sankaripuoliso kantaa taakkansa tyynesti ja korostaa sen isänmaallista arvoa. Merkittävää kuvauksissa on se, että naisten sankaruus rakentui toisten ihmisten, yleensä miesten, kautta ja takia.³⁷³ Sari Näre toteaa, että sankaruus ja uhrius ovat erityisesti sodanjälkeisen yhteiskunnan arkoja pisteitä; yhteen niitä on koetettu sovittaa muun muassa tulkitsemalla sodan päätös torjuntavoitoksi.³⁷⁴

Uhraukseen liittyvät diskurssit olivat toisin sanoen läpäisseet yhteiskunnan tasot yleisemminkin, mutta toisaalta sen puitteissa naiset olivat tavallaan asetettu arvojärjestykseen. Jälkeenpäin juhlapuheissa ja muistotilaisuuksissa tämän uhrin antaminen useimmiten kuvattiin tarpeellisena, jopa ihanana, joskin toisaalta sen jatkuva esiintuominen saattoi myös tehdä surutyön sitäkin vaikeammaksi. Lisäksi vieläpä odotettiin, että kaatuneen äiti tai vaimo kantoi surunsa hiljaa ja arvokkaasti, ja liiallista valitusta – mitä se sitten olikaan – pidettiin sopimattomana. Ylipäätään ”vahvan naisen” selviytymistarinassa valittaminen ei kuulunut asiaan.³⁷⁵ Regeneroivan väkivallan ja isänmaallisen uhrin korostaminen tarpeellisena onkin yhteydessä sodan traumaattisuuden ja menetyksen kestämiseen.³⁷⁶

Epätietoisuuden aika

Reino Yli-Luukko jäi vangiksi heinäkuun viidennen ja kuudennen päivän vaihteessa. Tieto hänen katoamisestaan saapui omaisille joskus kuun lopulla. Seuraavat kuukaudet kuluivat epätietoisuudessa mutta Helmille myös toivossa. Helppoja sodan päättymisen jälkeiset kuukaudet eivät kuitenkaan olleet, ja Kaisa ihmettelee kälynsä jaksamista:

372 Kemppainen 2006b, 468; Näre 2008, 91.

373 Kemppainen 2007, 18–30.

374 Näre 2008c, 65.

375 Kemppainen 2006b, 468–473; myös Hytönen 2014, 164.

376 Sodankäynnin uhrien symbolinen merkitys muistelukulttuurissa ei suinkaan ole hävinnyt ajan kuluessa. Kuten Jay Winter huomauttaa, vuoden 1945 jälkeen konfliktit valtioiden välillä ovat muuttuneet valtioiden sisäisiksi ja eri ryhmien välisiksi, ja näiden konfliktien uhrin (Winterin esimerkit World Trade Center, Pohjois-Irlanti ja Palestiina) ovat ”kaikkien asia”. (Winter 2006, 8.)

*Kyllä sinulla on ollut vaikeaa varmaan kestää sitä kauheaa epätietoisuutta. Pian se nyt selviää. Olen niin montakertaa ajatellu, että kuinka sinä jaksat tehdä niin paljon työtä ja murehtia vielä kaikesta. Kyllä minä uskon, että Reino vielä tulee takaisin.*³⁷⁷

Kirjoittaessaan Reinolle Hankoon Helmi toteaa selvinneensä hyvin eikä hän niinkään korosta olleensa erityisen väsynyt.³⁷⁸ Kyseessä voi tietysti olla vain yritys rauhoitella puolison mieltä tai tukeutumista edellä kuvailtuun ”vahvan naisen” valittamattomuuteen, mutta toisaalta siihen saattaa liittyä jonkinlaista varsinaisen väsymyksen pakenemista sanoiksi puetusta muodosta. Vastaavanlaisen ajatuksen esittelee Kirsi-Maria Hytönen väitöstudkimuksessaan, jossa hän tarkastelee naisten työntekoon liittyviä muistoja sota-ajalta. Hänen mukaansa ainakaan muisteluissa sotaväsymyksestä tai uupumuksesta sinänsä ei usein puhuta suoraan. Silti Hytösen mielestä naisten kerronta kuitenkin liikkuu väsymykseen liittyvien tekijöiden ympärillä – puhutaan pikemminkin kiireestä, työn raskaudesta ja jaksamisesta.³⁷⁹ Voi siis olla, että kokemuksessa ja naisten kerrotuissa muistoissa on jotain olennaisen samanlaista: kenties oltiin kiireisiä raskaan työn äärellä, mutta väsymyksestä ei puhuttu eikä sitä korostettu. Ehkä tämä ei ollut toivottavaakaan sodan aikana tai sen jälkeen.

Samaan aikaan omaiset saivat myös hieman tietoja kadonneesta sotilaasta – aikaisemminhan hänestä ei ollut minkäänlaisia näköhavaintoja. Reinon sisar Alli kirjoittaa Helmille:

*[Veikko] sanoi... kuulleensa Reinosta jotain. Siellä Kilisukylässä on... Jokineva niminen talo ja kuulemma sen talon poika oli Äyräpäässä nähnyt Reinon ja kertonut, että kun hän oli uimalla lähtenyt ylittämään Vuoksea, oli Reino vielä jäänyt toiselle rannalle.*³⁸⁰

Viimeisten näköhavaintojen mukaan Reino oli siis ollut vielä hengissä; Helmin vastauskirjeen puuttuessa hänen tuntojaan voi vain arvailla. Allin kirje saattoi silti vahvistaa toivoa, ja omaiset odottivat kärsimättömänä tietoja kadonneesta:

*Onko Reinosta vielä kuulunut mitään? Kylläkai ainakin jo pian kuuluu. Kunpa saisimme hänet vielä takaisin keskuuteemme.*³⁸¹

Sinulle tämä odotus varmaan onkin erittäin jännittävää. Reinon kohtalosta me muutkin

377 Sisko Katariina Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 13.10.1944.

378 Helmi Yli-Luukon kirje Reino Yli-Luukolle 1.12.1944.

379 Hytönen 2014, 137–138.

380 Alli Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 12.10.1944.

381 Eedit Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 11.11.1944.

*olemme huolissamme, mutta luulemme, että hän voi tulla vielä vankien vaihdossa takaisin.*³⁸²

Sodan loppuminen tarkoitti, että ennemmin tai myöhemmin vaihdettaisiin vankeja. Odottava tunnelma vain kasvoi venäläisten vankien kokoamisen ja palautusten myötä; ensimmäiset neuvostoliittolaiset sotavangit olivat rajalla 15.10.1944, ja marraskuun alkuun mennessä oli palautettu jo yhteensä 43 000 sotavankia³⁸³. Kaisa kirjoittaa Helmille:

*Täältä on ainakin viety jo kaikki sotavangit pois. Kai ne nyt sitten jo pian vaihdetaan.*³⁸⁴

Epätietoisuudesta huolimatta elämän ja arjen oli jatkuttava. Esimerkiksi Kaisa ja Helmi Kuivasmäki (joka myös oli Reinon sisaria) kirjoittavat hyvin arkisistakin asioista, ensimmäinen villalangasta ja kankaista, ja jälkimmäinen tiedustelee, voisiko ostaa heiniä ja kauraa. Niin ikään Eedit Yli-Luukko kirjoittaa pitkästi kankaiden hankkimisesta. Lisäksi Eedit ja Kaisa molemmat kirjoittavat töidenhausta erilaisiin virkoihin.³⁸⁵ Sodan loputtua katseet kääntyivät muutenkin kohti tulevaisuutta, ja Veikko odotti pian tulevansa isäksi.³⁸⁶ Perhepiirissä jatkui huoli tulevaisuudesta ja asioiden järjestämisestä; vuoden alusta asti avoimena pysynyt kysymys tilanjaosta oli entistä kiperämpi, kun Reino oli kateissa.³⁸⁷ Edelleen siis toivottiin ja odotettiin uutisia kadonneen sotilaan kohtalosta, kunnes viimein marraskuun lopulla epävarmuus päättyi. Seuraavaksi tarkastelen Reino Yli-Luukon paluuta takaisin Suomeen, ja kirjeenvaihtoa Hangon karanteenileirin ajalta.

5.3. Paluu

Ensimmäiset suomalaiset sotavangit lähetettiin kotimatalle 20.11.1944. Heidät vaatetettiin pääasiassa saksalaisilta sotasaaliina saatuihin varusteisiin, heille maksettiin sotavankeuden ajalta päivärahaa, ja lisäksi sotavangeille annettiin mukaan joitakin vaatteita, posliinimuki sekä maalatut puulusikat.³⁸⁸ He saapuivat rajalle 23.11.³⁸⁹ Kotirintamalla tietoja sotavangeista odotettiin

382 Veikko Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 6.9.1944.

383 Malmi 2006, 1029.

384 Sisko Katariina Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 24.10.1944.

385 Sisko Katariina Yli-Luukon kirjeet Helmi Yli-Luukolle 24.10. & 28.11.1944; Helmi Kuivasmäen kirje Helmi Yli-Luukolle 9.11.1944; Eedit Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 27.11.1944.

386 Veikko Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 6.9.1944.

387 Oiva Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 24.10.1944.

388 Malmi 2001, 49. Reino Yli-Luukko säilytti päivärahasa ja puulusikan. Tietävästi hän ei näiden lisäksi tuonut muuta omaisuutta rajan takaa (tai sitten esineet eivät ole säilyneet), paitsi metallinkappaleesta kivien välissä

jännittyneenä, ja myöhemmin Maija kirjoittaa veljelleen Hankoon:

*Vankien palauttaminen ja kotiinsaapuminen on ollut pitkät ajat täällä melkein ainoana puheenaiheena.*³⁹⁰

Ei liene erikoista, että sotavankien asia puhutti ja kiinnosti. Syksyllä 1944 noin 6 500 kadonneen sotilaan kohtalo oli edelleen kyseenalaisena, ja Neuvostoliiton propagandasta tiedettiin nimeltä joitakin rajan takana olevia sotavankeja.³⁹¹ Ymmärrettävästi kotirintamalla monet perheet odottivat ja toivoivat vähäisiäkin uutisia kadonneista omaisistaan. Siviileille ensimmäiset tiedot palanneista sotavangeista välitettiin radiotiedotuksilla, ja postinkulusta riippuen tieto saattoi saapua vangilta itseltään³⁹². Myös kotimaahan palanneilta sotavangeilta kyseltiin tietoja muista, mahdollisesti vielä vankeudessa olevista omaisista – Helmiä pyydettiin kysymään Reinolta erään tuttavaperheen pojan kohtalosta.³⁹³ Ensimmäisessä erässä palanneiden sotilaiden nimet oli lisäksi painettuina sanomalehtiin.³⁹⁴ Kotona jännitys purkautui lopulta rajattomaksi iloksi, kun tieto Reinon paluusta rajan takaa viimein saapui. Alli Yli-Luukko kertoo jännittyneenä kuunnelleensa radiolähetystä:

*Odotimme jännittyneinä palautettujen luettelemista radiosta. Vaikka melkein uskoimme sinun olevan mukana, tuli kumminkin äärettömän hyvä olla, kun nimesi sanottiin. Tuli varmuus, että [olet] vielä kokonainen.*³⁹⁵

Eedit Yli-Luukko puolestaan kirjoittaa:

*Jo aamulla 7 aikaan saimme tämän iloisen ja ihanan uutisen aamulehdistä lukea. Aate sen huomasi ensiksi ja ilmoitti Aunelle ja mulle heti ylösnoustuamme. Väistyköön kaikki muut harmit tämän suuren ilon tieltä.*³⁹⁶

Valitettavasti Helmi ei kirjeissään kuvannut omia tuntojaan kuultuaan Reinon palanneen

naputtelemansa lusikan tapaisen ”eloonjäämisvälineen”. Sillä hän kertomansa mukaan kaapi ravintoa vankileirillä, mistä sattui löytämään. T. Yli-Luukko 2009.

389 Ks. luku 3.2.

390 Ave Maria Yli-Luukon kirje Reino Yli-Luukolle 26.11.1944.

391 Malmi 2001, 49–51.

392 Reino Yli-Luukko lähetti vaimolleen kortin 24.11.1944, siis seuraavana päivänä rajan ylittämisen jälkeen.

393 Helmi Yli-Luukon kirje Reino Yli-Luukolle 29.11.1944. Reino tiedusteli asiaa muilta karanteenileirillä olevilta sotavangeilta, ja nämä tiesivätkin kertoa kyseisen henkilön vielä odottavan palauttamista vankileirillä rajan takana. Reino kirjoittaa rauhoittelevasti ja vakuuttaa leireillä vielä olevien hyviä oloja. Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 9.12.1944 (b).

394 Alli Yli-Luukon kirje Reino Yli-Luukolle 8.12.1944; Eedit Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 27.11.1944.

395 Alli Yli-Luukon kirje Reino Yli-Luukolle 8.12.1944.

396 Eedit Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 27.11.1944.

Suomeen.³⁹⁷ Hän kuitenkin kertoi saaneensa paljon onnitteluja omaisilta ja ystäviltä. Esimerkiksi Aino ja Olavi Yli-Luukko lähettivät heti korusähkösanoman Jyväskylältä:

Iloitsemme kanssasi Jumalalle olkoon kiitos.

Myös Kaisa kirjoittaa riemuissaan Helmille:

*Reino on tullut takaisin sittenkin! Olin eilen alakoululla kuuntelemassa niiden sotavankien luettelemista. Olin aivan hiestä märkinä, kun siellä odotin, koska Reinon nimi sanotaan. Odotin ja odotin ja sanottiinhan se.*³⁹⁸

Reinon sisaruksista Alli, Maija, Kaisa ja Helmi Kuivasmäki (os. Yli-Luukko) kirjoittivat Hankoon; lisäksi Aune-sisaren (myös os. Yli-Luukko) aviomies Aate Perälä toivottaa Reinon tervetulleeksi takaisin Suomeen ja kutsuu vaimonsa veljen pikimmiten vierailulle³⁹⁹. Kirjeissään myös Alli ja Kaisa toivottavat veljensä tervetulleeksi takaisin kotiin, ja arvelevat tämän kokeneen kaikenlaista – Kaisa toteaa Reinon tietävän nyt elämästä paljon sellaista, mitä muut eivät käsitä.⁴⁰⁰ Helmi Kuivasmäki onnittelee veljeään postikortissa:

*Sinä onnenpoika olet sittenkin elossa. Onnea nyt niin paljon kuin ikinä jaksat kantaa! Saat uskoa, että olen iloinen tähtesi.*⁴⁰¹

Maija oli ilmeisesti saanut tiedon Reinon paluusta jo 25.11. Tässä tapauksessa posti oli kulkenut nopeasti, sillä Reinon ensimmäinen kortti Hangosta on päivätty 24.11.1944 (siis vain päivä rajan ylittämisen jälkeen)⁴⁰². Maija kertoo olleensa paikalla kun Helmi oli saanut kortin; vaikuttaa siltä, että kortti oli Helmille ensimmäinen tieto puolison paluusta ja selviytymisestä. Kirjeessään veljelleen Maijakin kuvaa, miten kyläyhteisön silmissä miestä on jo pidetty kuolleena:

Kyllä se ilosanoma, että sinä elät vielä, on tehnyt täällä valtavan vaikutuksen. Sinua on täällä surtu jo kuolleena. Kenttäpapin kirjeestäkään ei saatu suurtakaan toivoa. Hän selitti,

---

397 Postinkulussa oli kuitenkin ilmeisesti ongelmia, joten hän on mahdollisesti kirjoittanutkin aiheesta, mutta kirje ei vain ole saavuttanut Reinoa. Maijan 2.12.1944 päivätyn kirjeen mukaan Helmi oli kirjoittanut Reinolle jo samana päivänä saatuaan Reinolta ensimmäisen kortin ja lähettänyt paketin; lisäksi hän oli lähettänyt kirjeitä päivittäin. Helmin Reinolle Hankoon kirjoittamia kirjeitä on säilyneiden kirjeiden joukossa kuitenkin vain 4.

398 Sisko Katariina Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 28.11.1944.

399 Aate Perälän kirje Reino Yli-Luukolle 28.11.1944.

400 Sisko Katariina Yli-Luukon kirje Reino Yli-Luukolle 8.12.1944; Alli Yli-Luukon kirje Reino Yli-Luukolle 9.12.1944.

401 Helmi Kuivasmäen kortti Reino Yli-Luukolle 28.11.1944.

402 Ks. liite 3.

*että sinne, mihin sinä olit jäänyt, oli ollut mahdottoman kova keskitys.*⁴⁰³

Maija kertoo myös suuresta ilostaan ja toivottaa veljensä tervetulleeksi takaisin kotiin:

*Olen vieläkin vähän sekaisin. Vaikka olemme odottaneet jännittyneinä tietoja, teki se tieto niin voimakkaan vaikutuksen, että tämä kirjekin taitaa tulla aivan sekaanen. - - Tervetuloa Suomeen ja kotiin!*⁴⁰⁴

Tervetullut Maijan kirje saavuttuaan oli varmasti siksikin, että siinä hän kertoi, minne sisarukset ovat kukin päätyneet sodan jälkeen. Veikko oli tullut isäksi ja elämä jatkui muillakin totutteleamalla sodanjälkeiseen yhteiskuntaan. Reino Yli-Luukolle vankeudesta palaaminen tiesi vielä vanhojen yhteyksien uudelleenluomista, mutta myös toipumista vankeuden koettelemuksista.

Yhteyksien uudelleenluominen

*Täällä menis aika hyvin nyt kun on omien rajojen sisäpuolella turvassa, ja kovin vielä pidetään leirin johdon taholta huolta viihtymisestäämme, mutta se pelonsekainen jännitys tekee olon tukehduttavaksi . Kun ei tiedä vielä rakkaastaan mitään.*⁴⁰⁵

Näin kirjoittaa Reino Yli-Luukko vaimolleen oltuaan jo muutaman päivän Hangossa palautettujen suomalaisten leirillä. Postinkulusta johtuen, tai mahdollisesti vääristä osoitteista, hän ei ollut vielä saanut mitään yhteydenottoja Helmiltä. Vaikka hän levottomana odotti tietoja vaimostaan ja omaisistaan, karanteenileirillä lepo, lääkärinhoito ja säännöllisesti saatu ruoka kuitenkin yleisesti ottaen edistivät kuntoutumista.

Vankeudesta palaavan joukon terveyden- ja ruumiintilan voi vain kuvitella; Reino Yli-Luukko oli omien sanojensa mukaan tuolloin aivan lopussa eikä hän uskonut, että olisi selvinnyt vankeudessa enää paljon pidempään, vaikka hän vaimolle ensin vakuuttelikin pysyneensä melko hyvässä kunnossa, ehkä puolisoaan rauhoitellakseen⁴⁰⁶. Nälän runtelemat miehet eivät tunteneet mitään rajoja, kun he viimein pääsivät kotimaan puolelle ja heille annettiin lottien keittämää hernekeittoa.

---

403 Ave Maria Yli-Luukon kirje Reino Yli-Luukolle 26.11.1944.

404 Ave Maria Yli-Luukon kirje Reino Yli-Luukolle. 26.11.1944.

405 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 27.11.1944.

406 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 25.11.1944.

Reino kertoi kolmen miehen ahmineen itsensä kuoliaaksi varoituksista huolimatta.⁴⁰⁷

Reino Yli-Luukko ei kertonut matkasta Suomeen ja edelleen Hankoon palautettujen suomalaisten karanteenileirille. Vapautumisen ja Suomeen saapumisen voi silti päätellä olleen syvästi koskettava tapaus. Vastassa Hangossa oli soittokunta ja pidettiin puheita⁴⁰⁸:

*Vastaanotto oli täällä sydämellinen ja liikuttava, ei puuttunu laulua eikä soittoa. Oikein alkoi ison miehen silmät kostumaan.*⁴⁰⁹

*Olo tuntuu niin kummalta nyt kun todella olen kotimaassa. Tämä on kuin jotain ihanaa unta. Välistä se oikein tukehduttaa.*⁴¹⁰

Vaikka hän oli päässyt takaisin kotimaahansa, Reinolle epävarmuuden aika ei ollut vielä täysin päättynyt. Syystä tai toisesta Helmin kirjeet eivät saavuttaneet häntä ennen kuin vasta 3. tai 4. päivänä joulukuuta⁴¹¹, kun hän itse oli lähettänyt kortin jo 24.11. tiedottaakseen selviytymisestään. Helmi kuitenkin kertoo lähettäneensä ensimmäisen kirjeen ja paketin jo samana päivänä.⁴¹² Veljistään ja sisaristaan hän ei tiennyt sen enempää, ainakaan ennen Maijan 26.11. päivätyn kirjeen saapumista:

*En tiedä yhtään sisarieni nykyisiä olinpaikkoja, enempää kun veljienikään. Mahdollisesti veljeni jo on osaksi kotiutettu, mutta voivathan olla vielä palveluksessa – jos ovat hengissä säästyneet?*⁴¹³

Ennen 4.12. päivättyä kirjettä Reinon pysyy ja kasvaa huolestuneena hänen odottaessaan uutisia vaimosta. Arjen tragediat ja onnettomuudet voivat koskettaa ihmisiä sodasta huolimatta, ja Reino kertoo odottavansa uutisia ”sydän kurkus”⁴¹⁴. Lukija voi kuvitella hänen helpotuksensa, kun Helmiltä sitten saapui kirje ja paketteja, joskin mainittu 4.12. päivätty kirje antaa jonkinlaisen käsityksen:

Olen tänään kokenu toisen onnen ja ilon hetken. Ensimmäinen oli silloin kun pääsin kotimaahan. Toinen oli tämä kun sain ensimmäisen rakkaan kirjeen. - - Nyt on jännitys

407 T. Yli-Luukko 2010.

408 Hiltunen 1989, 77.

409 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 25.11.1944.

410 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 27.11.1944.

411 Reinon mukaan palautetut vangit saivat kirjoittaa omaisilleen vain kerran päivässä. Vasta 4.12. päivättyssä kirjeessään hän kertoo huojentuneena saaneensa Helmiltä kirjeen.

412 Helmi Yli-Luukon kirje Reino Yli-Luukolle 5.12.1944.

413 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 28.11.1944.

414 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle. 27.11.1944.

*lauennu. Voi kun mun on nyt hyvä olla, kun sinä mun ainokaiseni, rakaimpani, oma ”valkea nainen” olet siellä tallella.*⁴¹⁵

Samassa kirjeessään hän kertoo tunnoistaan vankeudessa, ja kertoo niin ikään säilyttäneensä toivonsa vankeudessakin. Reino kirjoittaa:

*Aina on mullakin ollu toivo vaikka joskus oon ollu vähällä sen menettää. - - Olen välistä katsellu kumma tunne sisimmässäni sinne päin missä tiesin kodin olevan ”Tuolla kaukana, satojen kilometrien takana on kotimaa ja koti, ja mitäköhän ajatteloo rakas Helmini nyt. Pääsenköhän sinne koskaan.”*⁴¹⁶

Mielestäni kirjoittajien uskostaan kertominen ja korostaminen pyrkii vahvistamaan keskinäistä suhdetta ja tunnetta kohtalonyhteydestä. Siten he vakuuttavat toisilleen, että viiden kuukauden poissaolosta huolimatta toista ei ole unohdettu eikä suhde ole menettänyt arvoaan; näin yhteydet ja avioliiton merkitys luodaan ja vahvistetaan uudelleen, sekä voidaan palata takaisin kirjeissä kirjoitettuun suhteeseen.

Katse tulevaisuuteen

Yhteiseen elämään liittyvät toiveet, ajatukset ja suunnitelmat olivat tärkeitä pariskunnan kirjeenvaihdossa jo ennen Reinon vankeutta. Kuten mainitsin luvussa 4.2., tulevaisuudensuunnitelmissa ja niistä kirjoittamisessa toteutuu Erkki Pehkosen muotoilemia transgressiivisen diskurssin funktioita. Niiden merkitys säilyy niin ikään Reinon karanteenileirillä viettämään aikaan, joskaan nyt aiheesta keskustelua ei enää varjosta sota-ajan epävarmuus. Helmi kertoi arjesta kotona ja taloudenpidosta, tuoden näin puolison kotiin ainakin mielessään kun se ei vielä fyysisesti ollut mahdollista:

*Minä olen pitänyt tarkkaa kirjanpitoa kaikesta menoosta ja tuloosta. Näet sitten kun tulet.*⁴¹⁷

Lisäksi hän kirjoitti aikoneensa pitää kesällä päiväkirjaa puolisoaan varten, että tämä saisi myöhemmin tietää kaikesta kotona tapahtuneesta. Käsillä olevan tutkielman kannalta sellainen päiväkirja olisikin ollut erinomaisen kiinnostava lisäaineisto, mutta Helmi kertoi olleensa jatkuvasti niin kiireinen, ettei ehtinyt kirjoittamaan mitään ylimääräistä; jos aikaa olikin iltaisin, hän oli

---

415 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle. 4.12.1944.

416 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle. 4.12.1944.

417 Helmi Yli-Luukon kirje Reino Yli-Luukolle 1.12.1944.

yleensä liian uupunut.⁴¹⁸ Myös Reino kirjoittaa jo ajattelevansa kodin asioita ja työntekoa, vaikka onkin vielä karanteenileirillä:

Mua rupeaa jo askarruttamaan ne taloudellisetkin asiat sielä kotona. Kuinka olet mahtanu selviytyä niistä huolista. On kai [Eliina Rakennus] ollut tukenasi ja turvanasi.⁴¹⁹

Kuinka oot saanu talouden järjestymään elukoiden suhteen, vai onkokaan niitä elukoita enää niin monta?⁴²⁰

On mukavaa kun pääsöö taas kotoisiin hommiin. Tietenkin täytyy vähän ensi opetella työn tekoon, kun ei vielä oikein saata nostella mitään painavampia. Pääasia on että pääsöö omiensa luo.⁴²¹

Helmi vakuutti selviytyneensä hyvin taloudellisista haasteista puolisonsa poissa ollessa. Kuitenkin hän myös piti yllä puolison siviili-minän tärkeyttä kirjoittaessaan, kuinka he sitten Reinon palattua yhdessä voivat hoitaa talouden asioita.⁴²² Hän siis toi esiin oman kyvykkyytensä ja selviytymistaitonsa, mutta toisaalta myös kuroi umpeen välimatkaa ja vakuutti puolisolleen, että tämän mielipiteillä oli kaikesta tapahtuneesta huolimatta merkitystä. Maisa Lovion mukaan sota-aikana tehty työ ja selviytyminen arjen haasteista vahvisti naisten itseluottamusta ja osoitti, että töistä suoriuduttiin ilman miehiäkin. Toisaalta kuten Sonja Hagelstam toteaa, puolisolle kirjoitetuissa kirjeissä kysyttiin neuvoja ja omia taitoja saatettiin vähätellä. Tällä tavoin aviomiehelle vakuutettiin tämän edelleen olevan tärkeä kodin arjen kannalta.⁴²³

Kuten Kirsi-Maria Hytönen tuo esiin, historioitsijoiden tulkinnat sota-ajan vaikutuksesta miesten ja naisten välisiin suhteisiin on vaihdellut. On esimerkiksi väitetty, että sota-aikana tehty työ olisi muuttanut naisten asemaa parempaan suuntaan. Tätä näkemystä vastaan on sanottu, että muutos oli vain näennäistä. Niin ikään Hytösen mukaan on väitetty sodan erityisesti korostaneen sukupuolten välisiä eroja.⁴²⁴ Yhtä kaikki on ilmeistä, että sodan jälkeen suhteet miesten ja naisten välillä olivat jännitteisiä: olivathan sukupuolet olleet erossa toisistaan useiden vuosien ajan miesten lomien lukuun ottamatta, ja eläneet sängen erilaisissa kokemusmaailmoissa. Sotakokemuksiaan kipuilevat miehet saattoivat kokea riittämättömyyttä suhteessa naisiin; vaikka sota ei välittömästi muuttanutkaan

418 Helmi Yli-Luukon kirje Reino Yli-Luukolle 1.12.1944.

419 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 28.11.1944.

420 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 5.12.1944.

421 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 8.12.1944.

422 Helmi Yli-Luukon kirje Reino Yli-Luukolle 1.12.1944.

423 Lovio 1993, 98; Hagelstam 2008, 42.

424 Hytönen 2014, 225.

sukupuolirooleja, se silti vaikutti niiden murrokseen sodanjälkeisinä vuosina.⁴²⁵

Vuosia kestäneen sotatilan jälkeen rauhan kaipuu oli käsinkosketeltava. Sota oli uuvuttanut Helminkin:

*Oikein helpotus tuli kun loppui tuo mieletön sota.*⁴²⁶

Sodan loppuminen saattoi luoda mielikuvia ja toiveita jonkinlaisesta paremmasta tulevaisuudesta, mutta monille se jätti lähinnä epävarmuuden siitä, mitä oikeastaan olisi pitänyt tuntea.⁴²⁷ Sodasta ja sotavankeudesta palaaminen ylipäättään ei ollutkaan ongelmatonta – rauhasta iloitseminen saattoi olla jopa mahdotonta. Reinon mukaan oli vaikeaa ottaa osaa leirin vapaa-ajantoimintaan. Hän kirjoittaa vaimolleen:

*Istun vaan yksin ja ajattelen. Kaikki muu tuntuu yhdentekevältä. Ajattelen vain sua, rakas.*⁴²⁸

Hän myös kirjoitti, ettei leiriltä ole paljon kerrottavaa – kaikesta päätellen päivät kuluivat karanteenissa melko hitaasti, vankeuden koettelemuksista toipuen ja leväten. Reino olisikin mielellään jo lähtenyt kotiin, mutta kertoo sen riippuvan myös lääkärin lausunnosta. Helmi olisi halunnut tulla hakemaan häntä Hangosta, mutta vapautetut sotavangit kuljetettiin kotiin virallisilla joukkokuljetuksilla.⁴²⁹ Vankeudessa kärsitty nälkä ja vesipöho pakottivat hänet paastoamaan vielä vapautumisen jälkeen, mutta apua hän sai Helmin lähettämistä ruokapaketeista⁴³⁰: leirillä tarjottujen puurojen ja vellien lisäksi hän sai nyt syödäkseen esimerkiksi mustikoita ja kermaa.⁴³¹ Hän kertoikin alkaneensa voida paljon paremmin näiden ruokalähetysten myötä; Helmi myös kehotti häntä pyytämään lääkäriltä ruokajärjestyksen, jonka mukaan hän voisi laittaa syötävää.⁴³² Hänen yleiskuntonsa kohentuessa kasvoi mielessä kaipaus kotiin vaimon luo, ja ajatukset kääntyivät jälleen kohti tulevaisuutta:

Kuinkahan tämän lopun ajan saa menemään. On niin kovin ikävä jotta on rauhaton olo.

---

425 Lassila 1994, 141–145.

426 Helmi Yli-Luukon kirje Reino Yli-Luukolle 1.12.1944.

427 Kirves 2008b, 388–389. Myös Malmin (2001) teoksessa jotkut sotavangit toteavat, ettei uutinen sodan loppumisesta välttämättä edes vaikuttanut mielialaan. (Malmi 2001, 201.)

428 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 3.12.1944.

429 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 8.12.1944.

430 Helmi ehti lähettää useampia paketteja, ensimmäisen jo samana päivänä, kun sai tiedon Reinon paluusta. Helmi Yli-Luukon kirje Reino Yli-Luukolle 29.11.1944.

431 Reino Yli-Luukon kirjeet Helmi Yli-Luukolle 5.12. & 9.12.1944 (a). Elintarvikesäännöstelyn jatkuessa nämä olivat harvinaista herkkua erityisesti nälkää kärsineelle sotavangille.

432 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 5.12. & 9.12.1944(a); Helmi Yli-Luukon kirje Reino Yli-Luukolle 1.12.1944.

*Eiköhän se siitä mee tunti tunnilta ja päivä päivältä.*⁴³³

”Kotia kohti, kotiin, kotiin!”⁴³⁴

Joulukuussa 1944 Reino Yli-Luukko pääsi viimein palaamaan kotiin. Hangosta hän matkusti ensin Seinäjoelle joukkokuljetuksella, ja sieltä edelleen Ilmajoen Huissille vaimonsa Helmin luokse. ”*Yhteisen pesän laittaminen*”⁴³⁵ saattoi viimein alkaa. Karanteenileiriltä kirjoittamassaan kirjeessä Reino oli kertonut vaimolleen nyt todella ymmärtävänsä, mitä koti merkitsee. Tulevaisuuden suunnitelmat ja oman kodin etsintä saivat niin ikään täyttymyksensä: kotiinpaluunsa jälkeen hän pyysi veljeään Oivaa nimeämään hinnan osuudelleen Luukon tilan kartanosta, jonka hän sitten lunastikin omakseen. Tuomas Yli-Luukon mielestä Oiva ei ikinä käsittänyt, miten tärkeä koti oli sotavankina olleelle veljelle.⁴³⁶ Yleisemminkään kodin ja asunnon merkitystä paluun kannalta ei voi vähätellä: kuten Antti Malinen kirjoittaa, kodissa sodan erottamat perheet yhdistyivät jälleen, palattiin siviilielämään ja toivuttiin sodan aiheuttamista fyysisistä ja psyykkisistä vammoista. Malinen on myös väittänyt, että esimerkiksi pääkaupunkiseudulla monien perheiden sopeutuminen sodanjälkeisiin elämänmuutoksiin oli vahvasti kytköksissä juuri asuinoloihin sopeutumiseen.⁴³⁷

Yleisesti tai tässä tapauksessa yksilöllisestikään ei silti voi puhua varsinaisesti arkeen palaamisesta – sodanjälkeinen yhteiskunta ei ollut sama, joka oli ollut olemassa aikaisemmin.⁴³⁸ Edes ihmiset eivät enää olleet samoja kuin aikaisemmin.⁴³⁹ Historiantutkija Petri Karonen puhuu kuvaavasti rauhankriisistä, jolla tarkoitetaan sodan jälkeen kasautuneita ongelmia yhteiskunnan ja yksilöiden tasolla.⁴⁴⁰ Reino ja Helmi Yli-Luukon näkökulmasta katsottuna alkoi ikään kuin uusi elämä: kirjeisiin kirjoitettu avioliitto tuli jokapäiväiseen, elävään elämään. Suhdetta ei enää rakennettu kirjeissä neuvottelemalla tai puhunnoilla. Kaikkia sodan ja suhteen konteksteja ei kuitenkaan niin yksinkertaisesti purettu.

---

433 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 9.12.1944 (b).

434 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 5.12.1944.

435 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 25.11.1944.

436 Reino Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle 9.12.1944 (a); T. Yli-Luukko 2010.

437 Malinen 2014, 27–28, 63. Malinen kirjoittaa myös *kodin tunnun* merkityksestä sopeutumisen kannalta. (Malinen 2014, 29.)

438 Sodasta palaamisen problematiikkaa käsitellään esimerkiksi Karosen ja Tarjamon toimittamassa artikkeliteoksessa ”Kun sota on ohi. Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla.”

439 Kirves 2008b, 383.

440 Karonen 2006, 18–20.

Kuten johdannossa toin esiin, sotaa ei voi ymmärtää pelkästään rajavuosissaan. Sen vaikutukset ulottuvat pitkälle rauhan aikaan yhteisöllisellä ja yksilöllisellä tasolla. Sotatoimet olivat toki jo loppuneet, mutta kirjeenvaihdon kirjoittajille sota oli edelleen olemassa. Tuomas Yli-Luukon mukaan sodasta puhuttiin paljon hänen lapsuudessaan – pelättiin myös uutta sotaa.⁴⁴¹ Sodan loppuminen oli osittain helpotus, mutta se lisäksi tarkoitti uusia ja usein vaikeita haasteita. Etnologi Pirjo Korkiakangas kirjoittaa, että tilanne vaati sopeutumista kaikilta: naisten ja lasten oli pyrittävä parhaansa mukaan ymmärtämään ja sietämään sodasta palanneiden miesten ongelmia. Monilla naisilla oli jo sodan aikana ja sen jälkeen vaativa huolehtijarooli, kun sodasta palanneet miehet potivat henkisiä ja fyysisiä vammojaan.⁴⁴² Esimerkiksi sotavankina olleen miehen lapsille isä oli usein ankaraa kuria pitävä hahmo, joka ei sietänyt metelöintiä tai tappelua ollenkaan.⁴⁴³ Jenni Kirveen mukaan sodan kokeneelle sukupolvelle ilonpitoa väritti aina jonkinlainen syyllisyys. Ei ihmekään, ettei tunteita osattu käsitellä: sodan loputtua ei välttämättä edes tiedetty, olisiko pitänyt olla iloinen vai vihainen.⁴⁴⁴

Valtaosa sodasta palanneista ja sotatraumoja kokeneista miehistä pystyi silti elämään rauhan aikana suhteellisen normaalisti ongelmistaan huolimatta. Joidenkin traumat ottivat hahmonsa vain painajaisina. Ville Kivimäki kertoo tapauksesta, jossa talvisodassa palvelut henkilö oli kyennyt työntekoon ja tavalliseen elämään välirauhan aikana, mutta jatkosodassa pelkkä ilmapommitusten etäinen ääni oli saanut hänet sekavaan tilaan – rauhan aikana tällaista paniikin laukaisevaa tilannetta ei joutunut kohtaamaan. On kuitenkin huomattava, että yksilöiden välillä saattoi olla paljonkin eroja. Jotkut kärsivät ankarista oireista, jotka vaativat psykiatrista hoitoa; toiset olivat vain hermostuneita ja ärtyneitä. Lisäksi elinolosuhteet vaikuttivat toipumiseen – ahtaat, meluisat asunnot saattoivat aiheuttaa oireilua sotatraumoja kärsineiden parissa. Tilanteessa myös ylityöllistetyt perheenäidit olivat usein hyvin tiukoilla.⁴⁴⁵ Reino Yli-Luukko oli omaisten mielestä sodasta ja vankeudesta palattuaan muuttunut mies, jota elämänhuolet vaivasivat ja jonka terveyskään ei aina ollut paras mahdollinen.⁴⁴⁶ Trauman käsittelyä ei helpottanut sodanjälkeinen yhteiskunnallinen ilmapiiri, joka

---

441 T. Yli-Luukko 2010.

442 Korkiakangas 2009, 66; Näre 2008b, 11.

443 T. Yli-Luukko 2010.

444 Kirves 2008b, 388–389. Kirves kirjoittaa myös henkiinjääneiden kokemasta syyllisyydestä, joka aiheutti tunneupumusta ja masennusta. Toisaalta Kirveen mukaan se myös esti monia vajoamasta apatiaan – oli elettävä kaatuneidenkin puolesta, ja ansaittava oikeus elää ja hengittää.

445 Kivimäki 2013, 52–53; Malinen 2014, 206, 255. Sodan jälkeen päihteiden käyttö lisääntyi ja erityisesti alkoholiin liittyvien rikosten määrä kasvoi runsaasti. Ville Kivimäen mielestä lohtua haettiin mieluummin pullosta kuin todella puhumalla traumaattisista kokemuksista. (Kivimäki 2008, 203–205.)

446 T. Yli-Luukko 2010. Tuomas Yli-Luukon mukaan Reino joskus kesken töiden menetti voimansa ja makasi maassa ”ottamassa lukua”; kerran hän jopa menetti näkönsä lähes kokonaan. Ongelmat liittyivät mahdollisesti sotavankeudessa kärsittyyn vesipöhöön ja nälkään, mutta taustalla saattoi olla henkisiäkin tekijöitä. Hän ei

ei rohkaissut puhumaan sodasta – pikemminkin traumaista ja ikävistä kokemuksista vaiettiin, ja siten vain syvennettiin sodan aiheuttamaa emotionaalista taakkaa.⁴⁴⁷

Sotavankina olleet kohtasivat vielä omat haasteensa. Jotkut heistä palasivat työelämään liian nopeasti, eikä kunto kestänytkään, ja kipeä kohta oli monille se, miten aiheesta suorastaan painostettiin vaikenemaan. Krooniset vaivat, työkyvyttömyys, tunne ulkopuolisuudesta ja painajaisissa toistuva vangiksi jäämisen muisto eivät niin ikään auttaneet sopeutumaan sodan ja vankeuden jälkeiseen elämään. Sodanjälkeinen ilmapiiri ei rohkaissut puhumaan, ja jotkut pelkäsivät joutuvansa takaisin Neuvostoliittoon. Vaikenemisen taakka on sotavankeuden tapauksessa ollut erityisen raskas.⁴⁴⁸ Liisa Yli-Luukko kertoo, että joskus vuosia sodan jälkeen Reino oli saanut pahoinvointikohtauksen katsoessaan elokuvaa ”Volgan lautturit” – vaimo ja tytär joutuivat taluttamaan hänet vuoteeseen. Odottamattomat ärsykkeet saattoivat palauttaa mieleen traumaattisia kokemuksia ja aiheuttaa ankaraa henkistä tai fyysistä pahoinvointia.⁴⁴⁹

Edellä kuvaillun perusteella olisi helppo ajatella, että sodan vuodet olivat pelkästään kokijoitaan traumatisoiva ajanjakso, ja tärkeää onkin tarkastella rumaa todellisuutta – vain siten voidaan purkaa sodasta kerrottua sankaritarinaa. Kuitenkin Eric J. Leedin mukaan sota tarjosi myös positiivisia kokemuksia esimerkiksi toveruuden muodossa: rintamakokemukset pyyhkivät pois sosiaaliset erot ja loivat tunteen yhteisestä, jaetusta kohtalosta.⁴⁵⁰ Jotkut nuorukaiset saattoivat pitää taisteluja ja niistä selviytymistä jonkinlaisena kokeena, jossa todelliset miehet eroteltiin pojista.⁴⁵¹ Sodan jälkeen kirjallisuudessa miespuoliset henkilöhahmot usein jopa kaipaavat takaisin sotaan ja sotaväkeen. Pertti Lassilan mukaan sodasta palaavilla miehillä oli vaikeuksia sopeutua arjen olosuhteisiin, ja samalla myös suhteissaan vastakkaisen sukupuolen kanssa. Joidenkin mielestä intensiivisiin sotavuosiin verrattuna elämä rauhan jälkeen näyttäytyi suorastaan hitaana ja harmaana. Lottia tutkinut Pia Olsson kirjoittaa, että sotaa muistellaan myös nostalgisesti. Kerrotaan rohkeudesta, kestävyyydestä ja lottien välisestä toverihengestä; Olssonin mukaan nostalgisella muistelulla oli merkitys motivoijana jo sodan aikana.⁴⁵² Lukemattomissa sotaan liittyvissä teoksissa on pyritty rekonstruoimaan sodan vuodet ja kokemukset, mutta kuten Ville Kivimäki toteaa, sodasta

---

myöskään paljon perustanut liharuoista sodan jälkeen – Tuomas Yli-Luukon mielestä tämä liittyi Reinon kokemuksiin lääkintämiehenä.

447 Kirves 2008b, 417.

448 Malmi 2001, 151, 230–231.

449 L. Yli-Luukko 2010.

450 Leed 1979, 19–24.

451 Kuusi 2000, 362–363

452 Lassila 1994, 141–145; Feigel 2013, 291; Olsson 2005, 170.

kerrotuissa tarinoissa on aina jotain sirpalemaista ja säröilevää.⁴⁵³ Vuosienkin kuluttua tapahtunut yhä pakenee kokijansa täyttä ymmärrystä.

Sota ja sen muistot loivat vastakkainasetteluja: sotasukupolven keskuudessa oli ja onkin edelleen niitä, joiden mielestä sotien merkitys kiellettiin, niistä tehtiin häpeätahra, eikä nuorempien sukupolvien katsottu edes ymmärtävän tapahtunutta⁴⁵⁴. Suurten ikäluokkien tullessa varhaiseen aikuisikään taas koettiin, että sodan särkemät vanhemmat vaativat lapsiaan hoivaamaan sotatraumaansa, ja Sari Näre kirjoittaa sotaan väistämättä sisältyvän sukupolviväkivallan ulottuvuuden: nuoret ja lapset joutuvat kantamaan vastuuta sodan seurauksista. Lisäksi Näreen mukaan sodan tunnekuormaa ja emotionaalisia ongelmia on edelleen siirretty sodan jälkeen syntyneille sukupolville.⁴⁵⁵ Toinen ääripää – sodan ymmärtämisen kannalta yhtä huono – näyttäytyy Tiina Kinnusen ja Markku Jokisipilän kuvaamassa uuspatrioottisessa käänteessä, kun vuosiin 1939–45 on suhtauduttu ihannoivasti ja unohtaen paitsi raadollisuuden, myös sotien liittymisen yleiseurooppalaiseen kontekstiin.⁴⁵⁶ Emotionaaliset ongelmat, sukupolvitraumat ja sodan ihannointi palaavat lopulta samaan asiaan: ikävistä kokemuksista ja raadollisuudesta vaikenemiseen.⁴⁵⁷

---

453 Kivimäki 2008, 135.

454 Peltonen 1993, 358.

455 Ks. esim. Tuominen 1991; Näre 2008c, 66–67, 98–99.

456 Ks. lisää Kinnunen & Jokisipilä 2012.

457 Esim. Kirves 2008b.

6. KIRJEISIIN KIRJOITETTU SOTA

Tässä pro gradu -tutkielmassa olen tarkastellut avioparin vuonna 1944 kirjoitettua kirjeenvaihtoa, soveltaen siihen ulkoisia ja sisäisiä tarkastelutapoja. Ulkoisessa tarkastelussa korostuvat eettiset kysymykset ja lähdeaineiston hyvän tieteellisen maun mukainen käyttö. Yksityiskirjeenvaihdon tarkastelu asettaa tutkijalle erinäisiä haasteita, ja on pohdittava, miten intiimistä aineistosta ja sen sisällöstä tulisi puhua. Haasteet saattavat sikäli yllättääkin, sillä kun alun perin aloitin aineiston läpikäymisen, en ollut varautunut sen aiheuttamiin tunnereaktioihin. Niin ikään tutkielman suurena haasteena on ollut vertailupinnan löytäminen suhteessa rajalliseen aineistoon: käytetyt 142 kirjettä sekä muutamat lisämateriaalit ovat vaatineet käytetyn kirjeenvaihdon laajaa peilaamista suhteessa aikaisempaan tutkimukseen. Käsitellessä Reino Yli-Luukon paluuta sotavankeudesta se ei kuitenkaan ollut mahdollista, sillä vastaavanlaista lähdeaineistoa käyttävää tutkimusta ei ilmeisesti ole vielä tehty. Aineistona kirjeenvaihto siis rajaa tutkielman mahdollisuuksia, ja laajempaan tutkimukseen se olisi saattanut olla liian suppea.

Erityisesti antropologian ja etnologian alan tutkijoiden mielestä elämäkerrallisen aineiston käyttäminen tutkimuksessa on lähtökohtaisesti väkivallan tekemistä yksilön elämäntarinalle. Historiantutkijoiden parissa korostetaan oikeudenmukaista kuvausta sekä ulkopuolisen näkökulman hedelmällisyyttä suhteessa tutkimuskohteeseen. Oikeudenmukainen kuvaus syntyy päättelyssä, joka rakennetaan vuoropuhelulla aineiston kanssa. Keskeisenä kysymyksenä on, miten aineistoa voidaan käsitellä niin, että siitä voidaan kirjoittaa mainittu oikeudenmukainen kuvaus ja saadaan esiin tutkittavien oma ääni. Mitään kultaista keskitietä ei olekaan, eikä aito eettisyys voi kummuta pelkästään yleisistä eettisistä ohjeista. Tutkijan monitasoinen vuoropuhelu lähteiden, tutkimuskirjallisuuden ja muiden tutkijoiden kanssa on yksi ratkaisu.

Toisaalta kuten edellä mainitsin, elämäkerrallisten aineistojen haaste ei ole pelkästään niiden hienotunteinen käsittely ja kohtelu, vaan myös niiden lukijassaan ja tutkijassaan aiheuttamat tunnereaktiot. Kun aineisto välittää vahvasti kuvaa pelosta, ahdistuksesta ja epävarmuudesta, on ulkopuolinen vaarassa joutua tunnepitoisen sisällön vietäväksi. Tässä näyttäytyy luonnontieteissä määritellyn objektiivisuuden vaatimuksen kohtuuttomuus suhteessa ihmistieteisiin: tutkija on itsekä ihminen, ja siten altis erilaisille sidonnaisuuksille, tunteille ja epätäydellisille havainnoille. Siksi käytettäessä elämäkerrallista aineistoa on uskottavampaa tarkastella ja arvioida omia tulkintojaan ja emootioitaan kuin kokonaan sulkea ne ulos tai teeskennellä, ettei niitä olekaan.

Elämäkerralliset aineistot voivat olla hankalia käsitellä, mutta niissä piilee myös mahdollisuus hedelmälliseen tietoon ja uudenlaiseen tulkintaan. Esimerkiksi uuden sotahistorian parissa on pyritty purkamaan sodasta kerrottua sankaritarinaa ja tuomaan esiin sodan raadolliset puolet sekä muistamaan, ettei sota kokemuksena ole kaikille samanlainen ja yhtenäinen. Muistitietohistoria ja henkilökohtaisten kirjeenvaihtojen sisältämät kertomukset voivat auttaa rakentamaan monipuolisemman, sodan kääntöpuolen muistavan tulkinnan. Tässä tutkielmassa käytetty kirjeenvaihto osoittaa, etteivät pelko ja epävarmuus sulje pois sitkeyttä ja toivoa.

Vuonna 1944 Reino ja Helmi Yli-Luukko olivat vasta yhteisen elämänsä alussa. Kuten monet muut sodan aikana avioituneet pariskunnat, he olivat tutustuneet ja päätyneet kihlautumaan henkilökohtaisen kirjeenvaihdon perusteella. Käsiteltävänä aikana ei ollutkaan tavatonta, että merkityksellisiä suhteita solmittiin kirjeenvaihdossa; muisteluaineistoissa kerrotaan, että sota-aikana ihmisten väliset suhteet olivat välittömämpiä ja tuntemattomiin tutustuttiin aiempaa varauksettomammin. Käsitellyn kirjeenvaihdon kirjoittajat vihittiin 1.1.1944, mutta kesti melkein vuoden ennen kuin Reino palasi kotiin lopullisesti. Olen tulkinnut alkuvuoden kirjeissä rakentuvan neuvottelevan diskurssin, jossa rakennetaan puolisoiden välistä suhdetta; aikaisemmassa sota-ajan kirjeenvaihtoja tarkastelevassa tutkimuksessa en ole huomannut ajatuksen terävää muotoilua tai siihen perehtymistä. Luultavasti tämä johtuu siitä, että hyvin monet kirjeenvaihtoja tutkivat ovat käyttäneet aineistoa, jonka kirjoittajat olivat jo avioituneet ennen sotaa. Tässä olisikin vielä tilaa vertailevalle tutkimukselle kirjeenvaihtojen parissa. Tällä erää ei voikaan sanoa, onko neuvotteleva diskurssi vain Reino ja Helmi Yli-Luukon kirjeenvaihdon erityispiirre, vai onko samankaltaista sisältöä muiden sota-aikana avioliiton solmineiden kirjeissä.

Reino ja Helmi Yli-Luukon kirjeet vuodelta 1944 siis kertovat kiinnostavasti tuoreen pariskunnan tavoista rakentaa ja ylläpitää avioliittoa. Kirjeenvaihto oli heidän suhteensa normaalitila eikä kumpikaan tuntenut vihkimisen varsinaisesti muuttaneen mitään. Kuitenkin osapuolilla oli tarve tulkita roolejaan ja suhdettaan toisiinsa, sekä etsiä tasapainoa ja paikkaansa uudessa tilanteessa. Siksi alkuvuoden kirjeille ominaista on suhteesta neuvotteleva, usein epäsuorasti ja tavalla, joka hahmottuu vasta, kun kirjeenvaihtoa tarkastelee kokonaisuutena. Keskinäinen tunneside ja välittäminen muodostuvat pitkälti huolenpidon diskursseissa ja puhunnoissa. Helmi Yli-Luukolle huolenpito oli usein konkreettisia tekoja ja materiaaliin seikkoihin liittyviä kysymyksiä. Tulkintani mukaan tämä johtuu osittain persoonallisista tekijöistä, osittain siitä, että hänellä oli

todella tilaisuuksia vaikuttaa lähettämällä paketteja ja kertomalla arjesta. Arjen kuvaaminen oli keino sitoa aviomies osaksi kodin ja perheen yhteyttä. Reino Yli-Luukolla mahdollisuuksia vaikuttaa materiaalisella tasolla oli vähemmän; rintamaolosuhteet eivät olleet viitekehys, jonka he molemmat olisivat jakaneet, joten kirjeissään hän viittaa yleisemmin asioihin, jotka vaimokin tunnistaa ja tietää. Kirjeenvaihdon puhunnoissa rakentuu sota-ajan perheyhteys.

Kirjeenvaihdossa on niin ikään sisältöjä, jotka Erkkä Pehkosen esittämän transgressiivisen diskurssin ajatuksen mukaisesti luovat yhteyden tunteen avioparin välille. Kuitenkin se, etteivät Reino ja Helmi Yli-Luukko olleet vielä eläneet yhdessä rauhanajan yhteiskunnassa, luo tulkinnalle haasteita. Erityisesti Reino luo yhteisiä tunnelmallisia hetkiä kuvailemalla luontoa⁴⁵⁸, ja tästä on erityisenä esimerkkinä hänen lähettämänsä kesäistä maisemaa kuvaava piirros. Transgressiivinen diskurssi muodostuu ehkä yllättävällä tavalla heidän tulevaisuudensuunnitelmissaan, jotka liittyivät tilan ostamiseen ja talon rakentamiseen. Lopulta sodan jälkeen he ostivat Reinon vanhemmalta veljeltä hänen osuutensa Luukon tilan kartanoon, siis sen kiinteät rakennukset. Miten paljon päätökseen vaikutti Reinon kokemukset vankeudesta voi vain kuvitella. Toisaalta kenties hänen lausumansa siitä, miten hän vankeuden jälkeen todella käsitti kodin ja isänmaan arvon, saattaa kertoa kokemuksen luonteesta ja vaikeuksista merkityksellistää sitä. Hangon karanteenileirillä sotavankeuden muistot olivat mahdollisesti vielä niin tuoreessa muistissa mutta myös vaikeita sanallistaa ja ymmärtää, että niitä oli helpointa käsittää julkisen isänmaallisen diskurssin avulla. Tämä uhrauksien ja kärsimyksen kautta rakentuva puhunta korosti koetun olleen tärkeää ja tarpeellista koko kansakunnan selviytymisen kannalta.

Aineiston avulla voi erinomaisesti kuvailla sitä, millainen jännite on ajalla syntyneen yksityiskirjeenvaihdon ja muisteluaineistojen välillä. Sotapropagandassa korostettiin uhrimieltä ja isänmaallisuutta, ja kun sotaa on jälkeinpäin muisteltu, sitä on usein tarkasteltu ja tulkittu aikana, jolloin kansakunta oli poikkeuksellisen yhtenäinen. Julkisissa diskursseissa mutta toisinaan myös muisteluaineistoissa isänmaallisuus suorastaan nähdään koko yhteiskunnan läpäisevänä ja kaikkien ihmisten tekoja säätelevänä motiivina. Sen kautta on tulkittu omia henkilökohtaisia kokemuksia sota-ajalta joko työn tai perheen näkökulmasta. Tavallisen avioparin ajalla syntyneessä kirjeenvaihdossa isänmaallisuus ja uhrimielisyys näyttelevät pientä tai lähes olematonta osaa. Kirjeenvaihdon merkitys on sen sosiaalisissa funktioissa: niillä huojennettiin vastaanottajaa, luotiin

---

458 Toisaalta luontokuvausta voi tarkastella myös sellaisena rintama-arjen puhuntana, joka oli suhteellisen neutraali ja harmiton, eikä se siten luo vierauden tunnetta osapuolten välille.

jatkumojia siviili-minän rooleille, puhuttiin arjen asioista ja pidettiin yllä perheyhteyttä ja parisuhdetta. Tässä isänmaalliset puhunnat olivat toissijaisia. Merkityksellisiksi ne tulivat kun ihminen oli haavoittuvimmillaan, ja kokemus pakeni kaikkia tavanomaisia puhuntoja.

Kirjeenvaihdossa kuuluu sodan henkisten tekijöiden kaikuja. Reino Yli-Luukko pikakoulutettiin lääkintämieheksi loppukeväällä, ja hänen kokemuksensa pommituksista ja taisteluista välittävät kuvaa sodan raadollisuudesta. Elämäkerrallisen tutkimuksen rikkainta joskaan ei helpointa antia on useimmiten juuri tavattoman näkyminen tavallisessa; rauhallisen miehen joutuminen keskelle taistelua ja rajuja pommituksia kertoo karulla kielellä siitä, millaisia vaikutuksia sodalla oli miesten hermoihin. Pelko, ahdistus ja epätoivo ovat tunteita ja kokemuksia, jotka usein jäävät sodasta kerrotun sankaritarinan varjoon. Silti niitä tarkastelemalla voidaan tavoittaa monipuolisempi käsitys siitä, millainen kokemus sota oli tavallisen ihmisen näkökulmasta katsottuna sekä muistaa, ettei sota syntyjään ole sankaritarina. Niin ikään naisia tarkasteleva historiantutkimus on usein vahvistanut käsitystä ja suoranaista myyttiä ”vahvasta suomalaisnaisesta”. Käyttämäni kirjeenvaihto kertoo kuitenkin toisinaan myös väsymyksestä, epävarmuudesta ja pahasta olost, mutta osoittaa, etteivät nämä tunteet sulje pois henkistä kestävyyttä tai toivoa. Toisinaan Helmi Yli-Luukko purkaa pahaa oloaan puolisolleen, mutta tämän kadottua hän on niitä harvoja, jotka uskovat hänen olevan hengissä ja palaavan vielä takaisin. Vaikka Reino Yli-Luukon kohtalosta ei ollut silminnäkiähavaintoja, monet uskoivat hänen kaatuneen ja asiasta vaimolle kirjoittanut sotilaspastori Tuomo Routama kehottaa Helmiä varautumaan pahimpaan. Myös omaisten kirjeissä puhunnat rakentuvat surunvalitteluina.

Erinäiset lisäaineistot luovat vielä kiinnostavan näkökulman aineistoon. Helmi Yli-Luukolle lähetettiin kaatuneen omaiselle osoitettuja lehtisiä, jossa kohtalontoverit uskonnollis-isänmaallisen diskurssin mukaisesti pyrkivät suomaan lohdun sanoja. Näissä dokumenteissa menetyksen tuska esitetään elämää rikastavana ja kirkastavana kokemuksena, jonkinlaisena pyhänä tuskana, joka kivuliaisuudestaan huolimatta on suorastaan ihana taakka kantaa. Taustalla vaikuttaa yhteiskunnan tarve ylläpitää kansakunnan kestävyttä tulkitsemalla väkivaltainen kuolema merkitykselliseksi ja tärkeäksi isänmaalle annetuksi uhriksi, joka oli suurimman rakkauden osoitus. Tätä tulkintaa levitti sodan aikana erityisesti papisto, käyttäen hyväkseen kristillistä teologiaa. Uhraukseen liittyvässä diskurssissa naisilla on erityinen rooli sodan ja kaatuneiden surijoina, olivat he sitten äitejä, vaimoja tai sisaria. Naisten sankaruus sodassa rakentuu pitkälti juuri miesten kautta. Kiinnostavaa on, että sotalesken roolia pyrittiin sovittamaan Helmillekin, vaikka hänen puolisonsa kaatumisesta ei ollut

mitään varmoja tietoja, ja noin 6 500 sotilaan kohtalot oli juuri sodan jälkeen edelleen selvittämättä. Myöhemmässä kirjeessään hän kertoikin Reinolle joutuneensa taistelemaan uskonsa puolesta, sillä vastoin muiden käsityksiä Helmi Yli-Luukko oli vakuuttunut miehensä palaavan hengissä ennemmin tai myöhemmin.

Reino ja Helmi Yli-Luukon kirjeenvaihto päättyy palaamiseen. Aineiston poikkeuksellinen piirre on Reinon sotavankeus, johon kirjeet katkeavat ja josta ne jatkuvat vielä hetken hänen vapauduttuaan – vaimon järkkymätön usko palkitaan, kun kaatuneeksi luultu aviomies palaakin hengissä takaisin kotimaahan. Viiden kuukauden tietämättömyys omaisten parissa, ja lopulta avioparin kirjeet marras-joulukuun vaihteesta valottavat yhteyksien uudelleenluomista. Kirjoittajat kertovat suorasukaisesti tunteistaan ja helpotuksestaan paitsi siksi, että kumpikin oli selviytynyt mutta myös sodan loppumisen vuoksi. Edessä siintää tulevaisuus ja kirjeissä rakennetun avioliiton siirtyminen elävään elämään. Tuo tulevaisuus ei ehkä aina ollut sellainen, miksi se kirjeissä kuviteltiin, ja sodan ja vankeuden muistot vaikuttivat pitkälle jatkosodan jälkeiseen elämään. Yleisesti sodan jälkeen tapahtuneesta mieluiten vaiettiin, mikä ei auttanut purkamaan koettua traumaa. Sota-ajan kokemukset muokkasivat molempia osapuolia ihmisinä, suhteessa toisiinsa ja jälkeläisiinsä. Sodasta puhuttiin mutta siitä myös vaiettiin.

Myöhemmin uuden sotahistorian tutkimuksen parissa on katsottu, että juuri vaikenemalla luotiin myöhempiinkin sukupolviin vaikuttanut emotionaalinen painolasti, ja toisaalta luotiin edellytykset yksipuoliselle sankaritarinalle ja sotaa ihannoivalle asenteelle. Uuden sotahistorian parissa kuvaa on pyritty murtamaan, mutta julkisessa puhunnassa se säilyy edelleen. Sikäli tutkimuksella on yhä sanottavaa ja tehtävää, ja kuka tietää, millaisia elämäntarinoita ja sotakokemuksia vielä olisi löydettävissä muisteluaineistoista, kirjeenvaihdoista, ja sodan aikana ja sen jälkeen kirjoitetuista päiväkirjoista? Onko yksityisarkistoissa ja kotien vinteilä vielä koskemattomia sotavankeudessa olleiden kirjeitä? Tai toisaalta, millaisia muistoja sotavangit kertoivat läheisilleen ja lapsilleen? Näihin kysymyksiin uusi sotahistoria ei vielä ole sanonut viimeistä sanaa.

* * *

Kerran kotiinpaluunsa jälkeen Reino puuhaili kotipihassa arkiaskareiden parissa, kun muuan naapuruston iäkäs rouva tuli ulos talosta. Nainen pysähtyi ja katsoi häntä kuin olisi aaveen nähnyt. Koska Reinossa oli irvileuan vikaa, hän huvikseen huikkasi naiselle ”hyy”. Reinon kertoman

mukaan rouva kiirehti tiehensä ikäisekseen sangen vikkelästi.⁴⁵⁹

Kotiseudun yhteisön silmissä Reino Yli-Luukko oli kaatunut kuukausia sitten Äyräpään ”tulihelvetissä”. Vankileireiltä oli kuitenkin palannut elävä mies.

---

459 L. Yli-Luukko 2008.

Lähteet

Alkuperäislähteet (tekijän hallussa)

Aate Perälän kirje Reino Yli-Luukolle. 1944.

Alli Yli-Luukon kirjeet Helmi Yli-Luukolle. 1944.

Alli Yli-Luukon kirje Reino Yli-Luukolle. 1944.

Ave Maria Yli-Luukon kirjeet Reino Yli-Luukolle. 1944.

Edit Yli-Luukon kirjeet Helmi Yli-Luukolle. 1944.

Helmi Kuivasmäen kirje Helmi Yli-Luukolle. 1944.

Helmi Kuivasmäen postikortti Reino Yli-Luukolle. 1944.

Helmi Yli-Luukon kirjeet Reino Yli-Luukolle. 1944.

Marja-Terttu Tolamo (1941), Saat nähdä Jumalan kirkkauden. Sankarivainajan sisaren tervehdys kaatuneiden omaisille. Kotijoukkojen rovastintoinimisto. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjapainon Oy.

Oiva Yli-Luukon kirje Helmi Yli-Luukolle. 1944.

Olavi Yli-Luukon kirjeet Helmi Yli-Luukolle. 1944.

Paavo Virkkunen, ”Suomen kaikkien surevien kotien yhteinen suuri perhekunta”. Sankarivainajan isän tervehdys. Kotijoukkojen rovastintoinimisto. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjapainon Oy.

Reino Yli-Luukon kirjeet Eliina Rakennukselle. 1944.

Reino Yli-Luukon kirjeet Helmi Yli-Luukolle. 1944.

Sakari Saarivirran kirje Helmi Yli-Luukolle. 1944.

Sisko Katariina Yli-Luukon kirjeet Helmi Yli-Luukolle. 1944.

Sisko Katariina Yli-Luukon kirje Reino Yli-Luukolle. 1944.

Tuomo Routaman kirje Helmi Yli-Luukolle. 1944.

Veikko Yli-Luukon kirjeet Helmi Yli-Luukolle. 1944.

Muut lähteet

Liisa Yli-Luukko (2008-2012). Henkilökohtaisia tiedonantoja tekijälle.

Tuomas Yli-Luukko (2008-2014). Henkilökohtaisia tiedonantoja tekijälle.

Tutkimuskirjallisuus

- Alava, Teuvo (1989), Lukijalle. Teoksessa: T. Alava, R. Hiltunen & A. Juutilainen (toim.), Muistatko... Sotavangit r. y. 1969–1989. Jyväskylä: Gummerrus Kirjapaino Oy.
- Alava, Teuvo, Frolov, Dmitri & Nikkilä, Reijo (2002), Rukiver! Suomalaiset sotavangit Neuvostoliitossa. Helsinki: Edita Prima Oy.
- Arimo, Reino (1984), Rintamakirjeenvaihdon merkitys sotamoraalin kannalta. Teoksessa: M. K. Suojanen (toim.), Sota-ajan kirjeet. Tampereen yliopiston kansanperinteen laitos: Tampereen yliopiston kansanperinteen laitoksen moniste 6. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Berger Gluck, Sherna & Patai, Daphne (1991), Introduction. Teoksessa: S. Berger Gluck & D. Patai (toim.), Women's Words. The Feminist Practice of Oral History. New York: Routledge.
- Borland, Katherine (1991), "That's Not What I Said": Interpretive Conflict in Oral Narrative Research. Teoksessa: S. B. Gluck & D. Patai (toim.), Women's Words. The Feminist Practice of Oral History. New York ja Lontoo: Routledge.
- Bourke, Joanna (2006), "Uusi sotahistoria". Teoksessa: T. Kinnunen & V. Kivimäki (toim.), Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta. Helsinki: Minerva Kustannus Oy.
- Chase, Susan E. (1995), Taking Narrative Seriously. Consequences for Method and Theory in Interview Studies. Teoksessa: Teoksessa: R. Josselson & A. Lieblich (toim.), Interpreting Experience. The Narrative Study of Lives. Volume 3. Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Cooling, Benjamin Franklin (1988), Toward A More Usable Past; A Modest Plea for A Newer Typology of Military History. Military Affairs Vol. 52, No. 1. Society for Military History.
- Edwards, Rosalind & Mauthner, Melanie (2002), Ethics and Feminist Research: Theory and Practice. Teoksessa: M. Mauthner (toim.), Ethics in Qualitative Research. London: Sage Publications Ltd.
- Eskola, Jari & Suoranta, Juha (2008), Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Jyväskylä: Vastapaino.
- Eskola, Katarina (2001), Sodassa. Elsa Enäjärvi-Haavion ja Martti Haavion kirjeet 1939-1940. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Feigel, Lara (2013), The Love-charm of Bombs. Restless Lives in the Second World War. London: Bloomsbury.

- Frolov, Dmitri (2002), *Sotavankilainsäädäntö Neuvostoliitossa vuosina 1939–1945*. Teoksessa: T. Alava, D. Frolov, R. Nikkilä (toim.), *Rukiver! Suomalaiset sotavangit Neuvostoliitossa*. Helsinki: Edita Prima Oy.
- Frolov, Dmitri (2004), *Sotavankina Neuvostoliitossa. Suomalaiset NKVD:n leireissä talvi- ja jatkosodan aikana*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Grayzel, Susan (1999), *Women's Identities at War. Gender, Motherhood, and Politics in Britain and France During the First World War*. The University of North Carolina Press.
- Gylling, Heta Alesandra (2006), *Tutkijan ammattietiikka*. Teoksessa: J. Hallamaa, V. Launis, S. Lötjönen & I. Sorvali (toim.), *Etiikkaa ihmistieteille*. Tietolipas 211. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan julkaisuja. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Haavio-Mannila, Elina, Peltonen, Eeva & Raitis, Riikka (1993), *Johdanto*. Teoksessa: R. Raitis & E. Haavio-Mannila (toim.), *Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa*. Helsinki: WSOY.
- Haavio-Mannila, Elina (1993), *Miesten ja naisten väliset suhteet sodan aikana*. Teoksessa: R. Raitis & E. Haavio-Mannila (toim.), *Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa*. Helsinki: WSOY.
- Hagelstam, Sonja (2012), *Families, Separation and Emotional Coping in War: Bridging Letters between Home and Front, 1941–44*. Teoksessa: T. Kinnunen & V. Kivimäki (toim.), *Finland in World War II. History, Memory, Interpretations*. History of warfare v. 69. Leiden: Brill.
- Hagelstam, Sonja (2006), *Lähellä ja kaukana. Parisuhteen ylläpitäminen rintaman ja kotirintaman välisessä kirjeenvaihdossa*. Teoksessa: T. Kinnunen & V. Kivimäki (toim.), *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Helsinki: Minerva Kustannus Oy.
- Hagelstam, Sonja (2008), *Perhe-elämä, arki ja sota*. Teoksessa: M. Turtola et al. (toim.), *Sodassa koettua. Arkea sodan varjossa*. Helsinki: Weilin + Göös.
- Hagelstam, Sonja (2011), *Rakas sotilaani! Kirjeiden kirjoittaminen jatkosodan poikkeusoloissa*. Teoksessa: M. Leskelä-Kärki, A. Lahtinen & K. Vainio-Korhonen (toim.), *Kirjeet ja historiantutkimus*. Historiallinen arkisto 134. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hiltunen, Reino (1989), *Sotavankien tie terveystarkastuksen valossa*. Teoksessa: T. Alava, R. Hiltunen & A. Juutilainen (toim.), *Muistatko... Sotavangit r. y. 1969–1989*. Jyväskylä: Gummerrus Kirjapaino Oy.
- Holmila, Antero (2008), *Jälleenrakentamisen narratiivit ja niiden muotoutuminen Suomen*

lehdistössä 1944–1945. Elore 2008/2. [online] http://www.elore.fi/arkisto/2_08/hol2_08.pdf. Viitattu: 1.12.2014.

Huuhtanen, Taina (toim.) (1986), *Jatkosodan kirjeet*. Helsinki: Otava.

Huuhtanen, Taina (1984), *Sota-ajan kirjeet ja historiantutkimus*. Teoksessa: M. K. Suojanen (toim.), *Sota-ajan kirjeet*. Tampereen yliopiston kansanperinteen laitos: Tampereen yliopiston kansanperinteen laitoksen moniste 6. Tampere: Tampereen yliopisto.

Huuhtanen, Taina (toim.) (1984), *Talvisodan kirjeet*. Helsinki: Otava.

Hytönen, Kirsi-Maria (2014), ”Ei elämäni lomaa mahtunut.” Naisten muistelukerrontaa palkkatyöstä talvi- ja jatkosotien ja jälleenrakennuksen aikana. Kultaneito XIII. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.

Hytönen, Kirsi-Maria (2007), ”Me kaikki voimme täällä hyvin.” Perhettä ja sukupuolirooleja koskevia diskursseja nuoren avioparin jatkosodan aikaisissa kirjeissä. Pro gradu -tutkielma. Turku: Turun yliopisto.

Hytönen, Kirsi-Maria (2012), *Suomalaisen sotilaan vaimo. Naisroolin rakentuminen avioparin jatkosodan aikaisessa kirjeenvaihdossa*. Teoksessa: J. Keskinen, S. Seppälä, K. Teräs (toim.), *Häkäpöntöistä nurkkatansseihin. Arjen ilmiöitä sota-aikana*. Suomen historian julkaisuja 2. Turun yliopisto: Turku.

Josselson, Ruthellen (1995), *Imagining the Real. Empathy, Narrative, and the Dialogic Self*. Teoksessa: R. Josselson & A. Lieblich (toim.), *Interpreting Experience. The Narrative Study of Lives. Volume 3*. Thousand Oaks: SAGE Publications.

Josselson, Ruthellen & Lieblich, Amia (1995), *Introduction*. Teoksessa: R. Josselson & A. Lieblich (toim.), *Interpreting Experience. The Narrative Study of Lives. Volume 3*. Thousand Oaks: SAGE Publications.

Junila, Marianne (2012), *Wars on the Home Front: Mobilization, Economy and Everyday Experiences*. Teoksessa: T. Kinnunen ja V. Kivimäki (toim.), *Finland in World War II. History, Memory, Interpretations*. History of warfare v. 69. Leiden: Brill.

Jutikkala, Eino (1942), *Suurtalkoiden historiallisia juuria Pohjolassa*. Teoksessa: K. Vilkuna, T. Vuorela, E. Aaltonen, H. Teppo (toim.), *Kotiseutu: Suomen kotiseutututkimuksen äänenkannattaja. 1942-1943*. Helsinki: Suomen kotiseutuliitto.

Kalela, Jorma (2000), *Historiantutkimus ja historia*. Helsinki: Gaudeamus.

Kalela, Jorma (1999), *The Challenge of Oral History – The Need to Rethink Source Criticism*.

- Teoksessa: A. Ollila (toim.), *Historical Perspectives on Memory*. *Studia Historica* 61. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Kalela, Jorma (2002), *Tutkijan vapaus historiantutkimuksessa*. Teoksessa: S. Karjalainen, V. Launis, R. Pelkonen & J. Pietarinen (toim.), *Tutkijan eettiset valinnat*. Tampere: Gaudeamus.
- Kansanaho, Erkki (1991), *Papit sodassa*. Helsinki: WSOY.
- Karonen, Petri (2006), *Johdanto. Kun rauha tuo omat ongelmansa*. Teoksessa: P. Karonen & K. Tarjamo (toim.), *Kun sota on ohi. Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Karonen, Petri & Tarjamo, Kerttu (2006), *Kun sota on ohi. Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kemppainen, Ilona (2006a), *Isänmaan uhrit. Sankarikuolema Suomessa toisen maailman sodan aikana*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kemppainen, Ilona (2007), *Kirkastettu sankaruus. Naisen sankarikuva sota-ajan Suomessa. Naistutkimus 1/2007*. Suomen Naistutkimuksen Seura.
- Kemppainen, Ilona (2006b), *Sota-ajan naisten monet roolit*. Teoksessa: J. Leskinen & A. Juutilainen (toim.), *Jatkosodan pikkujättiläinen*. Helsinki: WSOY.
- Keravuori, Kirsi (2011), *Itseoppineet ihmiset kirjeenkirjoittajina. Perhekirjeenvaihtoa 1860-luvun saaristosta*. Teoksessa: M. Leskelä-Kärki, A. Lahtinen & K. Vainio-Korhonen (toim.), *Kirjeet ja historiantutkimus. Historiallinen arkisto 134*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (2012), *Finland in World War II. History, Memory, Interpretations. History of warfare v. 69*. Leiden: Brill.
- Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (2006), *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Helsinki: Minerva Kustannus Oy.
- Kinnunen, Tiina (2006), *Kiitetyt ja parjatut. Lotat sotien jälkeen*. Helsinki: Otava.
- Kinnunen, Tiina & Jokisipilä, Markku (2012), *Shifting Images of "Our Wars". Finnish Memory Culture of World War II*. Teoksessa: T. Kinnunen & V. Kivimäki (toim.), *Finland in World War II. History, Memory, Interpretations. History of warfare v. 69*. Leiden: Brill.
- Kirves, Jenni (2008a), *"Päivittäinen myrkkyyannoksemme" – sensuuria ja propagandaa jatkosodassa*. Teoksessa: S. Näre & J. Kirves (toim.), *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Helsinki: Johnny Kniga.

- Kirves, Jenni (2008b), "Sota ei ollut elämisen eikä muistamisen arvoista aikaa" – kirjailijat ja traumaattinen sota. Teoksessa: S. Näre & J. Kirves (toim.), Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia. Helsinki: Johnny Kniga.
- Kivimäki, Ville & Tepora, Tuomas (2012), Meaningless Death or Regenerating Sacrifice? Violence and Social Cohesion in Wartime Finland. Teoksessa: T. Kinnunen & V. Kivimäki (toim.), Finland in World War II. History, Memory, Interpretations. History of warfare v. 69. Leiden: Brill.
- Kivimäki, Ville (2013), Murtuneet mielet. Taistelu suomalaissotilaiden hermoista 1939-1945. Helsinki: WSOY.
- Kivimäki, Ville (2008), Rintamaväkivalta ja makaaberi ruumis – nuorten miesten matka puhtaudesta traumaan. Teoksessa: S. Näre & J. Kirves (toim.), Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia. Helsinki: Johnny Kniga.
- Köresaar, Ene, Kuutma, Kristin & Lauk Epp (2009), The Twentieth Century As a Realm of Memory. Teoksessa: Köresaar, E., Lauk, E. & Kuutma, K. (toim.), The Burden of Remembering. Recollections and Representations of the 20th Century. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Korkiakangas, Pirjo (2009), The War that Continued After the Peace. Memories of the Return to Peace, Recollected by Elderly Finns Sixty Years After the End of World War II. Teoksessa: Köresaar, E., Lauk, E. & Kuutma, K. (toim.), The Burden of Remembering. Recollections and Representations of the 20th Century. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Koskinen-Koivisto, Eerika (2013), A Greasy-Skinned Worker – Gender, Class and Work in the 20th-Century Life Story of a Female Labourer. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Kujansuu, Juha (2006), Jatkosodan neuvostoliittolaiset sotavangit Suomessa. Teoksessa: J. Leskinen & A. Juutilainen (toim.), Jatkosodan pikkujättiläinen. Helsinki: WSOY.
- Kurenmaa, Pekka & Lentilä, Riitta (2006), Sodan tappiot. Teoksessa: J. Leskinen & A. Juutilainen (toim.), Jatkosodan pikkujättiläinen. Helsinki: WSOY.
- Kuula, Arja (2006), Tutkimusetiikka. Jyväskylä: Vastapaino.
- Kuusi, Hanna (2000), Sisarukset sodassa. Perheen selviytymisstrategioita sotavuosina. Teoksessa: R. Oittinen & M. Rahikainen (toim.), Keulakuvia ja peränpitäjiä. Vanhan ja uuden yhteiskunnan rajalla. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Lahtinen, Anu, Leskelä-Kärki, Maarit, Vainio-Korhonen, Kirsi & Vehkalahti, Kaisa (2011),

- Kirjeiden uusi tuleminen. Teoksessa: M. Leskelä-Kärki, A. Lahtinen & K. Vainio-Korhonen (toim.), Kirjeet ja historiantutkimus. Historiallinen arkisto 134. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lappi, Tiina-Riitta (2007), Neuvottelu tilan tulkinnoista. Etnologinen tutkimus sosiaalisen ja materiaalisen ympäristön vuorovaikutuksesta jyvaskyläläisissä kaupunkipuhunnoissa. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Lassila, Pertti (1994), ”Min täällä teen, se kaikki kieroön vie”. Teoksessa: L. Haataja (toim.), Ja kuitenkin me voitimme. Sodan muisto ja perintö. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Latvala, Pauliina (2002), Ethical Issues in the Research of Written Life History Material. Teoksessa: T. Anepaio (toim.), Ethics in Cultural Studies. Pro ethnologia 13. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.
- Latvala, Pauliina (2005), Katse menneisyyteen. Folkloristinen tutkimus suvun muistitiedosta. SKS:n toimituksia 1024. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Leed, Eric J. (1979), No Man's Land. Combat and Identity in World War I. Cambridge: Cambridge University Press.
- Malinen, Antti (2014), Perheet ahtaalla. Asuntopula ja siihen sopeutuminen toisen maailmansodan jälkeisessä Helsingissä 1944–1948. Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusarja D 59/2014. Helsinki: Väestöliitto.
- Malmi, Timo (2006), Jatkosodan suomalaiset sotavangit. Teoksessa: J. Leskinen & A. Juutilainen (toim.), Jatkosodan pikkujättiläinen. Helsinki: WSOY.
- Malmi, Timo (toim.) (2001), Suomalaiset sotavangit Neuvostoliitossa 1941–1944. Miehet kertovat. Jyväskylä: Atena.
- Markkola, Pirjo (2002), Vahva nainen ja kansallinen historia. Teoksessa: T. Gordon, K. Komulainen & K. Lempiäinen (toim.), Suomineitonen hei! Kansallisuuden sukupuoli. Tampere: Vastapaino.
- Merrill, Barbara & West, Linden (2009), Using Biographical Methods in Social Research. London: SAGE Publications Ltd.
- Metsberg, Kimmo (2012), ”Kirjoitan sinulle vähän vaikka ei täältä mitään erikoista kuulu”. Jatkosodan arkea kahden perheen kirjeissä. Pro gradu -tutkielma. Tampere: Tampereen yliopisto.

- Nikkilä, Reijo (2002), Johdanto. Teoksessa: T. Alava, D. Frolov, R. Nikkilä (toim.), Rukiver! Suomalaiset sotavangit Neuvostoliitossa. Helsinki: Edita Prima Oy.
- Näre, Sari & Kirves, Jenni (2008), Esipuhe. Teoksessa: S. Näre & J. Kirves (toim.), Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia. Helsinki: Johnny Kniga.
- Näre, Sari (2008a), ”Kuin viimeistä päivää” – sota-ajan sukupuolikulttuuri ja seksuaalinen väkivalta. Teoksessa: S. Näre & J. Kirves (toim.), Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia. Helsinki: Johnny Kniga.
- Näre, Sari (2008b), Naiset ja miehet sodan pyörteissä. Teoksessa: M. Turtola et al. (toim.), Sodassa koettua. Arkea sodan varjossa. Helsinki: Weilin + Göös.
- Näre, Sari (2008c), ”Päin ryssää!” – lapset ja nuoret sukupolviväkivallan uhreina. Teoksessa: S. Näre & J. Kirves (toim.), Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia. Helsinki: Johnny Kniga.
- Olsson, Pia (2005), Myytti ja kokemus. Lotta Svärd sodassa. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Olsson, Pia (2005b), Tutkijan vastuu ja velvollisuus – Tutkimuksen eettisiä kysymyksiä. Teoksessa: P. Korkiakangas, P. Olsson & H. Ruotsala (toim.), Polkuja etnologian menetelmiin.
- Patai, Daphne (1991), U. S. Academics and Third World Women: Is Ethical Research Possible? Teoksessa: S. Berger Gluck & D. Patai (toim.), Women's Words. The Feminist Practice of Oral History. New York: Routledge.
- Pehkonen, Erkki (2013), ”Poikasi täältä jostakin”. Narratiiviset resurssit, diskurssit ja luovuus kirjoittaen kerrotuissa identiteeteissä jatkosodan aikaisissa kirjeissä. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Pekkarinen, Satu (1999), Kirjeet sodan perheyhteytenä. Perheen koossapitäminen sota-ajan kirjeenvaihdossa. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Pekkarinen, Satu (1998), Sodan kirjoitettu perhe. Teoksessa: K. Pohjola (toim.), Neljä artikkelia perheestä. Jyväskylän yliopiston Perhetutkimusyksikön julkaisuja 8. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston Perhetutkimusyksikkö.
- Peltonen, Eeva (1997), Muistojen sodat – muistien sodat. Teoksessa: K. Eskola & E. Peltonen (toim.), Aina uusi muisto. Jyväskylän yliopisto: Nykykulttuurin tutkimusyksikkö.
- Peltonen, Eeva (1993), Miten kotirintama kesti – miten siitä kerrotaan. Teoksessa: R. Raitis & E. Haavio-Mannila (toim.), Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa Helsinki: WSOY.

- Pipping, Knut (1947), *Kompaniet som samhälle. Iakttagelsers i ett finsk frontförband 1941–1944.* Acta Academiae Aboensis Humaniora XVI. 1. Åbo: Åbo Akademi.
- Ponteva, Matti (1977), *Psykiatriset sairaudet Suomen puolustusvoimissa vv. 1941–1944.* Jatkosodan aikana sota- ja kenttäsaaraloissa hoidettujen sotilaspotilaiden epidemiologinen ja seurantatutkimus. Sotilaslääketieteellinen aikakauslehti. Helsinki: Helsingin Yliopiston Kansanterveystieteen laitos. Ponteva,
- Portelli, Alessandro (2006), *What Makes Oral History Different.* Teoksessa: R. Perks & M. Thomson (toim.), *The Oral History Reader*, 32–24. 2. painos. London: Routledge.
- Raitis, Riikka (1993), *Läheisen omaisen kaatuminen.* Teoksessa: R. Raitis & E. Haavio-Mannila (toim.), *Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa.* Helsinki: WSOY.
- Raitis, Riikka & Haavio-Mannila, Elina (toim.) (1993), *Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa.* Helsinki: WSOY.
- Rapport, Nigel (1997), *Transcendent Individual. Towards a Literary and Liberal Anthropology.* London: Routledge.
- Rasila, Viljo (1984), *Miksi kirjeitä kerättiin?* Teoksessa: M. K. Suojanen (toim.), *Sota-ajan kirjeet.* Tampereen yliopiston kansanperinteen laitos: Tampereen yliopiston kansanperinteen laitoksen moniste 6. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Rose, Hilary (1994), *Love, power and knowledge. Towards a feminist transformation of the sciences.* Cambridge: Polity Press.
- Räikkönen, Tuovi (1993), *Läskisoosia ilman läskiä ja sitruunasoodalla ohukaisia – Kotirintaman monitaitureiden elämää.* Teoksessa: R. Raitis & E. Haavio-Mannila (toim.), *Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa.* 160–200. Helsinki: WSOY.
- Rönkkönen, Teuvo (2006), *Kenttäposti ja postisensuuri.* Teoksessa: J. Leskinen & A. Juutinen (toim.), *Jatkosodan pikkujättiläinen.* Helsinki: WSOY.
- Sherratt, Tim (2012), *Archives of Emotion.* [online] <http://discontents.com.au/archives-of-emotion/>. Viitattu: 20.10.2014.
- Siltala, Juha (2006), *Sodan psykohistoriaa.* Teoksessa: T. Kinnunen & V. Kivimäki (toim.), *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta,* Helsinki: Minerva Kustannus Oy.
- Sinerma, Martti (1995), *Sotalesken raskas taakka.* Teoksessa: R. Pulmunen (toim.), *Nainen sodassa. Kotona ja rintamalla 1939–1945 Suomen vapauden puolesta.* Helsinki: Oy Valitut Palat.

- Stanley, Liz (1992), *The auto/biographical I. The theory and practice of feminist auto/biography*. Manchester: Manchester University Press.
- Stanley, Liz (2004), *The Epistolarium: On Theorizing Letters and Correspondences*. *Auto/Biography* 2004: 12.
- Suojanen, M. K. (1984), *Alkusanat*. Teoksessa: M. K. Suojanen (toim.), *Sota-ajan kirjeet*. Tampereen yliopiston kansanperinteen laitos: Tampereen yliopiston kansanperinteen laitoksen moniste 6. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Tepora, Tuomas (2008), ”Elävät vainajat” – kaatuneet kansakuntaa velvoittavana uhrina. Teoksessa: S. Näre & J. Kirves (toim.), *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Helsinki: Johnny Kniga.
- Thompson, Paul (2006), *The Voice of the Past: Oral History*. Teoksessa: R. Perks & M. Thomson (toim.), *The Oral History Reader*. London: Routledge.
- Tilli, Jouni (2014), *Suomen pyhä sota. Papit jatkosodan julistajina*. Jyväskylä: Atena.
- Tuominen, Marja (1991), ”Me kaikki ollaan sotilaitten lapsia”. *Sukupolvihegemonian kriisi 1960-luvun suomalaisessa kulttuurissa*. Helsinki: Otava.
- Tuomi-Toljola, Susanna (2008), *Aviopuolisoiden välinen suhde talvi- ja jatkosodassa. Suhteen merkitys ja naisten selviytyminen sodan ajan arjessa kotirintamanaisten kerrotuissa muisteluissa*. Pro-gradu -tutkielma. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Tutkimuseettinen neuvottelukunta (2013), *Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käsitteleminen Suomessa. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohje 2012*. Helsinki: TENK.
- Valtonen, Heli (2004), *Minäkuvat, arvot ja mentaliteetit. Tutkimus 1900-luvun alussa syntyneiden toimihenkilönaisten omaelämäkertoista*. Jyväskylä Studies on Humanities 26. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Varpio, Yrjö (1984), *Sota-ajan kirjeet kirjallisuudentutkimuksen näkökulmasta*. Teoksessa: M. K. Suojanen (toim.), *Sota-ajan kirjeet*. Tampereen yliopiston kansanperinteen laitos: Tampereen yliopiston kansanperinteen laitoksen moniste 6. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Vehkalahti, Kaisa (2013), *Arkistojen avoimuus ja tutkimuseettiset haasteet arkaluontoisten viranomaisaineistojen tutkimuksessa. ”Tutkimusaineistojen jatkokäyttö ja tietosuoja.”* Helsingin yliopiston ja Koneen säätiön seminaari. Helsinki: Helsingin yliopisto 21.11.2013.
- Voutilainen, Tytti (2012), *Selvitys yksityisarkistojen hankintaa ohjaavista ideoista ja malleista*. Arkistolaitos. Mikkelin Maakunta-arkisto.

Winter, Jay (2006), *Remembering War. The Great War Between Memory and History in the Twentieth Century*. New Haven & London: Yale University Press.

Zemon Davis, Natalie (1999), *Who Owns History?* Teoksessa: A. Ollila (toim.), *Historical Perspectives on Memory*. Studia Historica 61. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Liitteet

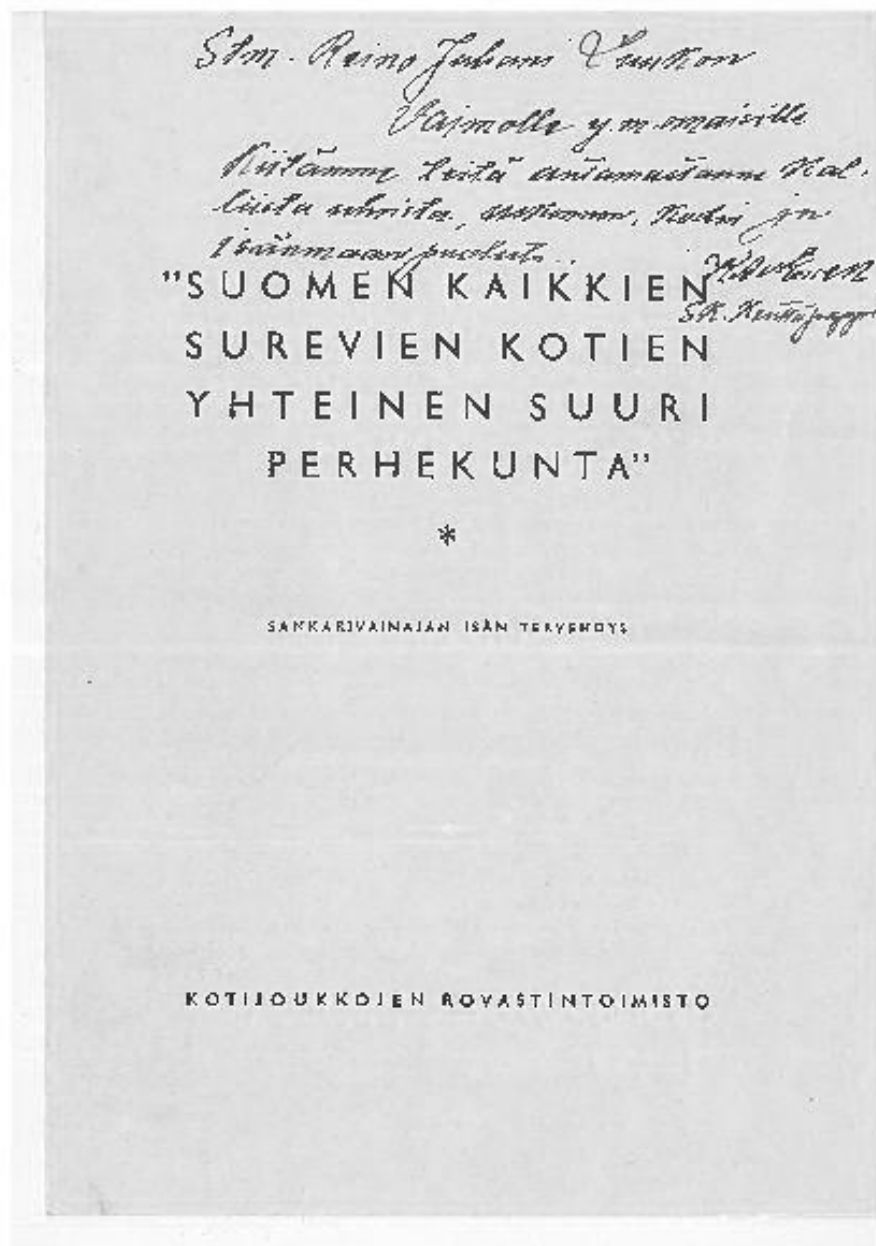
Liite 1. Päiväämätön sähke rintamalta.

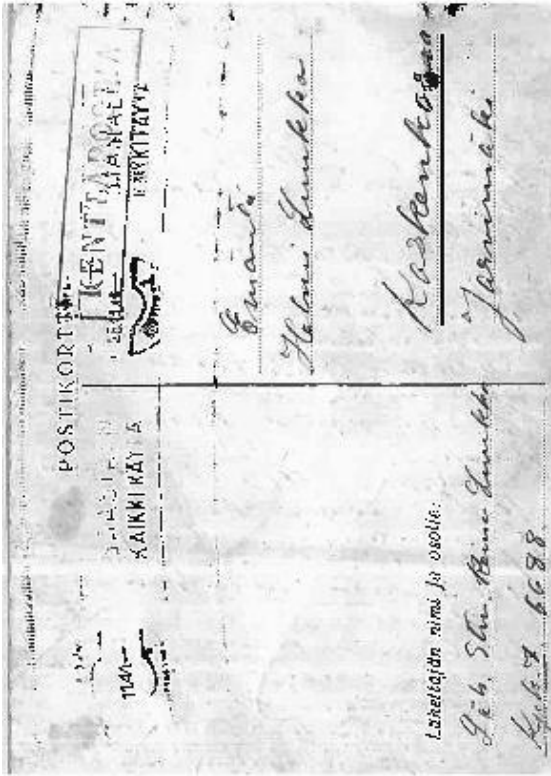
Reino Johannes Luukko. Kadonnut Ayräpään sillanpäässä
5/7 -44. Kohtalosta ei tietoa. Ei silminnäkijöitä. Ehkä jäänyt
sillanpäähän, joka kovissa taisteluissa jäi viholliselle.

Sotilaspastori Routama

Kpk. 1

6488.

27.11.94

Helmi Lemmikki
 Mennyt rakkaat les-
 viäret taas juttuista
 aikoo
 Olet ehkä jo alle sa-
 nua että olenko vielä elä-
 vien joukossa.
 Myöskin vaimosi he-
 räjään, tuike leikkimä
 leikkimä leikkimä
 Olet olen joutunut jättämään koti-
 maan.
 Oletkin että olet jaksanut
 kestää tämän juttuun. Olet
 vaimunsi ajan. Olet on kaikkia
 kokiottam. Oletkin, kumpikin
 puolelta kokiottam. Oletkin.
 Olet ehkä jo kukaan merkittä-
 vä tiedän idyllisistä.
 Paljon tervetuloa. Oletkin.
 Oletkin. Oletkin. Oletkin.
 Oletkin. Oletkin. Oletkin.
 Oletkin. Oletkin. Oletkin.

Lähetäjän nimi ja osoite:

Suom. Helsingin
Kasperi Lemmikki
Kasperi Lemmikki